Dat batement van recepten.

Een secreetboek uit de zestiende eeuw

Willy L. Braekman

bron
Dat batement van recepten. Een secreetboek uit de zestiende eeuw (ed. Willy L. Braekman). Omirel UFSAL, Brussel 1990

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bat002wlbr01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

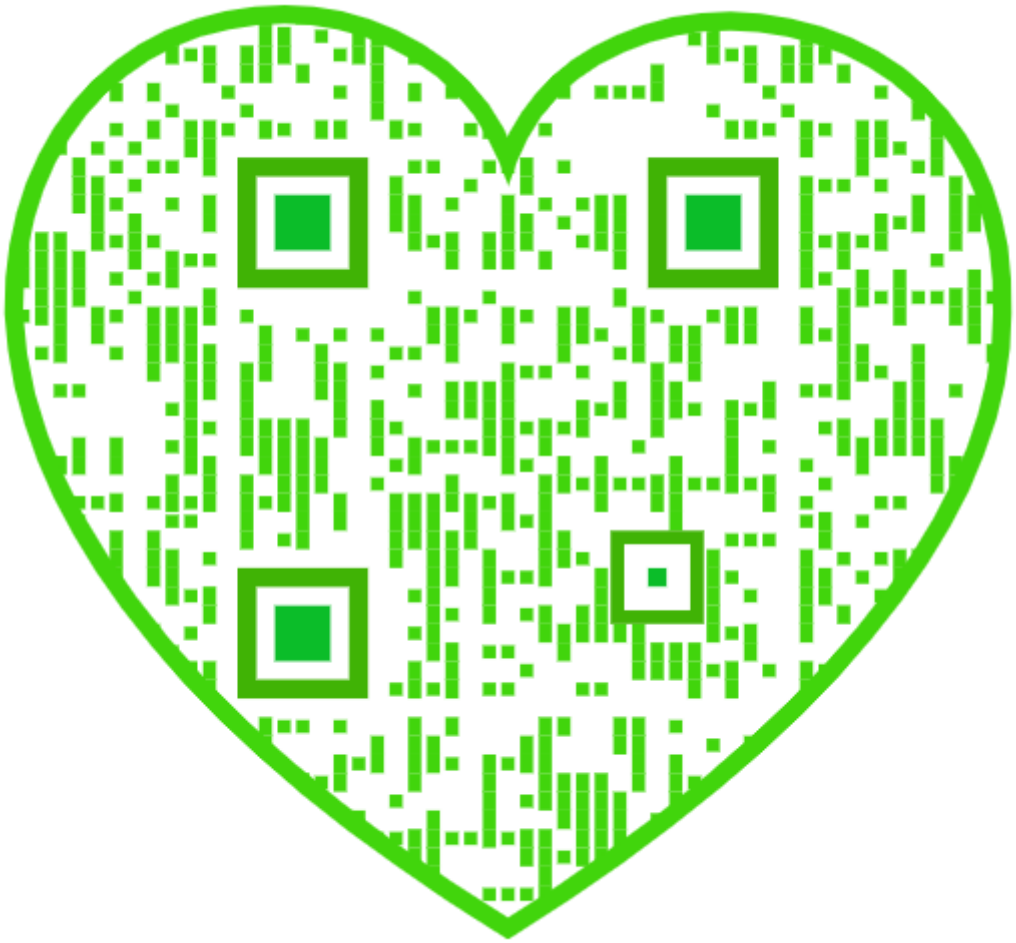

Inleiding

1. Het ‘Batement van recepten’.

Het secreetboek dat hier wordt herdrukt, is van Italiaanse origine. Het verscheen te Venetië, waarschijnlijk voor het eerst in 1525, als *Opera nuova intitolata Dificio di recette*[1], het Gebouw, het *edificium*, *le bâtiment* of het Huis der recepten (Sander, nr. 6480).

Het werk bleek al vlug een grote populariteit te genieten en werd in de loop van de zestiende eeuw in geheel Westeuropa verspreid. In deze internationale bekendheid speelde de Franse vertaling een grote rol. Zo was het langs deze Franse vertaling om dat het werk ook in de Nederlanden bekendheid kreeg, waar er ook al snel, naast een Franse versie, een vertaling in het Nederlands in omloop werd gebracht.

Het werk was duidelijk bedoeld om in de praktijk veelvuldig te worden geconsulteerd, gebruikt en verbruikt. Alhoewel het boek herhaalde malen werd gedrukt en dit vermoedelijk in steeds groter wordende oplagen, is het aantal bewaarde examplaren van elke druk dan ook gering. De meeste exemplaren zullen wel zo intens gebruikt zijn dat ze uiteindelijk, beduimeld, los in hun band hangend en ‘verbruikt’ werden weggegooid. Dit is een lot dat zovele populaire, praktische handboeken is te beurt gevallen. Dat was nu eenmaal de prijs die ze voor het op de dagelijkse praktijk gericht zijn moesten betalen.

Van veruit de meeste drukken die ons bekend zijn is slechts een enkel, soms onvolledig exemplaar bewaard. Het

1 Vier van de hierna vermelde drukken komen niet in de *Index aureliensis* (Baden-Baden, 1962 e.v.) voor, twee Franse en twee Nederlandse. Alle drukken zijn in 8° en bevatten geen houtsneden.

is dus meer dan waarschijnlijk dat er nog andere drukken zijn geweest, waarvan geen enkel exemplaar is bewaard gebleven.

De hiernavolgende lijst van drukken van de Franse en de Nederlandse vertaling beperkt zich tot de zestiende eeuw. Volledigheid werd betracht maar kan uiteraard niet worden gegarandeerd.

De inhoud van alle uitgaven is substantieel dezelfde maar kleine verschillen en toevoegingen komen voor, zoals uit de vergelijking van enkele drukken duidelijk is gebleken.

A. De Franse Vertaling.

1. *Traicte nouueau, Intitule Bastiment de receptes: Nouellement traduict de Italien... contenant trois petites parties de receptaires ... Oultre la precedente impression ont este adioustez aulcuns secretz pour les malades des femmes tant en trauail denfant que aultrement* (Lyon, 1541).
2. Zelfde titel als nr. 1.
   (Anvers, 1541: Mathieu Crom). Een exemplaar bevindt zich in de BL (1038.a.1).

   De nrs. 224-258 uit de hierna uitgegeven Ned. vertaling komen hier niet voor.
3. Zelfde titel als nr. 1.
   (Poitiers, 1544: Iacques Bouchet). Een ex. bevindt zich in de BN (Res. Te 18/5 p. T 73).
   Onder de hoofding: ‘Aultres secretz Adioustez oultre les precedentes impressions ‘treffen we hier de nrs. 224-250 uit de hiernavolgende Ned. tekst aan. De nrs. 251-258 echter ontbreken er, maar zijn er vervangen

door vijf recepten (die niet in de Ned. tekst voorkomen): Recepte pour garir mallaundres et grappes de cheuaulx; Pour rompre vng fer de cheual; Pour garder froumaige de pourrir; Pouldre de senteurs; Aultre pouldre de senteurs.

Op het einde is er een 'table des choses contenues en ce present liuret ...'.

4. Zelfde titel als nr. 1
   (Lyon, 1548).
5. Zelfde titel als nr. 1 met toevoeging op einde: *Auecq certains remedes contre la peste. Item Le plaisant jardin de receptes* ...

   (Anvers, 1555: Ihean Richart). Een ex. bevindt zich in de KB Brussel (VI 26.662 A), een ander (onvolledig) in de BL (1169.a.3).

   Deze editie bevat op het einde een tweede werkje (Sig. Lij^{r} - tot einde) dat een apart titelblad heeft:
   Le plaisant iardin des receptes, ou sont plantez diuers arbrisseaulx & odorantes fleurs du creu de Philosophie naturelle cultiue par Medecins tres-expertz en phisique speculation, contenant deux parties:
   La premier tractera des remedes pour maladies suruenantes au corps humain.

   La seconde de plusieurs ioyeussetez a faire en toute honneste compaignie.
   Item plusieurs receptes pour faire pouldre a Canon.
   Item la medecine de Maistre Grimache, contre plusieurs maladies.
   Item plusieurs nouueautez composez par Symon de Milan.
   Traduit de langue Italique en Francoys par Mais-Quillery de passebreue.

Le plaisant iardin des receptes dat hier als aanhangsel werd toegevoegd blijkt dus eveneens een Italiaans boekje te zijn dat door Quillery de Passebreve in het Frans werd vertaald[2]. Het bestaat uit vijf traktaatjes, drie anonieme en twee, respectievelijk toegeschreven aan een Maistre Grimache en aan Symon de Milan. De 'nouveautez composez par Symon de Milan' zijn prozarecepten maar 'la medecine de Maistre Grimache' verdient onze bijzondere aandacht. Het bestaat immers uit veertig nep-recepten op rijm, met op het einde een aantal zonderlinge recepten in proza om vogels en dieren te vangen. Een voorbeeld ter illustratie van dit zonderling en zeer interessant geheel:

Pour nauoir iamais soif.

Tant en yuer comme en este
Pour auoir le gosier plus frais,
Il fault sans contrariete
Boire souuent a longs traicts,
Il fault sans contrariete
Boire souuent a longs traicts.
Et auoir tousiours le vin pres
Bon de saueur, et de couleur:
Et retenez pour tout expres,
Quil vault mieulx boire du meilleur.

Ook het tweede deel, de 'ioyeussetez a faire en toute honneste compaignie', truukjes om het gezelschap te amuseren en te verbazen, bevat veel zonderlinge zaken.

6. Zelfde titel als nr. 1.
(Lyon 1559).
Uit de zeventiende eeuw signaleren we nog uitgaven te Troyes: ca. 1660 door D. Clement, een van

2 Het. verscheen ook als afzonderlijke boekje: *Le iardin des receptes* (Poitiers *[*1540 ?*]*: I. Bouchet). Een ex. bevindt zich in de BL (C. 31.b.36).

ca. 1665, en een van J. Oudot in 1699. Ook te Lyon werd het werkje in 1693 herdrukt door Jacques Lions. Uit de achttiende eeuw is er een uitgave te Troyes van ca. 1770 door Jean Antoine Garnier, en uit de negentiende twee uitgaven te Montbeliard: 1824 en 1828.

B. De nederlandse vertaling.

1. *Een nieuwe tractaet / ghenaemt dat Batement van recepten / inhoudende drye deelen van Recepten. Nv van nieuws gecorrigeert ende verbetert*.

   (Antwerpen, 1549: Hans de Laet). Het enig bekende ex. bevindt zich in de UB Gent (Res. 491)[1]. Zie afb. titelpagina. Het is dit uniek ex. dat hier wordt herdrukt.
2. *Een nyeuwe Tractaet / ghenaemt dat Batement van recepten, inhoudende drie deelen van recepten. Nu van nyeuws ghecorrigeert ende verbeterd*.

   (Antwerpen, 1551: Hans de Laet). Een ex. in de U.S. Nat. Libr. of Medicine.
3. *Een Nyeuw Receptboexken. Inholdende veel ende mennigerhande wel geapprobeerde schoone Secreten ende Consten / Ende is ghedeelt in Dry Deelen*.

   (Rees, 1578: Derick Wylix van Santen). Een exemplaar bevindt zich in de UB Gent (H 1845).
   Op de titel na is dit een zogoed als ongewijzigde herdruk van nr. 1 (of 2) hierboven. Wel zijn er kleine verschillen in spelling maar veranderingen als *Inhaldende* i.pl.v. *inhoudende* op het titelblad zijn weinig talrijk.
   Op het einde zijn zes didactische spreuken op rijm toegevoegd. De eerste luidt als volgt:

1 M.T. Lenger, *Bibliotheca belgica* (Bruxelles, 1964), s.v. *Tractaet*.

Her. 1545

Een Nyeuw Receptboexken.

Inhaldende veel ende menni-gerhande wel geapprobeerde ſchoone Secreten ende Conſten/ Ende is ghedeelt in Dry Deelen.

Dat Yerſte tracteert van mennigherlepe crachten/ proprietepten ende duechden van ſommighe dingen/ inde welcke men ſal groot vermaeck ende ghenuechte hebben/ ſoomen int leeſen veel breder beuynden ſal.

Dat Tweede is/ van mennighelepe manieren van ſoete eñ confouterende Kuecken ende confectien vanden ſeluen.

Dat Derde begrypt ſommighe ſecrete Medichynen/ nutt om die ghelonthepdt te onderhalden.

Nu van Nieus ghecorrigeert ende verbetert.

Ghedruckt toe Keelz/ Op my Derick Wylix van Hanten. Anno. 1578.

BIBLIOTHECA REGIA BELGICA

Doe ict hadde ende conde gheuen /
Doe most iet mit den vrienden leuen /
Mer nv is mij dat guedt ontgaen /
Nv sint mij die vrienden afghestaen /
Die Buydel is mij gheworden licht /
Sij sien my wel / sy en kennen mij nicht.

2. Structurering van de tekst.

Zoals op de titelpagina wordt aangegeven, is het *Batement* verdeeld in drie grote delen, ‘Receptbussen’ genoemd.

De eerste Receptbusse (nrs. 1-108) is zeer gevarieerd van inhoud. Hierin wordt immers over ‘menigherley crachten’ en ‘secreten’ gehandeld.

Tussen de eerste en de tweede Receptbusse zijn een aantal ‘Recepten om een dinck van ghenoechte ende vrolijcheden te doene’ toegevoegd (nrs. 109-128). Maar dergelijke truukjes komen ook reeds in de eerste Receptbusse voor (nrs. 10, 12, 13).

De tweede Receptbusse (nrs. 129-142) is veel kleiner dan de eerste en de inhoud is ook veel homogener: het gaat om ‘diuersche soorten van ruecken ende de makinghe van die selve’.

De derde Receptbusse (nrs. 143-197) bestaat uit ‘medicinale secreten, profijtelijck om dat menschelijck leuen te conserueren’.

Dit laatste deel wordt gevolgd door zestig ‘Ander secreten toe gheuoecht, bouen die voors. geprinte’ (nrs. 198-258). Het zijn voor het grootste gedeelte recepten voor vrouwenziekten en het geslachtsverkeer, maar naar het einde toe zijn er allerlei andere medische en technische recepten aan toegevoegd.

De structurering van de tekst is dus zeer weinig strak, zoals uit een overzicht van de inhoud nog duidelijker blijkt.

3. Inhoudsoverzicht (opschriften soms ingekort).

1. Tegen alle stanck oft quade ruecken vanden mont of quaden asem.
2. Om te weten aen wien dat ghebreect dat die ontfanckenisse niet en ghesciet.
3. Om goede memorie te hebben.
4. Om te doen hebben een goede stemme om singen oft couten.
5. Om poeder te maken om die tanden wit te maken ...
6. Om te maecken dat druyuen, eerthauwen, kweken ... alle dat iaer goet blijuen sullen sonder rotten.
7. Om een poeder te maken, welcke op papier ghedaen ... scrijuende opt voorscreuen papier met water, maect die letter swart.
8. Om die sterren op den middach te sien ...
9. Om te kennen of een persoon maghet is ...
10. Om eenen snutdoeck te doen bernen, ende na dat hi gebernt sal zijn, so en salt daer aen blijken ...
11. Is 't dat ghi weten wilt van wat grootte die voet van een man oft vrouwe is ...
12. Om een keerse te maken die welcke ... sal dat gheselschap vreese aendoen ...
13. Om een hinneney in een gelas ... dat eenen nauwen hals heeft te steken.
14. Om te bewaren dat die haren ... noch grijs noch wit en sullen worden.
15. Om te maken dat een laken dat zijn verwe verloren heeft, wederom keere in sinen eersten staet.
16. Om scharlaken te wasschen ende dat van vetheyt te suyueren.

17. Om sendael te veruerschen ...
18. Om alle side lakenen wederom in haer verwe te doen comen.
19. Voor die tantsweere ...
20. Om te maken dat het haer terstont wt valle ...
21. Om een ijzer also hert te maken, dattet een ander snijde oft hout ware.
22. Om haer ende den baert te doen wassen.
23. Om een papier swart te maecken daer ghi sonder inct op scrijuen maecht.
24. Die maniere om deech te maken om veel duyuen in een duyfhuys te doen versamen.
25. Water om die tanden wit te maken.
26. Om gebroken ghelas of cristal wederomme te versamen.
27. Om saecht te maken ... alderhande maniere van ijser ...
28. Om een blaffeture te maecken die van ghelas schijnen sal ...
29. Om eenen wijn die smake van muscadel te geuen.
30. Een ander maniere.
31. Om te maken dat een wijndruyue versch zijn sal ... ontrent Kersmisse ...
32. Om seepe te maken die, suyuere ende wt doe alderhande smetten ...
33. Om rosen te houden ende te bewaren ... alle dat iaer dore.
34. Om alle smetten op een gheuerwet laken wt te doen, of op wit laken ...
35. Om een smette wt te doen op scharlaken oft gheuerwet fluweel ...
36. Om smetten van olie wt te doen, op parkement oft op fijn wit papier ...
37. Om plecken van olie oft vet op papier wt te doen.

38. Om alle plecken van inct wt te doene, dat op die boecken ghestort is.
39. Om parkement van menigherhande verwen te maken ...
40. Om fijn gout oft siluer ... om met penne te scrijuen oft pinceel ...
41. Om gouden oft silueren letteren te scrijuen op alderhande papier ...
42. Om gouden letteren te scrijuen oft schilderen ...
43. Om letteren van silueren te scrijuen, oft met dat pinceel te schilderen ...
44. Om op papier of lywaet te scryuen ... ghewermt, sullen die letteren swart worden.
45. Om een letter te scriuen die nemmermeer gesien en sal zijn dan by nachte ...
46. Om artificiael gout te maken, met dat welcke ghi scrijuen moecht.
47. Om een water te maken dat ... sal des nachts licht gheuen.
48. Om seer schoone rosette te maken met de welcke ghi sult moghen scrijuen in vier manieren ... ghi noch verwen moecht dat ghi wilt ...
49. Generale regel voor die ghene die dat haer swart hebben ...
50. Om schoon hayr te maken.
51. Om dat hayr te doen wassen ende schoon worden.
52. Om dat haer swart te maken.
53. Om dat hayr van eenich deel van dat lichaem af te doen ...
54. Van dat selue op een ander maniere.
55. Om eenen witten baert swart te maken ...
56. Om die vrouwen aensicht schoon te maken.
57. Om een root te maken om dat aensicht van die vrouwen te verwen.
58. Om een schoon aensicht te maken.

59. Een ander maniere.
60. Noch een ander maniere.
61. Om die sproeten te doen vergaen, ende die rootheyt des aensichts ...
62. Om water te maken dat het aensicht wit make.
63. Om dat aensicht wit ende schoon te maken.
64. Om een vrouwe haer bloemen weder te doen comen ...
65. Om den natuerlijcken loop te bedwingen van een vrouwe ...
66. Teghen die sproeten in 't aensicht.
67. Teghen groote ende dicke rudicheden.
68. Teghen die werten ende sweeren van dat aensicht ...
69. Om die sieren te verdrijuen.
70. Om welriekende seepe te maken teghen die crauwagie.
71. Om water te maken dat verdrijft ... alle smetten ... van die handen van ambachtsluyden ...
72. Om een exterooghe te doen vergaen.
73. Om te maecken dat die weechluysen ... niet hinderen en sullen.
74. Om een salue te maken de welcke die weechluysen doot ...
75. Om die vloyen wt een camer te verdrijuen.
76. Om een salue te maken die de weechluysen ... dodet.
77. Om die luysen ende die neten te doden.
78. Om ghemeyn inct te maken.
79. Ander maniere sonder vier, ende met putwater.
80. Een ander om perfecten goeden inct te maken.
81. Om een raew gheytevel terstont te touwen.
82. Om een getout vel een groene verwe te gheuen oft oock gepapt papier ...
83. Om vellen op een ander maniere te verwen.

84. Om schoone gheel verwe te maken op vellen oft ghepapt papier.
85. Een recept voor ... garen ... in diuersche colueren te verwen.
    (a) Om garen swart te verwen.
    (b) Om graew garen te verwen.
    (c) Om garen te verwen in verwe van Terrace.

86. Om te maken dat ... een leuende haghe seer schoone comen sal ...
87. Om groote menichte van asperges ... te doen groeyen.
88. Een schoon secreet om wel claerlijcken bi nacht te sien ...
89. Om cristal saecht te connen maken ...
90. Om te maken als een peert niet stallen en mach ...
91. Om die vliegen wt eenige plaetse te verdrijuen.
92. Om een lemmet te maken dat altijt dueren sal ...
93. Om te lijmen alle 't ghene dat ghi wilt.
94. Voor die ghene die 't snachts ... pissen.
95. Om te weten ofter water in den most is.
96. Om een lijm te maken dat noch aen vier ... ontgaen en sal.
97. Om eenen excellenten vernis van claer water te maken ...
98. Om alle voghelen met der hant ... te vanghen.
99. Om hinnen oft duyuen ... metter hant te vanghen.
100. Om een aes te maken, dat die visschen ... om sal doen keeren.
101. Een ander maniere.
102. Om te connen verwen oft colueren die manen ende steert van een peert ...
103. Om harnas ... schoon te houden sonder roesten.
104. Om terstont vier te maken.

105. Om een middel te vinden om een vrouw kint te doen draghen ...
106. Om te weten of die vrouwe ontfanghen mach oft niet.
107. Om te weten hoeveel kinderen een vrouwe behoort te hebben ...
108. Om te weten hoeveel sonen dat een vrouwe hebben sal.
109. Om te maken dat een hont oft peert v duncken sal al groen zijn.
110. Om een keerse oft fackel van snee te maken ...
111. Om een keerse te maken die onder 't water bernt.
112. Om een keerse te maken die nemmermer met blasen wt gaen en sal.
113. Om een keerse van ijs te maken ...
114. Om eenen rinc lancx dat huys te doen dansen ...
115. Om een ey sonder vier te connen braden.
116. Om vleesch dat gaer is, te maken schijnen dat noch raew is.
117. Om te maken dat een vleesch dat gesoden is, schijnen sal vol wormen te zijne.
118. Om te maken dattet schijnen sal in een camer veel druyuen te zijne.
119. Om te maken dat yemant tsnachts niet rusten en mach.
120. Om te doen duncken dat in een camer een iacht van wilde beesten si.
121. Om hayr op eenen arm te doen comen ...
122. Om meloenen te confituren.
123. Om ghesuykerde oft volmaecte soete meloenen te doen comen.
124. Om schellen van araengien te confitueren ...
125. Om groen noten te confitueren.
126. Om cawoerden te confiten.
127. Om muscaetperen te confijten.
128. Om kriecken te confijten.

129. Om roosen te bereyden ... dat si in een coffer vol lywaets oft cleederen gheleyt ... ghenoechlijcke ruecke gheuen.
130. Om hantschoenen te perfumeren.
131. Om noch beter dat perfum van v hantschoenen te onderhouden ...
132. Om seepe rosaet te maken ...
133. Om seepe girofflat te maken.
134. Deech van fijn ambre.
135. Voghelkens van Cypre.
136. Fijne pomade.
137. Welrieckende die olie die de handen saecht maect ...
138. Seer fijnrieckende water.
139. Seepe voor barbiers met weynich costs.
140. Welrieckende ende goede berookinghe.
141. Deech om welrieckende paternosteren te maken.
142. Beroockinge in poeder.
143. ... Olie van roosen ... maken ...
144. Om water te maken van cruyden, bloemen, wortelen ...
145. Om dat bloet te suueren ...
146. Teghen alle fledercijn ... oft schorfticheyt ...
147. Seer goede remedie als ghi in eenige suspecte plaetse gaet ...
148. Om een rieckenden appel te maken die teghen die peste dient.
149. Een sonderlinghe remedie op die peste ...
150. Remedie om eenen siecken die ... wtgeteert is ...
151. Opcoesteringhe ... voor die voors. siecte.
152. Om te maecken dat een die ... zijn sprake verloren heeft ...
153. Een costelijck water teghen rootheyt ende pijne der ooghen ende ... verstoptheyt (van de neus).

154. Om een seer costelijck olie te maken, die welcke doet toegaen ... alle wonden.
155. Een wonderlijke medecijne de welcke dat flerecijn ende leemten geneest ...
156. Teghen den steen.
157. Om dat graueel te doen scheyden.
158. Om te weten oft v kint wormen heeft.
159. Tegen die wormen die de kinderen toecomen.
160. Tegen die squinancie, dat's quade kele.
161. Om terstont te genesen opgewreuen vel dat aen 't ghemechte coemt ...
162. Tegens der vierden daechs cortse.
163. Om terstont ... die hooftswere te doen vergaen.
164. Om te doen sluyten ... wonden ... in die beenen.
165. Tegen schorfde hoofden.
166. Om die roode steenpuysten ... op dat aensicht ... te ghenesen.
167. Anders.
168. Om dat bloet van een wonde te stelpen.
169. Tegen die tantswere ende geswollen tantvleesch.
170. Teghen versenghinghe oft verschouwinghe van heten water.
171. Teghen verberninghe van vier.
172. Teghen den hoest ende cortheyt van aseme.
173. Tegen die treckinge, crimpinge, dunheit van buyken.
174. Om die spenen te ghenesen.
175. Teghen clieren die om den hals comen.
176. Om goet gesichte te maken ...
177. Om litteeckenen van wonden te doen vergaen ...
178. Om dat verrot tantvleesch te genesen.
179. Om een ghebreck te ghenesen dat in die neuse coemt...

180. Een smeeringe om 't sproet ende saphirkens van den nuese ...
181. Teghen die doofheyt ...
182. Om een pijl, ijser oft eenen doren ... wt te trecken.
183. Om een wonderlijck water te maken, dat sal doen vergaen eenen crop die tegen naturen coemt ...
184. Om die gesontheyt ... te bewaren.
185. Recepten om aes te maken om beesten te vanghen ...
186. Maniere om dat voors. aes te gebruyken.
187. Om die calanders te doen steruen ende coren ... te bewaren ...
188. Noch een ander maniere.
189. Om schueren ende solders die van die calanders stincken, te suyueren.
190. Om ratten, muysen, fluwijnen ... te doen steruen.
191. Om die voorscreuen ratten te vanghen.
192. Om die walluysen te dooden.
193. Om die vlooien te doen steruen.
194. Om die vlooien te vanghen.
195. Om die coorde van die vossen ende roouende beesten ... te verwinnen.
196. Om welrieckende poeder te maken.
197. Ander welrieckende poeder.
198. Om te weten wanneer een vrouwe kint ontfanghen heeft.
199. Om te weten oft die vrouwe begordt is met een sone...
200. Teghen die pijne der borsten.
201. Anders.
202. Om een voester oueruloedicheyt van melcke te doen hebben.
203. Een ander maniere.
204. Anders.

205. Om die moeyer van een vrouwe nieuw gheleghen, te doen hebben.
206. Een ander maniere.
207. Anders.
208. Anders ende het beste van allen ...
209. Voor een vrouwe die haer bloemen niet hebben en mach.
210. Anders.
211. Tegens groote oueruvloet van die voorscreuen dinghen.
212. Anders.
213. Om die matrice te suyueren.
214. Anders.
215. Voor vrouwen die in arbeyt zijn.
216. Om dat kint terstont te verlossen.
217. Een ander, dwelck geprobeert is.
218. Voor een vrouwe die langhe in arbeyde van kinde is.
219. Om goede mellicraet oft hidromel te maecken voor een vrouwe die in arbeyde gaet.
220. Om kinderen te hebben.
221. Om die vrouwe te vertroosten als 't kint doot in haren lichaem is.
222. Om een vrouwe te bedwinghen die te oncuysch is.
223. Om een vrouwe die haer te seer suyuert.
224. Om cleyne borsten in haren staet te doen blijuen ...
225. Anders.
226. Anders ende sonderlinghe voor een ionghe dochter.
227. Om borsten te genesen die root ende seer hert sijn.
228. Om borstsweer te ghenesen, als een vrouwe nyewelijcken gheleghen is.
229. Om die rootheyt van dat aensicht wech te doen.
230. Om dat aensicht ... die van de sonne ghebernt zijn.
231. Om dat aensicht versch te houden ...

232. Om te maken dat het hayr nyet wt en valle ...
233. Teghen climminghe van die mannelickheyt.
234. Voor cullen die gheswollen zijn.
235. Teghen die cancker aen 't ghemacht.
236. Voor dat ghemacht dat gheswollen is.
237. Een wtnemende recept om die coude pisse ...
238. Om die pocken te ghenesen ...
239. Een medecine na die iulep nemen.
240. Salue voor den siecken.
241. Om luxurie te vermijden.
242. Om een persoone magher te maecken ...
243. Teghen die plueresie ...
244. Om die swaermoedicheyt te verdrijuen.
245. Voor die weedom der ooren.
246. Om die ghesontheyt ende goede ruecke der tanden ...
247. Teghen gheclouen lippen.
248. Om sterck ende licht te sine.
249. Om die winden quijt te worden.
250. Teghen het bijten van eenen dullen hont.
251. Om verwe te maecken om ijser oft stael te grauen.
252. Om een water te maecken om op ijser oft stael te vergulden.
253. Om verwe van witte steenen te maken.
254. Om costelijck water te maken, ende is goet teghen die lazarije.
255. Om een seer costelijck water te maken.
256. Teghens fenijn dat eenen mensche becropen heeft.
257. Teghens een fenijnde diers bete.
258. Teghen eenen worm die in eenen mensche gecropen is.

De tekst[1.]

Een nieuwe tractaet, ghenaemt dat Batement van recepten, inhoudende drye deelen van Recepten.

Nv van nieuws gecorrigeert ende verbetert.

Dat eerste tracteert va*n* menigherley crachte*n*, proprieteyten ende duechden van sommighe dinghen, in die welcke men sal groot vermaeck ende ghenuechte hebben, soo men dat in 't lesen veel breeder beuinden sal.

Dat tweede is van menigherley maniere*n* va*n* soete ende conforterende ruecken ende confectien van den seluen.

Dat derde begrijpt sommige secrete medicinen, nut om die gesontheyt te onderhouden.

Gheprint Tantwerpen op die Lombaerde veste teghen ouer den Yshont,
by my Hans de Laet van Stabroeck.

M.D. XLJX

1. De recepten zijn door mij doorlopend genummerd. Om de leesbaarheid te bevorderen werd de indeling in alinea's, het gebruik van hoofdletters en de punctuatie aan het hedendaags gebruik aangepast.
   Wat in de tekst niet voorkomt maar door mij werd toegevoegd, staat tussen haakjes.

Een nieuwe tract=

Res. 491

taet/ghenaémt dat Batement van recepten/inhoudende drye deelen van Recepten.

Nv van nieuws gecorrigeert. ende verbetert.

¶ Dat eerste\tracteert vã menigherley crachtẽ\ proprietepten ende dueghden van sommighe dinghen\in die welcke men sal groot vermaeck ende ghenuechte hebben\soomen dat int lesen veel breeder beuinden sal.

¶ Dat tweede\is van menigherley manierẽ vã soete ende confoorterende ruecken\ende confectien van den seluen.

¶ Dat derde begrijpt sommighe secrete medicinen\nut om die gesonthept te onderhouden.

¶ Ghedruct Tantwerpen op die Lombaerde veste/teghen ouer den Plhoue/ by my Hans de Laet/van Stabroeck. M.D.XLIX.

Een cort Relaes tot den Leser.

Eerwerdich leser, vernuft delicaet,
Die hem in natuerlijcke consten verstaet,
In danck ontfaet dit cleyn werck co(r)rectelijck,
Al zijn somtijts de costen swaer, alsmer mede gaet
Totter ghesontheyt, die de*n* me*n*sche hout subiectelijc,
So en ist niet te vergeefs: ghi vint hier in p*er*fectelijc,
De conste om u te curerene, ia wildy wesen vroet.
Het is gheprobeert[1.] ae*n* veel menschen beulectelijc[2.],
Dus leset 't smeesters werck, 't verlicht sinen moet.
Die conste is om draghen goet,
Soo is oock het ghelt dat ghijer voor sult gheuen,
Al haddy hier der weerelt voorspoet,
Wat is 't als ghi hier moeste in ongesondich*eit* leue*n*?

1. *gheprobeert*: de tekst heeft *gheaprobeert*.
2. *beulectelijc*: eigenlijk, bevlekt; hier: besmet, ziek.

Tot den Leser.

Goedertieren Leser, ick heb in die iaren voorlede*n*, niet sonder mijnen grooten arbeyt en*de* oetmoetheyt, verghadert ende versaemt menigherha*n*de beproefde recepten, die welcke moghe*n* leere*n* een groot ghetal van schoone secreten. Ende die voorscreue*n* secrete*n* ghetoo*n*t ende versocht, met sommige van mijne*n* vriende*n*, die hebben mi in 't leste ghebeden, ia bedwonghen, om dat ghemeyn profijt, die te doen printen en*de* in forme te stellen, op dat si en*de* alle der seluer gelijcke*n*, die genoechte hebbe*n* en*de* behagen in alsulcke eerlijcke dinghen, die Copie daer af mogen hebben. En*de* also wilde ic onderdanich zijn haere*n* goede*n* begheerte*n*, so hebbe ic my beraden mijn voorschreuen receptboecxken te doe*n* printe*n* va*n* 't welcke (na mijn aduijs) een yegelijc sal moghen ontfange*n* groot profijt en*de* ghenuechte, en*de* sal dat selue tractaet ghedeylt zijn in drie deelen.

In dat eerste sullen ghescreue*n* zijn menigherhande seer nutte recepten, van die welcke men sal moghen eenich vermaeck hebben en*de* ghenoechte, alsoo men in 't lesen breeder beuinden sal.

In dat tweede sult ghi gescreuen vinden een groot ghetal van schoone ende edele secreten, aenghaende die conste ende compositie van menigherhande soete ende conforterende rueken.

In dat derde ende laetste, sal men tracteren van sommighe secreten behoeffelijcken der ghesontheyt des menschen lichaems, die welcke niet soo cleyne en zijn, si en zijn wel eenen grooten schat weert. Wa*n*t voorwaer, sonder die grote secreten van die conste der medicinen, sonder twijfele soude onse leuen veel corter zijn, daero*m*me, beminde Leser, neemt waer te leuene en*de* dy in gesontheyt te onderhoudene.

Die eerste Receptbusse is van menigherley crachten ende gheneghentheden van sommige secreten.

1. Remedie tegen alle stanck oft quade ruecken vanden mont of quaden asem, comende wt vuylheyt der maghen oft andersins.

Neemt sauiepoeder een unce, bloeme*n* van rosemarijn drye uncen, groffelsnaghelen vijue dragmen, gestooten caneel een dragme ende een halue, een half dragme noten muscate*n*, een greyn muscelgiaetes, oft also vele als 't u belieue*n* sal.

Daerna suldi neme*n* also vele honichs als behoeflijck zijn sal, om die voors. co*m*positie te mengen, van welcke ghi gebruycken sult als u goet duncken sal, die grootte van een haesnote[1], meer of min tot dinen wille. Alsulcke compositie is nut ene profijtelijck voor die maghe, ende gheeft eenen ghenuechlijcken en*de* goeden asem.

Soo wie ooc name van die voorscreuen compositie inden tijt oft plaetse suspect van die pestilencie, dien rueck ende asem wordt lustich. Daermede mach die persoone behoet worden van eenich quaet van de besmetheyt der lucht.

1. *haesnote*: hazelnoot.

2. Om te weten aen wien dat ghebreect dat die ontfanckenisse niet en ghesciet, oft aen den man ghebreect, oft aen die vrouwe ghebreect, indien dat si lange tijt tsamen ghehout[1] hebben gheweest.

Ghi sult twee schotelen neme*n*, ende in elck sult ghi doen semelen van terwe, rogge of gerste, het welcke dattet si; daer nae sult ghi in deene van die voorscr(e)uen schotelen den man doen pissen, en*de* in dander die vrouwe, en*de* sult die also drie daghen late*n* staen.

Daerna siet in die schotelen, en*de* ghi sult vinde*n* dat in die ghene, aen wie*n* dattet ghebreeckt dat die ontfanckenisse niet en gheschiet, sullen wormen sijn, en*de* in dander niet, waer by ghi wete*n* moecht dattet ghebreck in hem oft haer is, daer die worme*n* in gegroeyt zijn, dat die vrucht niet voort en coempt.

3. Om goede memorie te hebben, het si man oft vrouwe.

Neemt dat herte van een swaluwe, ende die bloemen va*n* rosemareyn, bernaege, buglose, van elcks twee dragmen, daernae neemt fijn caneel ghestooten, noten muscate*n*, foellie, poeder van groffi(l)s nagelen, la*n*ge peper, van elcks een half dragme, twee greyne*n* fijn muscelgiaet, violaetsuker, rosaetsuker, va*n* elcks een vnce, pulueriseert al cleyne en*de* ondermengelet seer wel, en*de* daerna mengelet dat voorscreue*n* poeder met een vnce syrope rosaet, en*de* maect daer een electuarij af, van dat welcke ghi alle morghen nemen sult die groote van een haesnote, onderhoudende dat den tijt van een maent, ende dat sal v doen een stercke memorie hebben.

1. *gehout*: gehuwd.

4. Om te doen hebben een goede stemme om singen oft couten[1], disputeren, oft in eenen stoel te lesen.

Nee*m*t co*m*mijn, geneuerbesie*n*, en*de* peper, en*de* calument of nepte oft catte*n*cruyt dwelc op de berge*n* wast[2], het welcke dubb(e)le me*n*te is, het welcke bi die aptekers vindt, caneel, pierretre dats bertra*m*, van elcks twee vnce*n*, honich also vele als behoeue*n* sal, doeget onder een en*de* gebruyket des morge*n*s, da*n* salt wel zij*n*.

5. Om poeder te maken om die tanden wit te maken, dat suyuert die caternen, ende gheneest die tantswere, ende sluyt die tanden, datse niet en loteren[3].

Neemt een vierendeel loot[4] coraels, ende bertram wel cleyne ghestooten, ende drooghet ouer 't vier in een panne met cleyn hitte, so langhe dattet al in poeder verandert seer cleyne, dan neemt een deel mastick, een half deel foelgie, ende een weynich fijn suykers, al wel gepulueriseert ende 't same*n* gemenget.

Bewaret voor dijn ghebruvcken, en*de* wryft die tande*n* daermede alst v belieuen sal, oft laetse eenen anderen wrijuen die siet waer die vuylste zijn, dat salse ganselijck schoon maken. Desghelijcx ooc als v den tant wee doen sal, oft dat hy loteren oft waggelen, oft steken sal, wrijften met dat vorscreuen poeder, ende houdet een weynich tijts in den mont, ghi sult beuinden dattet wonderlic opereren[5] sal.

1. *couten*: praten.
2. Na *wast* staat in de tekst (i.pl.v. een komma.
3. *loteren*: loszitten, heen en weer kunnen bewogen worden.
4. *loot*: in de tekst staat *root*.
5. *opereren*: effekt sorteren.

6. Om te maecken dat druyuen versch gepluct, eerthauwen, kweken, ende der seluer ghelijcken, granaetappelen, ende ander sulcke vruchten, alle dat iaer goet blijuen sullen sonder rotten.

Neemt putwater, en*de* doeget in eene*n* ketel ouer 't vier met een weynich honichs, ende als 't al sal beginnen te sieden, doeget daerinne, ende plompt die druyue*n* daerinne of die appele*n*, geuesticht[1] aen een cleyn cordeken, dat ghi in v hant houden sult.

Én*de* als ghi sien sult d*at* si een weynich beginne*n* heet te worde*n*, trectse dan wte, ende bestroytse met ameldonc, dan vestse[2] aen den solder, of, sonder bestroyen, bewaertse verschelijck in eenen kelder, leggende in 't voorscreuen water, ende ghi sult all 't iaer[3] versch fruyt hebben.

7. Om een poeder te maken, welcke op papier ghedaen, ende gheureuen, oft met den vingher ghestreken, daerna scrijuende op 't voorscreuen papier met water, maect die letter swart.

Neemt galnoten, en*de* romeyns coperroot, also veel van deen als va*n* dander, en*de* een weynich vernis om te scrijuen, al dunne gepulueriseert in eene*n* mortier of vijser, daernae doet d*at* voorscreuen poeder op 't papier, en*de* strijket metten vingher, terstont, is 't dat ghi wilt, scrijft daerop met claer water, en*de* terstont sult ghi sien d*at* die letteren swart worden sull*en*. Ghi moghet dat poeder met v draghen waer ghi reyst, om in der noot te ghebruycken.

1. *geuesticht*: vastgemaakt.
2. *vestse*: maak ze vast.
3. *iaer*: in de tekst staat *diaer*.

8. Om die sterren op den middach te sien, oft in eenighe vre vanden daghe, als 't v belieuen sal.

Neemt een wel schoon becken[1], en*de* vullet met claer fonteynwater of putwater, ende hebt eene*n* stalen oft brantspieghel, ende leght dien in 't voorscreuen becken, zijnde recht onder die sonne, so d*a*t die raeye*n*[2] recht op 't water staen dat boue*n* den spiegel is, ende ghi sult claerlijcken een sterre daerinne sien, oft si aen den hemel ware.

9. Om te kennen of een persoon maghet is, oft niet, het si meysen[3] oft knecht[4], ic meyne oft si van haer seluen oft anders ontsuyuert zijn.

Neemt eenen draet, en*de* meet die dicte van den hals, oft kele van dien persoon, ende snijt d*at* ouerblijfsel van den seluen draet, daerna strect den seluen draet na die lencte, van die cruyne vanden hoofde tot dat eynde van die kinne vande*n* persoone, van wien ghi die mate ghenomen sult hebben. Ende is 't dat ghi siet dat dien draet niet comen en mach tot aen die kinne oft tot den baert, sulcke*n* knecht oft meysen is maecht, maer passeret die kinne, 't en is niet, want weet also gheringhe[5] als die persoon ontsuyvert is, den hals dict, ende 't hooft vercort.

Ende is 't d*at* ghi d*at* by experiencie sien wilt, neemt die mate, die ic gheseyt hebbe, op dieghene die ghi sekerlijken weet warachtighe maechden te sine, het si knechtens of meyskens, in die ouderdom van negen tot derthien iare*n*, wa*n*t ghi sult vinde*n* dat den draet die kinne n*iet* passeren en sal. Der selue ghelijcken, neemt die mate op een die ghi weet gheen maecht te sine, ghi

1. *becken*: kom.
2. *raeyen*: stralen.
3. *meysen*: meisje.
4. *knecht*: jongen.
5. *also gheringhe*: van zodra.

sult vinden dat den draet our die kinne vande*n* voorscreuen passeren sal meer da*n* twee vingheren. Sulcks dat 't ghene dat ic v segge, sal by exper(i)encie waer zijn.

10. Om eenen snutdoeck[1.] doen bernen[2.], ende na dat hi gebernt sal zijn, so en sal 't daer aen blijken, ende sal noch in sinen (eersten staet) wesen ende heel blijuen sonder eenich letsel te hebben.

Neemt dien snutdoec en*de* maecte*n* wel nat in gebra*n*den wijn, daerna steecter 't vier inne m*et* berne*n*de keerse, ende tersto*n*t sal hi berne*n* van deen eynde ae*n* 'd a*n*der, tot d*at* 't vier alomme geloope*n* sal hebbe*n*: die snutdoeck sal geheel blijue*n* sond*er* eenich letsel of smette.

11. Is 't dat ghi weten wilt van wat gro(o)tte die voet van een man oft vrouwe is, sonder dien te meten, doet dat hier na volcht.

Neemt eenen draet dobbel, en*de* doeten vesten aen d*at* opperste vanden grooten vinger van die rechterhant also dubbel, en*de* doeten passeren lancks die palme van der hant, tot het lit van die voorsereuen hant en*de* ghi sult vinde*n* d*a*t dien voet van die persoon sal alsoo groot zijn als die mate die ghi ghenomen sult hebben, die experiencie is licht.

1. *snutdoeck*: zakdoek.
2. *bernen*: branden.

12. Om een keerse te maken die welcke, op die tafel gheset, sal terstont wtgaen, ende sal dat gheselschap vreese aendoen, ende dan moecht ghi op die tafel doen wat ghi wilt.

Neemt een cleyn stocxken van die lencte daer ghi v keerse af maken wilt, en*de* van die dicte va*n* een swanepenne, en*de* om dat voorscreue*n* stocxke*n* maect een huysken van papier oft perkement, het welcke ghi aen d'een eynde toebinden sult, dan sult ghijt vulle*n* met fijn buscruyt, een weynich gestooten oft gewreue*n*.

Daernae bindt dat huysken als men die worsten doet, want also veel vouwen oft gebindts als ghi make*n* sult, also menich gerucht sal dat voors. huysken op die tafel maken.

Daernae neemt een weynich lemmets, en*de* doeget in 't voorscreue*n* huysken, ontre*n*t de breede van twee vingeren, perssene en*de* stekende met eenen priem d*at* voorscreue*n* buscruyt in d*at* huysken ontre*n*t d*at* selue le*m*met.

Daerna sult ghi doen rontom dat stoxke*n* wit was, gheel, oft root, so la*n*ghe d*at* het fatsoen[1] van een keerse hebbe, en*de* die ghedroocht en*de* bereyt, sultse op die tafel setten om te bernen, en*de* ghi sult sien, also aen 't buscruyt compt, wat geruchte datse maken sal, en*de* sal tersont wtgaen; dan sult ghi op die tafele doen het ghene dat u belieft.

1. *fatsoen*: uitzicht.

13. Om een hinneney in een gelas oft een ander viole[1], dat eenen nauwen hals heef(t) te steken.

Neemt een ey ende doeghet hart sieden, ende nae dattet hart genoech sal zijn, legghet te weeken inde*n* stercsten azijn die ghi vinden moecht, en*de* latet daer den tijt van .XV. oft .XX. daghen, en*de* ghi sult sien dat het selue ey met die schale saecht worden sal ghelijc deech, in sulcker manieren d*at* ghij 't metter hant also lanck oft cort make*n* sult als ghi wilt, ende so sult ghij 't soetelijcken in dat gelas steken. Daerna suldijt met versch water vullen, ende ghi sult sien dat het voorscreue*n* ey wedero*mme* keere*n* sal in synen eersten staet, in min dan vyfthien daghen.

14. Om te bewaren dat die haren van eenen persoon noch grijs noch wit en[2] sullen worden.

Neemt dat melck van een teefken[3], ende smeert dat hooft daermede, en*de* dat haer en sal ne*m*mermeer wit worden, het is gheprobeert.

15. Om te maken dat een laken dat zijn verwe verloren heeft, wederom keere in sinen eersten staet.

Neemt ongheblust calck twee vncen, houtasschen een vnce, claer water twee ponde*n*, me*n*gelet al dese dinghen te samen, ene laetse die tijt van en half vre staen, en*de* wasschet 'd laken daerinne; dat gedaen, het sal wederomme in zijn verwe keeren.

1. *viole*: glazen recipiënt.
2. *en*: in de tekst staat *een*.
3. *teefken*: vrouwelijk hondje.

16. Om scharlaken te wasschen ende dat van vetheyt te suyueren.

Neemt wit tartre ghestote*n* vier vnce*n*, doetet sieden in twee pont waters, tot dat het derde deel gemindert si, da*n* doeghet wt, ende latet doer een lijnwaet zijpen[1]. Ende als ghi dat gebruycken wilt, maect dattet water law si ende laet dat scharlake*n* daermede wasschen, ende terstont daerna sult ghy 't wedero*m*me in sinen eersten staet sien keeren.

17. Om sendael te veruerschen dattet al niew schijnen sal.

Neemt water, ende laetet een weynich sieden met semele*n*, daernae latet een weynich tijts stille staen, tot dattet een weynich suer beghint te worden, ende met dat selue wascht dat sendael, ende het sal terstont ghesuyuert worden.

18. Om alle side lakenen wederomme in haer verwe te doen comen.

Neemt een vnce ongeblust calcks, houtassche*n* een vnce ende een half, doeget 't samen in een becken vol waters en*de* mengelet, dan brenghet by dat vier ende latet al claer worde*n*, daerna badet die smette met dat voors. water met een spongie, en*de* en maecket nerghe*n*s anders nat, en*de* dijn sake sal wel gaen.

19. Voor die tantsweere, ende te behoeden dat hy nemmermeer weder en come.

Neemt twintich bladeren veels, en*de* doese in eene*n* cleyne*n* pot in goeden oude*n* wijn met een weynich souts, latet 't same*n* siede*n* tot d*at* die bladere*n* wel gesoden zijn. Da*n* nemptse va*n* 't vier, en*de* laetse so la*n*ge vercouwen[2] dat ghijse inde*n* mont houden moecht, dan nee*mt*

1. *zijpen*: zijgen.
2. *vercouwen*: verkouden, afkoelen.

eenen swelch[1] van den voorscreuen wijn matelijcken werm, dat ghij 't lijden moecht, ende houwet aen die side daer ghi die weedom geuoelt, ende 't sal terstont vergaen.

20. Om te maken dat het hayr terstont wtvalle in wat plaetse van den mensche dat ghi wilt.

Neemt ongellust calck, nieuwelijcken wt den ouen gecomen acht deelen, een deel oprimen, al 't samen ghemengt, ende maect daer poeder af wel gepulueriseert het welcke ghi dan doen sult in eenen nieuwen eerden pot wel verloot, in seer stercke looge, ende setten aen 't vier ende roeret al 't samen tot dattet dick worde.

Ende wilt ghi sien **wanneer** dattet goet ende volmaect zijn sal, neemt een vere van eenen entuoghel, ende steectse in dat voorscreuen: is datse af gaet, het is goet, ist datse niet af en gaet, set den pot wederomme aen 't vier so lange tot dat ghi siet dat die vere afgaet.

Ende als ghi van dat voorscreuen ghebruyken wilt, gaet in stoue oft in een ander heete plaetse, oft badet die plaetse met heet water, daer ghi dat haer af hebben wilt. Daerna doeter dat voors. op, ende dat hayr sal terstont afgaen. Merct wel als ghi de hitte van 't voorscreuen te groot voelen sult, wascht v terstont met werm water op dat vel niet af en gae oft smerte.

21. Om een ijser also hert te maken, dattet een ander snijde oft hout ware.

Neemt pierwormen oft eertwormen, alsulcke menichte als v goet duncken sal, ende distilleertse in een clocke, ende doet also veel radijsen alleen distilleren, ende maect der seluer ghelijken water van wortelen van appelboomen. Daerna menght die wateren 't samen also vele van 'd een als van 'd ander, ende dan weyct dijn mes oft

1. *swelch*: teug, slok.

sweert, oft alsulck ijser als ghi wilt, in 't selue water, en*de* het sal die cracht hebbe*n* als bouen. En*de* wilt ghijt herd*er* of surder[1] hebbe*n*, weyket tweemael.

Neempt een deel byen, en*de* doetse drooghe*n* in eenen corf by dat vier, dan maecter poeder af, het welcke ghi menghen sult met olie van olijuen, ende met die smeeringhe smout dicwils die plaetse daer ghi hayr hebben wilt, ende ghi sult wonder sien.

23. Om een papier swart te maecken daer ghi sonder inct op scrijuen moecht.

Neemt een bernende lampe, daer olie ghenoech in is, da*n* leght een schotel op die voorscreuen la*m*pe, en*de* laetse daerop tot dat alle die olie verbernt is, dan neemt den roock die aen die schotel ghecleeft sal zijn, en*de* m*et* den selue*n* besmeert dat papier en*de* maket swart, dan snijdet ee*n* stuck of vierendeel va*n* dat geswarte papier en*de* legget op ee*n* wit papier, oft vouwet op die side die ghi va*n* v papier wit gelate*n* hebt.

Da*n* scrijfter op m*et* eenen silvere*n* prie*m* of enich and*er* va*n* ijser op d*at* gheswarte papier, en*de* ghi sult sien, nae dat ghi dat op geleyde papier wech genome*n* sult hebbe*n*, die letter*e*n sulle*n* swart op 't papier blijcke*n* en*de* ond*er* wit, ic meyne die side die ghi gevouwe*n* sult hebbe*n* of geleyt op wit papier, si die swarte side, en*de* niet die and*er*.

1. *surder*: zuurder; hier wel synoniem van *herder*.

24. Die maniere om deech te maken om veel duyuen in een duyfhuys te doen versamen.

Neemt also vele van een maniere van saet, 't welcke die Italianen noemen sorgo oft melge, het wast hoogher dan panijs oft commijn, ende is grooter ende rooder, siedet in ghemeyn water, ende alst bycans genoech zijn sal, drooghet wat ende doeghet in een deel honichs ende commijn, ende laetet twee wallen opsieden dat altijt roerende om van bernen te wachten.

Dan also heet sult ghij 't in dat duyfhuys leggen, ende sult die gaten van die voorscreuen plaetse besmeren, opdat die duyuen daeraen comen rieken. Sulcks dat noch: is 't dat ghi eenige van die duyuen grijpt, smeert haer die dyen ende die voeten met dat voorscreuen, op dat dien rueck aen haer een wijle blijuen mach, ende dat sal maken dat die ander duyuen, die suecken ruecke riecken sullen, die voorscreuen ghesmeerde duyuen volgen tot in haer nesten, ende en sullen nemmermeer van daer scheyden: het is een dinck geprobeert ende luydende met redene[1].

25. Water om die tanden wit te maken.

Neemt salnyter, ende rockaluyn niet ghecalcineert[2], also veel van 'd een als van 'd andere, doeghet al distilleren, ende dat eerste water sal claer zijn. Dat sult ghy voor die tanden bewaren, want seer goet is, ende sullet ghebruyken, wasschende die tanden met 't selue water met een weynich cattoens.

26. Om gebroken ghelas of cristal wederomme te versamen.

Neemt dat stuck ghelas dat gebroken sal zijn, ende smeret met vernis, gemey(n)ct met wit van spaengien ende lijsaetsmout, ene dan voecht die twee ghebroken stuc-

1. *luydende met redene*: klinkt aannemelijk.
2. *ghecalcineert*: verbrand.

ken 't samen, ende latet drooghen, ende het sal sterck oft heel worden.

27. Om saecht te maken ende doen verghaen oft breken alderhande manieren van ijser, hoe dicke dat oock si.

Neemt d*at* die Italiaensche Alcumisten noeme*n* toto magico maggior, oft melck camarone, die eene noemet in een maniere, 'd ander in een ander, twee vnce*n*, sublime een vnce, opriment vijf vncen, witten wijnazijn een vnce, en*de* is 't dat ghi d'ijser dicwils met dese co*m*positie nat maect, ghi sult sien dattet[1.] alleynske*n*s vergaen sal, en*de* aldus sult ghi v meyninge hebben.

28. Om een blaffeture te maecken die van ghelas schijnen sal, ende sal meer lichts gheuen dan ghelas.

Neemt perkement van eenen ram oft hamel, wel ghebloot[2.] en*de* ghepolijstert aen beyde siden, dat dunste en*de* dat witste dat mogelijc zijn mach, maecket nat en*de* recket en*de* lijmet op die raeme van die ve*n*ster, en*de* latet also drooghen.

Daerna neemt die twee deelen olie van noten oft va*n* lijnsaet, en*de* een deel claer waters, en*de* een weynich van gestooten gelas, stellet al te sieden in een gelas op een tichel aen 't vier. Ende als 't ophoude*n* sal van siede*n*, nemet van 't vier, wa*n*t het is dan een teeken dat het water geconsumeert is. Ende also geringhe als v olie laew zijn sal, gaet in die sonne ende oliet v blaffeture[3.], ende terstont salse schoon en*de* schijnende zijn.

1. *dattet*: de tekst heeft *datter*.
2. *gebloot*: geploot, gezuiverd.
3. *blaffeture*: vensterraam.

En*de* is 't datse bi lancheyt van tijde verdonckert, neemt een spongie en*de* waschtse met versch water, daerdore salse wedero*m* in hare*n* eersten staet keere*n*, en*de* is 't dat ghi den cost va*n* dat perkame*n*t niet doen en wilt, neemt papier, dat schoonste en*de* dat dunste dat ghi vinden moecht, en*de* het sal v dat selue werck doen.

29. Om eenen wijn die smake van muscadel te geuen.

Neemt bloemen van wilde druyuen of van haghe*n*, als den tijt zijn sal, doeter soo veel plucken als v belieuen sal, en*de* droochtse in die schaye[1.], en*de* bewaertse in een saxken.

Daernae als men den nieuwen wijn maken sal, sult ghi een saxken van die voorscreuen bloemen doen in een vat wijns, die ghy wilt dat (den) rueck, en*de* den smaeck van muscadel hebbe, ende voorwaer die wijn salder den ruek ende stercte af nemen, ende der seleur ghelijcken moecht gy doe*n* in ouden wijn, is 't dat ghi wilt.

30. Een ander maniere.

Neemt scharleye droege oft versch ghepluct, maect daer veel tuylkens af en*de* bindtse 'd een aen 'd ander met eenen draet, en*de* steectse al binnen dat vat wijns door dat bomgat, in sulcker maniere*n* datse de*n* wijn niet en genaken, want het vat en moet niet vol zijn, en*de* d*at* het voorscreue*n* cruyt daer boue*n* gehange*n* si, en*de* die bonghe[2.] wel ghestopt, dat sal make*n* dat de*n* wijn den rueck en*de* smaeck nemen sal vanden muscadel.

1. *schaye*: schaduw.
2. *bonghe*: vat.

31. Om te maken dat een wijndruyue ver(s)ch zijn sal, ende alsoo goet om eten ontrent Kersmisse, als oftmen die selue plucte in September.

Neemt also veel gelasen als ghi druyuen bewaren wilt; dan, als die druyue aen den wijngaert beghint te formeren, so steectse in dat gelas, ende bindt dat gelas aen den wijngaert, ende decket oft stoppet, sulcks datter geen water in en come, om die druyue te verrotten. Laet die druyue alsoo tot Kersmisse, dan breect die gelasen, ende ghi sult dan niew fruyt hebben, goet ende schoone te schenken eenighen vrient oft heere.

32. Om seepe te maken, die, suyuere ende wt doe alderhande smetten, hoe dat si oock zijn.

Neemt steenaluyn, bernes[1] een pont ende maket in poeder, wortelen van vlammen oft waterlelien van Florence, ghepulueriseert een half pont, een versch ey, twee pont ende een half spaensche seepe, stampt die voor(screu)en poederen met dat ey ende die seepe, ende maectere ballekens af. Ende dunct v dat een ey niet genoech en is, nemter also vele als ghi wilt, oft als ghi sien sult behoeflijc te zijn, om dat voorgenoemde te maken.

Ende als ghi die smette wt doen wilt, neemt schoon water, ende baeyt oft wascht die voorscreuen smette van beyde siden van dat laken, ende dan wrijuet met dat voorscreuen balleken, ende laken op laken; dat ghedaen, wascht die vuylicheyt wt met versch water, dat laken wringende om dat vet wt te doen gaen, dan wascht dat laken noch wederom met versch water, ende het sal schoon blijuen.

1. *bernes*: lees *berne des*: verbrand daarvan.

33. Om roosen te houden ende te bewaren in haer verscheyt alle dat iaer dore.

Neemt roosen versch gepluct, steectse in ee*n* flessche oft busse van eykenhout, tot dat si vol is va*n* die voorscreuen roosen, stopt die flessche wel toe datter geen water in comen en mach, daernae bindtse in 't loopende water, ende ghi sult vinden dat si haer versch houden sullen alle dat iaer dore.

34. Om alle smetten op een gheuerwet laken wt te doen, of op wit laken, het si wollen oft lijnen.

Waert bi (tiden) also dat een droppel oft meer incts, of eenich ander swartsel, op een geuerwet lake*n* geuallen ware, wollen oft lijnen, doet het ghene dat hier nauolcht.

Neemt rouwe limoenen, oft gro(e)ne[1], araengie appelen met herde schelle*n*, die welcke die Italianen adamsappelen heeten, of, ist dat ghi wilt, neemt alleene dat suer nat dat in[2] die citroen is, ende perstse om tsap daerwt te doen comen, waermede ghi die smette wel wrijuen sult, dan laet die plecke droogen.

Dan zijt voorsie*n* va*n* law water, en*de* wascht die voorscreuen smette, en*de* latet wederomme drooghen, ende is 't dat v dunct dattet met die eerste reyse niet wel wt en is, doet die voorscreue*n* wrijuinge die tweede reyse, ende dat laken sal wederomme in sine*n* eerste*n* staet come*n*, daer 't in was eer 't die smette hadde, noch en sal ooc gheensins zijn verwe verliesen.

35. Om een smette te doen op scharlaken oft gheuerwet fluweel, sulcks dat die verwe niet en verandere noch bedoruen worde.

Neemt van dat cruyt dat die cruyniers ghemeynlijck heeten soponaria, oft volderscruyt, maecter sap af, hetwelcke ghi op die smette doen sult, en*de* daer een vre op laten, is 't dat in den somer is, ende is 't inde*n* winter, den tijt van vier vren. Dan neemt laew water ende wascht dat laken bouen die smette, is 't d*at* v dunct

1. *groene*: in de tekst staat *groue*.
2. *dat in*: in de tekst staat *dan*.

datse niet suyuer wt en gaet, doeter noch van dat voerscreuen sap op.

Ende is 't dat scharlaken in geen greyn geverwet en is, doeter half swarte seepe op, en*de* half van dat sap van dat voorscreue*n* cruyt, ende plecket op die smette, dan wasschet met werm water, en*de* die smette sal vergaen, het is gheprobeert ende gheexperimenteert.

36. Om smetten van olie wt te doene, op parkement, oft op fijn wit papier, oft gescreuen papier.

Neemt beenen va*n* schape*n*, berntse en*de* maecter poeder af, wel cleyn gewreuen, en*de* doet van dit poeder daerop, aen deen side en*de* aen dander van die smette, met een effen bert[1.] daeronder en*de* daerbouen, oft dat twee daghen in een perse leggende, en*de* ghi sult sien, als ghij 't wechneemt, dat die olie al wech zijn sal. D*at* parkement oft papier sal blijuen in sinen eersten staet, het is gheexperimenteert.

37. Om plecken van olie oft vet op papier wt te doen.

Neemt asschen va*n* wijngaertrancken, oft knoppe*n* van wijngaert, en*de* hullen[2.] van drooge boonen, ende die voorscreue*n* asschen legt op die smette van dijne*n* boeck; daerna sult gijen sluyten in een perse, eene*n* dach ende eenen nacht, ende het sal reyn worden.

38. Om alle plecken van inct wt te doene, dat op die boecken ghestort is.

Neemt chalmaigne, het welcke is steen calamine, wt hoochduytschla*n*t, ghemeyn sout, rootsaluyn, va*n* elcks twee vncen, sal armoniac vier vncen, latet al in een clocke distilleren, ende met dat water datter wtcomen sal, sult ghi nat maken die plaetsen die in uwen boeck

1. *bert*: houten plank.
2. *hullen*: doppen.

beclat zijn, ende ghi sult die smette*n*, oft letteren, terstont sien wtgaen.

39. Om parkement van menigherhande verwen te maken, als blaeuw, groen, violet, gheel, of swart, op het welcke ghi scriuen moecht in gouden of silueren letteren, maer die manire om die substantien te pulueriseren, ende te bereyden om te scrijuene, sal v na[1] dit recept ghetoont zijn.

Neemt dat vel van een cleyn geytken, oft gemaect parkeme*n*t, wel dunne en*de* wel gheschaeft aen beyde side*n*, da*n* legget in claer water te weeke*n* en*de* wasschet seer wel, daerna wringhet metter ha*n*t om beter te drooge*n*, dan hebt een rame van sulcker grootte, d*at* vel daerin spa*n*ne*n* met coorde*n*, gelijck die parckementmakers doe*n*.

Daerna ist d*at* ghij 't blaew make wilt, neemt azuer va*n* akers, het welcke me*n* bi die cruyniers vercoopt, ende der seluer ghelijcken spaensgroen, of sulcke verwe als ghi v parkeme*n*t maken wilt. Set die voorscreue*n* verwe*n* te weeke den tijt va*n* een Credo, da*n* sult ghi die luster[2] m*et* ee*n* natte spongie opt parkement gheuen, sulcks als ghi wilt; daerna latet drooge*n*, en*de* da*n* suldijt noch eens in die verwe stelle*n*, tot die derde reyse, so la*n*ge dat v dunct dat die verwe volmaect sal zijn, tot uwer beliefte*n*.

Ende nae dattet drooghe zijn sal, sult ghi dat parkement sulcks sien, als ghi begeert sult hebben, op het welcke ghi scrijue*n* moecht in letteren va*n* gout, oft siluer.

En*de* ist dat ghi dat selue doe*n* wilt in gheel oft swarte verwe, neemt inct, oft swarte steen, soffraen oft oprement, oft gheele eerde, doe*n*de op die voorscreuen maniere.

1. *na*: volgens (of zetfout voor *in*?).
2. *luster*: glans.

40. Om fijn gout oft siluer te wrijuen, om met een penne te scrijuen oft pinceel, op yet dat ghi wilt.

Neemt also veel bladeren silueren, oft gheslaghen gout, als ghi wilt, hebt een groote schelpe van eenen verlichter[1] oft schilder, wel gesuuert van binnen, oft een gelasen schale die heel effen is, ende maectse nat met claer water, ende legget daerinne also veel bladeren gout oft siluer als ghi wilt, 'd een op 'd ander. Dan metten grooten vingher wrijft al soetelijcken dat voorscreuen gout, weynich en weynich[2], totdat wel dunne is, ende den vingher altemet nat makende daer ghy mede wryft, ende en neemt gheen breeder plaetse in 't wrijuen, dan de ronde van eenen vier stuyuers penninck oft snaphaen[3], ende wrijft altijt tot dat perfectelijc vergaen is, ende also in deser maniere, totdat al v gout, allenskens geweyckt, si vermindert. Ende dat ghedaen, doet in die schale oft schelpe een weynich waters, ende altoos wriuende om te incorporeren, daerna sult ghi de schale vol waters doen, ende mengelent metten vinger, dan laet dat water also een half vre rusten, ende werpt dat water wt, ende latet wel leken, ende ghi sult in den bodem van die schale, oft schelpe, sien ghelijc eenen cleynen hemel van gout, ghi sullet laten droogen, ende dat wel deckende, datter gheen stof in en come.

Ende als ghi met dat selue gout schrijuen wilt, neemt een pennemes, oft een ander cleyn meskен, ende met(t)en punt scrapt of snijdt also veel van dat gout alst v gelieuen sal, doeget in een ander cleyn schelpe oft hoernken, dat brekende met gegomt water, ende schrijft daermede met een penne, oft pinceel, op papier of perkement, ende ghi sult letteren sien wel schoone ende behage-

.1 *verlichter*: miniaturist.
2. *weynich en weynich*: beetje bij beetje, geleidelijk.
3. *snaphaen*: naam van een muntstuk.

lijc. En*de* ist dat ghijse daerna bruneren wilt, neemt eene*n* wolfstant, ende wrijftse daermede op eenen steen, 't en sal niet quaet zijn, want 't gescrif(t)e van gout sal daerdoer beter luster hebben.

41. Om gouden oft silueren letteren te scrijuen op alderhande papier, hoe dat si.

Neemt geneuerbladeren, ende maect daer sap af, dan neemt vijlsel van gout of siluer, ende doeghet in 't selue sap, latet daerinne liggen den tijt van drie heel dage*n*, ende daeraf moecht ghi perfectelijc scriuen dat v belieuen sal.

42. Om gouden letteren te scrijuen, oft schilderen die gout schijnen, ende nochtans gheen gout en zijn.

Neemt rose, die de Italiane*n* heeten puspurine, het is een verwe die de cruyniers v*er*coope*n*, doetse in een schotel, en*de* met een weynich pissen[1], allencksken*s* met de*n* vingher ghemengt, daerna vult die schotel met pisse oft loogte, da*n* latet rusten, dan doet dat water af, en*de* wrijftse wel stijue metten vinger, tot dat die verwe wel dunne is, dan vult die schotel met water, latet ligge*n*, da*n* werpt wt, en*de* in dese maniere wascht die voorscreue*n* verwe so menichmael, dat in 't laetste dat ligge*n*de water claer schij*n*e. En*de* also dicke als ghi dat water verandere*n* sult, wrijft die verwe metten vingher, op datse in 't eynde te du*n*ner si.

Daerna sult ghi daer een weynich soffraens in doe*n* m*et* gegomt water, en*de* met alsulcke co*m*positie moecht ghi scrijue*n* oft groote letter*en* maken, oft stricken maken, oft schildere*n*, waarop en*de* in wat manier*en* dat v belieue*n* sal, en*de* sal schijnen gewreue*n* goude*n* ducaetgout zijn, ende in verwe gestelt, hetwelck een schoon secreet is.

1. *pissen*: urine.

43. Om letteren van silueren te scrijuen, oft met dat pinceel te schilderen, het welck ghereckelijc[1] siluer schijnen sal, niet te min ten sal gheen zijn.

Neemt geslage*n* ten, eerst legget in eene*n* metale*n*, gegoten mortier, dan stamptse gelijck me*n* die veruen doet, doeghet in een sausir[2], en*de* weeket met water, da*n* latet ruste*n*, werpt d*at* water wt, het welcke swart worden sal, en*de* also by tweemalen ghewasschen, dan neemt dat voorscreue*n* ten, dat in den bodem va*n* dat sausier blijuen zal, weeket met geghomt water, ende schrijft oft schildert daermede, oft trect stricken oft groote letter*n*, na uwer belieften, laet de schilderije drooghen, daerna pollijsterse met een wolfs oft beerstant, ende het sal fijn siluer schijnen.

44. Om op papier of lywaet te scryuen dattet niet blijcken en sal te zijne, dat voors. papier oft lywaet ghewermt, sullen die letteren swart worden.

Neemt sap va*n* limoenen oft ayuyn, ende scrijft opt papier oft lywaet, ende als ghi lesen wilt het gene dat ghescreuen is, laet dat papier oft lywaet wel heet voor dat vier make*n*, ende die letter sal swart worde*n*. Nota: ghi moet dat papier seer heet maken want om een weynich en soudse niet swart worde*n*.

45. Om een letter[3] te scrieuen die nemmermeer gesien en sal zijn dan by nachte, iae oock by daghe, mer in een doncker plaetse.

Neemt poeders van cristal, die buycke*n* van dre wormen die vlieghen en*de* by nachte schijnen, me*n*gelet al met wit va*n* eyere*n*, scrijft hiermede en*de* latet droo-

1. *ghereckelijc*: aannemelijk.
2. *sausir*: sauskom.
3. *letter*: betekent hier: brief.

ge*n*, ghi sult die letter by nachte sien schijne*n*, so d*a*t ghijse in 't doncker sult moeghen lesen.

46. Om artificiael gout te maken, met dat welcke ghi scrijuen moecht.

Neemt twee dragmen goet tens, smeltet, ende doeget op een vnce quicsiluers, ende mengelet dat seer wel 't samen, dan doeter een half dragme leuende solfer, gepulueriseert, toe, ende twee vncen gestooten sout armoniack. Menght alle dese drogen[1.] 't samen, en*de* doese in eenen vrinael ouer 't vier, in eene*n* pot vol wel gesifte asschen, en*de* maecter vier rontom eenen heelen dach lanc.

En*de* als 't vercout zij*n* sal, sult ghi artificiael gout vinden, met dat welcke ghi scrijuen moecht, ghi en behoeuet niet te stote*n* noch vriju*en*, mer doetet in een hoernke*n*, en*de* doeter wit vanden eye toe, ghesleghen ende met een spongie doorwronghen.

47. Om een water te maken (dat), in een gelas ghedaen, sal des nachts licht gheuen.

Neemt een deel wormen die vlieghe*n* en*de* bi nachte in den somer schijnen, doet die in een gelas, daerna settet al in mist die tijt van vijfthien dage*n*, dan doet distilleren, het ghene dat in dat gelas ouerbleue*n* sal sijn, in een glasen ala*m*bic[2.], met cleyn vier: dit water in een ghelas ghedaen, sal des nachts lichten soo dat ghi wel by dat licht sult moghen lesen.

1. *drogen*: ingrediënten, stoffen.
2. *alembic*: distilleerkolf.

48. Om seer schoone rosette te maken met de welcke ghi sult moghen scrijuen in vier manieren, te weten coluer van roosen, half greyne, violet, ende moreyt[1], met welcke confectien of verwen, ghi noch verwen moecht dat ghi wilt, het si gheytevellen oft ander sulcke dinghen.

Neemt brisiliehout, en*de* doeghet int claer water sieden alsulcke menichte als ghi wilt, tot dat het derde*n* deel oft meer versoden is, en*de* is 't dat ghi weten wilt oft genoech ghesoden heeft, neemt scoon papier en*de* doeghet in dat voors. brisilie en*de* siet ghi dattet goede verwe heft, so is 't wel, is 't niet, so latet noch also versieden, tot dat papier heel root is. Daerna deylt dat water van dat voorscreuen brisilie in vier deele*n*, na die diuersche verwen die ghi make*n* wilt. En*de* is 't dat ghi coluer va*n* purpuer oft sterck root maken wilt, neemt een van de voors. deele*n*, ende en doet anders niet daerin.

Om violet verwe te make*n*, doeter ee*n* weynich calckwater inne, het welcke men heet gecalcineert. Dit water wort gemaect in deser maniere*n*, do*e*nde ee*n* weynich ongeblust calcks blussche*n* in een goet deel waters, late*n*de d*a*t stae*n* tot dat het calck te gro*n*de gae. Va*n* dit water, gedae*n* met dat tweede deel va*n* die voors. rosette, sult ghy violetv*er*we make*n*, maer merct dat het water va*n* die brisilie, oft rosette, moet law zijn als ghi dat voors. water daerin doen sult.

En*de* in d' a*n*der deel doet daer looge inne, en*de* ghi sult violetverwe hebbe*n*. En*de* in dat vierde deel doet een weynich aluy*n*s de fe*n*te, cliefaluyn, het welcke die Italianen heete*n* lume bifeza, en*de* ghi sult moreytverwe[2] hebben.

Ghi hebt da*n* geleert vierd*er*ha*n*de v*er*wen te maken, met die welcke ghi scriuen moecht als met inct, met die welcke als ghi ooc velle*n* verwe*n* moecht, in sulcke coluere*n* als ghi wilt.

1. *moreyt*: in de tekst staat *mareyt*.
2. *moreyteverwe*: de tekst heeft *mareyte verwe*.

Ite*m* met dese voors. confectie moghe*n* die vrouwen verwe gheuen tot haer wolle garen, het welck een schoo*n* secreet ende profijtelijck is den gheenen diet ghebruycken willen.

49. Generale regel voor die ghene die dat haer swart hebben.

Me*n* behoort te mercke*n*, d*at* dieghene die swart haer hebben, zijn natuerlijck vuyl va*n* hoofde, en*de* hebben vuylheyts genoech. En*de* om die suyuer te wille*n* houde*n* moete*n* si m*et* semelen gewasschen zijn, die welcke me*n* eerst in veel watere*n* te weeke*n* sette*n* moet, tot dat 't lae(t)ste water claer worde ten ey*n*de alle dat meel daer wt is, da*n* moet me*n* d*at* in eene*n* wel suyuere*n* ketel ouer 't vier doen, en*de* wel omroer*en* dattet n*iet* en berne. En*de* alst werm is, so moet men d*at* hooft dicwil en*de* wel wrijue*n*, en*de* menichmael ke*m*mende en*de* dat hooft sal suuer worde*n*.

Noch sond*er* die semelen moechdi anders doe*n* v ke*m*mende wel seere, en*de* la*n*ge d*at* hooft wrijuende m*et* grof lijwaet, da*n* wedero*m*me ke*m*me*n*de m*et* ka*m*men van alle soerte*n*; da*n* smeert v hooft met olie va*n* beniuyn[1], wa*n*t si maect swart, en*de* hout dat haer swart, en*de* geeft goede*n* rueck.

50. Om schoon haye te maken.

Nee*m*t hout va*n* vaele oft eyloof, en*de* nee*m*ter die wterste schorsse af, sond*er* meer, en*de* maket tot assche*n*. Daerna neemt wy(n)gaertwa*t*er ontre*n*t ee*n* mengele oft cuperke*n*[2], maect daer looge af, dan wascht d*at* hooft seer wel daermede en*de* drooget in de sonne.

1. *beniuyn*: in de tekst staat *beioing*.
2. *cuperken*: kuipje; in de tekst staat *iuperken*.

En*de* als 't half drooge is, nee*m*t witte seepe gewreuen en*de* wat ontlate*n* m*et* de voors. looge, ontre*n*t ee*n* half schotel vol, en*de* laet die seepe dunne zijn als honich. Da*n* maect v hant in die selue seepe nat, en*de* wrijfter v hayr mede, latet droogen, da*n* smeerter v hayr wedero*m*me mede tot drie of vier reysen toe, v droge*n*de als boue*n*, doet dat tweemael ter weeke, en*de* ghi sult seer schoo*n* hayr hebben.

51. Om dat hayr te doen wassen ende schoon worden.

Neemt een ha*n*tvol vyschboone*n* oft vitze*n*, en*de* legtse te weeke in water, als me*n* boone*n* doet, daerna laetse eens opsiede*n* en*de* trectse wt, en*de* va*n* dat sop datter blijue*n* sal, maecter looge af, m*et* die welcke wascht v drye oft viermael.

52. Om dat haer swart te maken.

Neemt litaerge, oft siluerschuym, gewreue*n* en*de* gestooten, en*de* also veel ongheblust calcks, verlenget[1] al in heet water en*de* menghelet seer wel: met dit water wascht v hayr, en*de* 't sal swart worden.

53. Om dat hayr van eenich deel van dat lichaem (af) te doen waer ghi wilt, ende het en sal nemmermeer wederomme comen.

Neemt die schalen van vijftich eyeren, oft daer ontrent, stootse seer wel ende doetse distilleren in een clocke m*et* goet vier, en*de* ghi sult water daeraf hebbe*n*, met d*at* welcke ghi sult die plae(t)se smeere*n* daer ghi d*at* hayr af hebbe*n* wilt, en*de* ghi sult groote exper(i)e*n*cie sie*n*.

1. *verlenget*: leng aan.

54. Van dat selue op een ander maniere.

Neemt catte*n*mes dat drooge is, ende pulueriseret wel cleyne, daerna weeket dat poeder in seer stercken azijn, en*de* daermede wascht die plaetse, daer ghi dat hayr af hebbe*n* wilt, het sal afgaen ende nemmermeer wedercomen.

55. Om eenen witten baert swart te maken, ende dat hayr der seluer ghelijcken.

Neemt vighebladere*n* en*de* laetse drooghen, daernae stampse te poeder, ende neemt olie van camille, en*de* mengtse met dat voorscreue*n* poeder en*de* smeert uwen baert daermede, en*de* hi sal swart worden.

56. Om die vrouwen aensicht schoon te maken.

Neemt peterceliesaet, ende netelsaet, kernen van perseken, sietse al 't samen, ende met dien water oft sap wascht v, waer 't v belieft.

57. Om een root te maken om dat aensicht van die vrouwen te verwen.

Neemt root sandael, gewreuen en*de* wel cleyne gestoten, en*de* seer starcke*n* wijnazijn, die tweema(a)l gedisti(l)leert, doet dat sandael in alsoo veel vanden voors. azijn als v goet duncke*n* sal, doeget 't same*n* siede*n* en*de* als 't ouer 't vier is, doeter ee*n* weynich rootsaluyn in gestote*n*: ghy sult ee*n* seer volmaect root sien. Wilt ghi dattet wel riecke*n*de si, doeter (in) ee*n* weynich muscelgiat, cyuette, a*m*bre gris, oft alsulcke roecke als ghi liefst hebt.

58. Om een schoon aensicht te maken.

Neemt boone*n*, gemeyne cicer, erwete*n*[1], en*de* die gedroocht en*de* maectse te poeder, het welcke ghi wee-

1. *erweten*: erwten.

ke*n* sult in la(u)w water, en*de* wit van den eye, en*de* eselinnenmelck, da*n* sult ghij 't also sette*n* te drooge*n*, en*de* als ghi dat ghebruycke*n* wilt, dan me*n*ght ee*n* weynich va*n* die voors. confectie in schoo*n* water, waermede ghi dat aensicht wassche*n* sult en*de* 't sal schoon en*de* claer worde*n*.

59. Een ander maniere.

Neemt dat bloeysel van versche boonen, en*de* distilleertse in een clocke, en*de* wascht dat[1] aensicht daermede, het sal schoon ende claer worden.

60. Noch een ander maniere.

Neemt blomen van rosemareyn en*de* siedtse in witten wijn, ende wascht v aensicht daermede, oft, ist dat ghi wilt, drincket, en*de* dat sal v een schoon aensicht maken, ende seer goeden asem.

61. Om die sproeten te doen vergaen, ende die rootheyt des aensichts, ende dat vel schoon te maken.

Neemt ee*n* weynich rockaluyn, en*de* stootet wel cleyne, da*n* neemt dat wit vanden eye, wel versch geleyt en*de* van die hinne eerst come*n*de, doet dese twee t' same*n* in eene*n* pot, wel geloot, bi dat vier, en*de* roeret sonder ophouden met een stocxken, en*de* latet by 't vier tot dat ghi siet dattet een bobbesel[2] opgheworpen heeft, want tersto*n*t daerna sou 't hert worde*n*. Daermede sult ghi dat vel oft aensicht smeeren drye daghe*n*, en*de* ghi sult sien dattet suyuer worde*n* sal ende effen, het is gheexperimenteert.

1. *dat*: in de tekst staat *daet*.
2. *bobbesel*: luchtbellen.

62. Om water te maken dat het aensicht wit make.

Neemt litaerge, dats siluerschuym, quicsiluer voor drie groote oft twee stuyuers, doetse in een gelas met den alderstercste*n* wijnazijn die ghi vinde*n* co*n*dt, en*de* doeget al t'same*n* sieden tot dat den hals van dat buycgelas ydel is, da*n* latet ruste*n* en*de* bewaret voor v gebruycke*n*.

Ghi moghet ooc, der seluer gelijcke*n*, neme*n* melck, en*de* 't sap va*n* arae*n*gien, en*de* menghe*n* die met olie va*n* tarteren, en*de* menghelen dat al t' samen, ende ghebruycken daer als bouen.

63. Om dat aensicht wit ende schoon te maken.

Neemt die galle va*n* eene*n* hase, hane, hinne, en*de* van palinc, mengheltse al t' samen met honich, en*de* doeget in een copere*n* vaetke*n* wel toegestopt. Met die confectie smeert v aensicht, ende het sal schoon worden, maer wacht v wel datter niet af in die ooghe*n* en come, want het soudese bederue*n* ende ontfuncken[1].

64. Om een vrouwe haer bloemen weder te doen comen diese verloren hadde of ongeregeleert ware.

Neemt sprinckele oft matere, en*de* doetse siede*n* in water, daerna ghiet dat water af, en*de* laet die vrouwe dat drie morge*n* drincke*n*, alle reysen een groot gelas vol, dat sal haer den tijt doen comen.

65. Om den natuerlijcken loop te bedwingen van een vrouwe dien te oueruloedich hadde, ende bouenmate.

Neemt wieroock, ghestampt met linardo ende galnoten, en*de* mengelet al t' samen met goeden rooyen wijn, dan sult ghi sulck deech legghen opten tepel en*de*

1. *ontfuncken*: doen ontsteken.

ontrent die natuere van die vrouwe, dat verdrooget die bloeme*n*.

Noch: groen alsene in olie ghebacken, helpt tot deser saken, en*de* maeckt va*n* die decocxie[1] laew, van dat selue cruyt wascht den buyck, ende rugbeen van der vrouwen.

66. Teghen die sproeten in 't aensicht.

Neemt een groene, leuende egdisse, ende doetse in olie sieden tot dat het derdendeel versoden is, ghiet die olie af, ende doet daer wit was toe om een smeeringhe te make*n*, ende smeerter dat aensicht dicwils mede, ende ghi sult die experiencie sien.

67. Teghen groote ende dicke rudicheden.

Neemt ghewasschen boter drie once*n*, terpentijn ghewasschen drie vncen, sout wel gheureue*n* twee vnce*n* en*de* een halue, boli armeny oft terra sigillata twee vnce*n*, die doyeren va*n* vijf eyere*n*, sap va*n* araengie*n* twee vnce*n*, maect va*n* al 't same*n* een salue, m*et* d*at* welcke ghi smeere*n* sult des auonts, va*n* twee dage*n*, tot twee daghen, dats te wete*n* den eene*n* auo*n*t en*de* den ander*en* ni*et*, tot d*at* ghi genesen zijt, en*de* smeert v bysond*er* aen 't vouwen va*n* die handen en*de* van die armen, en*de* die hasenen[2].

En*de* nad*at* ghi genesen sult zijn, maect ee*n* vat van welriecke*n*de cruyden, en*de* baeyt y seer wel, dit is een dinck perfect en*de* seer goet geproeft va*n* veel persone*n*.

1. *decocxie*: aftreksel, afkooksel.
2. *hasenen*: oksels.

68. Teghen die werten ende sweeren van dat aensicht ende anders waer[1] aen dat lichaem.

Neemt die wortle*n* va*n* surckel oft va*n* suer peerdickwortelen, ende wasscht(s)e seer wel, dan scraptse, en*de* dan snijtse in cleyn en*de* dunne schijfkens, die welcke ghi te weeke legge*n* sult in stercken witte*n* wijnazijn, den tijt va*n* twee dage*n* en*de* twee nachte*n*. Daerna sult ghi van die voorscreue*n* schijfkens nemen, en*de* daermede sult ghi die werten oft swelsel va*n* dat ae*n*sicht strijke*n* viermael 't sdaechs, en*de* so menichmael 't snachts. En*de* altijt so laet die reste van die voorscreue*n* schijfkens in den azijn sonder die wt te nemen, totter tijt toe dat ghijse niet meer en behoeft.

69. Om die sieren[2] te verdrijuen.

Neemt wieroock, liese, verkensspeck, doeget al t' samen sieden in eene*n* pot wel geloot, maect daer een salue af, dat welcke ghi ghebruyken sult, ende ghi sult genesen.

70. Om welriekende seepe te maken teghen die crauwagie.

Neemt wel stercke looge, in de welcke ghi ee*n* weynich souts doen sult, en*de* latet wel t' samen resolueren*n*[3]; dan neemt een weynich rooswaters, en 't sap van limoenen, en*de* also vele va*n* die voors. gesoute*n* looghe. Doet daerinne witte seepe gebroken en*de* wel cleyn gesnede*n*, en*de* ee*n* weynich groffelsnaghelpoed*er*; dit suldi late*n* stil stae*n* tot dat worde gelijc deech, het welcke ghi met eene*n* stoc omruere*n* sult in ee*n* diepe schotel, dan settet in die sonne tot dat die voors. seepe hert wordt, so d*at* ghi (daer) lichtelijke*n* balleke*n*s af maken moecht, va*n* alsulcke groote als ghi wilt.

1. *anders waer*: ergens anders.
2. *sieren*: parasieten op het menselijk lichaam.
3. *resolueren*: oplossen.

Nae dat ghijse gemaect sult hebbe*n*, laetse drooghe*n*, en*de* daermede suldi alle morge*n* die ha*n*de*n* wasschen, en*de* en hebt daerna gee*n* sorghe meer va*n* crauwagie, wa*n*t ghi zijt seker datter niet in dit voors, en is dat v lette*n* mach.

71. Om water te maken dat verdrijft, ende doet wech gaen alle smetten ende vuylicheden van die handen van ambachtsluyden ende maect die voors. handen seer wit, ende noch is dat voors. water goet voor personen[1.] die de handen ende dat aensicht verbrant souden hebben van der sonnen.

Neemt sap van limoenen, in welck ghi een weynich souts doen sult, wascht v ha*n*den daermede, en*de* laetse van selfs droogen, da*n* waschtse wederomme en*de* doet dat menichmael, en*de* ghi sult sien dat 't sap v bijten sal, en*de* sal alle smette*n* van die handen nemen. Ende dit water is noch goet teghe*n* die crauwagie.

72. Om een exterooghe te doen vergaen.

Nee*m*t droessem va*n* olie va*n* olijue(n), en*de* aluyn succarin, van elcks een dragme, schippeck, vert de gris, een dragme en*de* een half, doeget al t' same*n* en*de* maecter ee*n* plaester af, welcke ghi op die exterooge legge*n* sult, na die ee*n* weynich gesneden hebbende, en*de* si sal v*er*gaen.

73. Om te maecken dat die weechluysen v des nachts niet hinderen en sullen.

Neemt varencruyt, en*de* legget op 't stroo va*n* uwen bedde, onder de*n* hooftpueline[2.] oft anders, en*de* ghi zijt seker d*at* alle weechluysen die op d*at* selue varen-

1. *personen*: de tekst heeft *persoon*.
2. *hooftpuelinc*: peluw.

cruyt comen, sulle*n* gheuanghen blijuen, alsoo dat si haer n*iet* meer roere*n* en sulle*n*, om v eenich letsel te doene.

74. Om een salue te maken, de welcke die weechluysen doot die in een coetse[1.] zijn.

Neemt quicsiluer, en*de* doeget in ee*n* schotel m*et* ee*n* weynich swarte seepe, en*de* m*et* den vinger sult ghijt so la*n*ghe roeren en*de* doode*n*, tot d*at* het quicksiluer heel met die voors. seepe geincorporeert si, daerna doeter al so veel ander seepen in als ghi wilt, daerna smeert die coetse m*et* die seepe, en*de* ghi zijt seker d*at* die weechluysen steruen sulle*n*, en*de* sult daer mede haer eyere*n* v*er*smooren, datse nemmermeer wedercome*n* en sulle*n*.

75. Om die vloyen wt een camer te verdrijuen.

Neemt siluer ghesublimeert, en*de* puluerizeret, dan doeghet met water sieden in eenen pot oft ketel den tijt van een vierendeel vander vren, ende besp(r)oeyet v camer met dat water alle daghe, den tijt van vier daghen, ende ghy en sult niet meer vloyen op den vloer gheuoelen.

76. Om een salue te maken die de weechluysen oft platluysen dodet.

Neemt swarte seepe, twee dragme*n*, solfer gestooten, een dragme, aloe*n* ghestoote*n*, een half dragme, quicsiluer ghedoot met speecksel, een dragme en*de* een half, maect daer ee*n* salue af, waermede ghi smeere*n* sult die plaetse daer die weechluysen oft de platluysen zijn, ende si sullen al steruen.

1. *coetse*: bed.

77. Om die luysen ende die neten te doden.

Neemt swarte seepe, een vnce ende een halue, aloe*n* gestooten, een half dragme, leuende solfer ooc ghestooten, eene*n* scrupulus, mengelt alle dese dingen t' samen, brengtse in een maniere va*n* een salue, met d*at* welcke smeert die plaetse daer die luysen zij*n*, en*de* si sullen al m*et* die neten sterue*n*, het is wel geproeft.

78. Om ghemeyn inct te maken.

Neemt reghenwater dat van die daken druypt, en*de* sult daer in sieden galnoten in stucken gebroken, latet al t' same*n* een weynich siede*n*, daerna neemt die galnote*n* wt, en*de* doet in d*at* selue water gomme van arabien, en*de* coperroot, also vele als 't v belieuen sal, en*de* latet noch sieden, dan proeft oft den inct swart ghenoech zijn sal, en*de* als ghi sien sult dattet v goet genoech duncke*n* sal, nemet van 't vier, en*de* zijpet door eenen doeck, en*de* houwet 't snachts in die lucht ende 't sdaechs in de sonne, en*de* versoecket[1] dicwils, want na dattet mindere*n* sal, so doet daer water inne, roeret seer wel, en*de* aldus sal uwen inct lange duere*n*.

79. Ander maniere sonder vier, ende met putwater.

Neemt vier pont putwaters, in 't welcke doet vier vnce*n* galnoten grof gestoote*n*, gelijc de grootte van boonen, dan suldij er ooc in doen drie vnce*n* gomme van arabien, vier vncen coperroot wel ghestooten en*de* gepulueriseert, latet al 't samen des nachts staen in de lucht, ende des daechs in de sonne, thien dagen lanck, dat alle daghe 't samen wel omroerende. En*de* is 't dat v dunct dattet een weynich te dicke wert, doeter dan een weynich azijns toe, en*de* dan neempten wt der sonnen ende hy sal goet zijn.

1. *versoecket*: probeer het.

80. Een ander om perfecten goeden inct te maken.

Neemt acht vnce*n* witten wijn, een vnce galnoten, gebroke*n* in drie oft vier stucke*n*, de welcke ghi te weeke leggen sult in de*n* voors. witten wijn, den tijt va*n* eene*n* dach en*de* nacht, da*n* neemt die galnote*n* wt, en*de* doet in den voors. wijn een vnce en*de* een half go*m*me van arabien, een vierendeel van een vnce coperroot wel ghestooten en*de* gepulueriseert, latet al t' samen veel daghen in de sonne staen. Ende is 't d*at* den inct niet swart ghenoech eń is, na uwe beliefte, doeter noch ee*n* weynich romeyns coperroot in, ende het sal ghedaen zijn.

Die duecht van die galnote is beke*n*t als si cleyne ghetact is, stijf oft vol va*n* binne*n*, niet poederachtich.

Die duecht van dat coperroot is bekent als 't van een hemelsche verwe is, binnen en buyten.

Die duecht van die gomme van arabie*n* is beke*n*t als si claer is ende lichtelijck breeckt als me*n*se stoot.

81. Om een raew gheytevel terstont te touwen.

Neemt een gheytevel, en*de* legget in laew water den tijt van eenen heelen dach, dan wringhet seer wel, ende doet die vuylicheyt af, ende om dat te volmaken set water ouer 't vier, ende worpt daer een hantvol souts inne, ende vier vncen aluyns, ende latet 't samen heeten tot dattet beghint te sieden, dan nemet van 't vier, ende latet staen tot dattet laew is, dan doet in 't selue water een ey gheslaghen met een weynich olie van olyue(n); dat gedaen, doet dat gheytevel in 't selue water, ende roeret drie oft viermael wel omme metter handt, ende het sal ghetout zijn.

82. Om een ghetout vel een groene verwe te gheuen, oft oock dat ghepapt papier van die cartemakers, oft dat papier daer men die boecken in bindt.

Neemt breembesien oft nerprun, die welcke men pluckt in de maent Augusto, als si wel rijp zijn, en*de* wel

swart, doet die in eenen wel gheglaesde*n* pot en*de* laetse daer thien daghen inne, dan doeter toe vier vncen aluyns, en*de* latet 't samen sieden oft most waer, latet door eene*n* lijne*n* doeck zijpen, ende 't ghene dat doorgezepe*n* sal zijn, doeget in een ossen oft verke*n*s blase, ende bintse wel toe, datter gheene*n* wint in en come, ende hanghet wat in de sonne.

Ende als ghi daer af ghebruycke*n* wilt om te verwe*n*, doet een weynich van die voorscreuen verwe in laew looge, ende dat wel omroere*n*de, sult ghij op dat vel oft gepapt papier doen, dat ghi verwen wilt, en*de* noch moecht ghi met die verwe scrijuen, na uwer belieften.

83. Om vellen op een andere maniere te verwen.

Neemt vijlsel van coper, honich, ende menghelet 't samen en*de* incorporeret met pisse, so langhe dattet ee*n* corste oft decksel neme, da*n* verwet uwe vel daermede ende latet in de lommere drooghen.

84. Om schoone gheel verwe te maken op vellen oft ghepapt papier.

Neemt rijpe breembesien, droochtse in die sonne, en*de* als ghijse gebruycke*n* wilt, setse te weeke in looge, met een weynich aluyn, en*de* laetse so langhe in de weeke, tot datse gheele verwe hebben, mer die looghe moet wat laew zijn.

85. Een recept voor die vrouwen als si haer garen ghesponnen[1.] sullen hebben, van wat soerte dattet si, om dat in diuersche colueren te verwen.

(a) Om garen swart te verwen.

Neemt een deel gallen ghebroke*n* ende ghestooten, laetse in een potke*n* m*et* water sieden, en*de* als si

1. *ghesponnen*: in de tekst staat *ghespoonen*.

ee*n* weynich sulle*n* gesode*n* hebbe*n*, neemt alle die galle wt, en*de* doet weder in den pot also veel coperroot romain, als ghi galnoten wt genomen hebt, en*de* daertoe een weynich go*m*me van arabien, latet dan noch eens opsiede*n* en*de* doet daerna v garen in de*n* pot, en*de* latet een weynich in die voors. verwe sieden, dan trect wt en*de* ghi sult sie*n* d*at* goede zwarte verwe (is) en*de* goede luster hebben sal.

(b) Om graew garen te verwen.

Neemt van die voors. swarte verwe alsoo veel als ghi wílt, en*de* doet daer half soveel waters toe, meer oft min, na dat ghi v verwe verandere*n* wilt, en*de* laet v garen daerin sieden, ende ghi sult graew hebbe*n* van alsulcke maniere als ghi wilt, het si bruyn oft bleec, oft ghelijck een muysenvel.

(c) Om garen te verwen in verwe van Terrace.

Neemt schorse van granaetappele*n*, en*de* schelle*n* van araengien ghedroocht, en*de* laetse siede*n* met een weynich aluyns, die groote va*n* een haesnote, dan zijpt[1] die verwe, en*de* in dat ghene datter wt gesepen zij*n* sal, siedt daer v garen inne, en*de* ghi sult die verwe sien.

86. Om te maken dat in een weynich tijts een leuende haghe seer schoone comen sal, ontrent eenen houc of ander plaetse.

Neemt knoppe*n* van egelentier, berberis, en*de* wilde stickeldoren, en*de* noch wat knoppen van hofroosen om vercieringhe en*de* eere van v haghe, en*de* alle dese moet ghi doen plucke*n* als si rijp zijn, en*de* sultse doen drooghen.

Dan als den tijt van sayen is, suldi een cleyn gracht late*n* make*n*, ontrent die plaetse die ghi omsluyten wilt, en*de* laet die gracht oft vore zijn van twee palmen breet, ende van een palme diepe, ende ontrent die selue gracht sult ghi die knoopen sayen, dan sult ghijse decken

1. *zijpt*: laat uitlekken.

met haer selfs eerde, dan sult gijer drooghe doornen op ende omtrent setten op d*at* die beesten v daer gheen schade aen en doen.

Ende nadat het voorscreeue*n* saet groeyen ende groot worden sal, snijt oft scheert die tackskens af, na v goetduncken, op dat die hage dicker, effender ende ghelijcker worde, en*de* ghi sultse metter tijt schoo*n*der sien dan eenighe schilder soude connen conterfeyten.

87. Om groote menichte van asperges, dat is een cruyt daer die Italianen salaet af maken, ende is grooter dan die ionghe hoppe, in eenen hof te doen groeyen.

Neemt groote meenichte van hoorne*n* van rammen, oft veeren[1], ende graeftse in uwen hof d' een van d' ander ontrent twee palmen, ende nae datse in d' eerde verrot sullen zijn, sullen daer bouen groeyen groote menichte van die voorscreuen asperges.

88. Een schoon secreet om wel claerlijcken bi nacht te sien sonder die oogen te schaden, also wel voor oude als voor ionghe, het si om te scrijuen, studeren oft eenich suptijl werck te maken, het si te snijden, oft wat anders constichs te doene.

Neemt een gelasen oft cristalijne*n* fiole, die wel claer en*de* dunne is, groot en*de* breet als ee*n* huysbacken broot, ende vult dat met cisternewater[2], in een clocke ghedistilleert, wantet dan veel claerder is. Dan, als ghi bi nachte wercken wilt; set een lampe oft keerse achter dit middel van 't voorscreuen ghelas, ende ghi sult een groot licht voor ooghen sien, het welcke v also claer sal doen sien, dattet gheen soo cleynen dinck zijn en sal, ghi en sullet sien.

1. *veeren*: (jonge) stieren.
2. *cisternewater*: putwater.

89. Om cristal saecht te connen maken, sulcks dat ghi van veel stucken een moecht maken.

Neemt gebernt loot en*de* cristal, va*n* d' een also veel als van d' ander, en*de* wrijuet op eene*n* merbersteen, en(de) die wel 't samen me*n*gelende, da*n* doetse in een goutsmits croes, en*de* smeltse en*de* worptse in alsulcke*n* vorme als ghi wilt. By d*at* selue middel moecht ghi van andere sulcke gelijcke dingen doe*n*, als gelas en*de* sulcke sake*n*.

90. Om te maken als een peert niet stallen[1] en mach, dat terstont stallen sal.

Neemt claer water en*de* latet laew worde*n* ouer 't vier, gheuet d*at* peert te drincken en*de* het sal tersto*n*t stalle*n*.

91. Om die vliegen wt eenige plaetse te verdrijuen.

Neemt eene*n* tack van eenen boo*m* versch gesnede*n*, of ooc ee*n* schoo*n* wit slapelaken, en*de* smeret m*et* sap van pimpernelle, oft m*et* pijme*n*t roial, en*de* ghi sult sie*n* dat alle die vliege*n* va*n* die plaetse, daer ghi d*at* lywaet oft tack setten sult, sulle*n* daerop gae*n* sitten, en*de* also vele alser opcome*n*, so vele sullender sterue*n*, en*de* vernieuwt die mey oft tack van ses daghen in ses daghen.

92. Om een lemmet te maken dat altijt dueren sal in die lampe ende in 't vier.

Neemt aluyn de plume in groote stucke*n*, da*n* snijter cleyne in 't fatsoen van lemmet, en*de* steket in de la*m*pe in olie, ende ghi sult sie*n* d*at* ne*m*mermeer v*er*gaen en sal.

1. *stallen*: de tekst heeft *stellen*: urineren.

93. Om te lijmen alle 't ghene dat ghi wilt.

Neemt drooghe palincksvellen n*iet* ghesouten, en*de* laetse in 't water weeke*n* den tijt van twee dagen en*de* twee nachten, dan stootse wel ofte slaetse met eenen stock seer wel, doetse siede*n* in ee*n* weynich waters d*at* si nauwelijck bedect en zijn, ende maect wel matelijck vier also langhe als si sieden, ende roeret altijt omme, dan doeghet 't ghene doere datter van 't water ouergebleuen is, ende doeghet in een coperen vaetken, ende latet in de lommere drooghen, tot dat het lijm droghe is, ende dan lijmter mede dat ghi wilt.

94. Voor die ghene die 't snachts onder hen in haren slaep pissen.

Neemt saet van netelen twee lepelen vol, maecter poeder af, dan neemt mastick, also vele als twee bonen groot, ende maecter cleyn poeder af, dan neemt deech een vuyst groot, ende kneet die selue poedere*n* daerinne, ende maect daer eene*n* koecke af wel dunne, die welcke ghi in eenen ouen sult doen backen. Ende als hi gebacken is, maecter drye deelen af, die welcke ghi die persone sult doen eten drie morghe*n*stonden, en*de* die drie stucken gheten, maect noch eene*n* koecke als boue*n*, ende gedueret also tot .xv. daghe*n* toe, ene ghi sult die experiencie sien.

95. Om te weten ofter water in den most is.

Neemt een peere ende doetse in de*n* most, ende is 't d*at* ghi siet dat die peere gaen mach totten bodem van dat vat, weet datter gheen water in een is, maer is 't datse bouen swempt, ghelooft datter water in is; dat selue moecht ghi oock met een ey proeuen.

96. Om een lijm te maken dat noch aen vier, noch aen water ontgaen[1] en sal.

Neemt ongeblust calck ghestooten, ende gheweect in lysaetsmout, va*n* die welcke versaminghe sult ghi een lijm maken, met dat welcke[2]; als ghi yet gelijmt sult hebben, stellet in de lommere te droogen, ende dan brenghet by het vier, ende ghi sult sien dattet also langhe dueren sal oft ijser ware.

97. Om eenen excellenten vernis van claer water te maken, den welcken ghi met dat pinceel ghebruycken moecht, ende het wort terstont drooghe, ende is welrieckene op papier, hout, tafereelen, oft elders anders op.

Eerst sult ghi neme*n* vijf vncen gebra*n*de wijns, een vnce benium oft meesterwortel, gestooten tusschen twee papiere*n* oft caerten, of in eene*n* mortier, maer dattet niet te cleyn en si.

Da*n* nee*m*t ee*n* gelas, matelijcke*n* groot, ende doet die een helft van dat voorscreuen water daerinne, te weten twee vncen en*de* een half, daerna doeter den benium in also grof gestooten, en*de* menghet wel met dat voors. water, en*de* dan latet eene*n* dach en*de* eenen halue*n* ruste*n*, dan neemt d*at* selue water en*de* doeghet in een and*er* gelas, en*de* stoppet seer wel, en*de* op die reste van den benium, die in den bodem van dat eerste gelas blyue*n* sal, doeter die eerste van dat voors. water toe, en*de* doet als te vore*n*, en*de* ghi sult sien dattet wel gae*n* sal, maer dat eerste water is beter da*n* dat tweede, waeromme ghi moghet v met dat eerste water behelpe*n* in edelder dingen.

1 *ontgaen*: loskomen.
2 Na *welcke* lijkt iets te ontbreken, in de zin van: ‘ghi lijmen moogt wat ghi wilt’.

98. Om alle voghelen met der hant sonder ander instrumenten te vanghen.

Neemt galle van eenen oude*n* osse, met witten ellebore dats nieswortel, dan nee*m*t hirs, oft and*er* graen, en*de* latet een weynich met dat voors. sieden, en*de* van sulcks sult ghi die vogele*n* t' eten geue*n* die ghi vange*n* wilt, zijt seker dat terstont nadat si van dat voors. voetsel ghegeten hebben, sullen si ter aerden vallen so dat si wel een vre doot sullen schijnen te sine, ende dan moechdijse met(t)er hant vanghen.

99. Om hinnen oft duyuen, ende alle ander vogelen metter hant te vanghen.

Neemt droessem van wijn, sap van cicuta, dats wilde fenijnighe petercelie, weectse te samen, daerna laetse m*et* terwe weecken, oft m*et* eenich and*er* grae*n*, en*de* laet die voors. dinge*n* eene*n* nacht stae*n*, dan stroyet die terwe oft ander graen dat ghi geweect sult hebben, in die plaetse daer die vogelen zijn die ghi vanghen wilt, ende ghi sult sien nadat si van dat voorscreuen ghepict sullen hebben om te eten, sullen als doot vallen, ende dan moecht ghijse vanghen.

100. Om een aes te maken, dat die visschen den buyc onuersiens bouen op dat water om sal doen keeren.

Neemt coque va*n* leuante*n*, en*de* na die grotte va*n* elcke coque gepulueriseert, neemt also veel geraspte case en*de* tweemael soo veel meels, en*de* mengelet alle dese dinge*n* t' same*n*, en*de* maecter deech af, va*n* d*at* welcke ghi cleyne oft groote stucke*n* neme*n* sult na den visch die ghi vangen wilt.

Werpt die voors. beetkens daer ghi weet d*at* visch is, en*de* ghi sult sien dat alle die daeraf eten, sullen versuft worden, en*de* sullen m*et* den buyc opwaerts comen op dat water, als oft si doot ware*n*.

Maer merct: is 't dat ghijse alsoo een vierendeel vander vren laet, so sullen si dat deech vertee-

ren, ende sullen wederomme tot haren eersten staet keeren, weet oock dat het deech versch gemaect moet zijn.

101. Een ander maniere.

Neemt cruyt van goutbloemen ende snijdet wel cleyne, dan worpet in 't water, in die plaetse daer die visschen meest verkeeren, ende ghi sult sien datse al bouen op dat water comen sullen als oft si beswijmt waren, dan moecht ghijse lichtelijcken met der hant vanghen.

102. Om te connen verwen oft colueren die manen ende steert van een peert, ghelijck als ghi wilt.

Neemt een cleyn potken ende settet aen 't vier met water, doeghet warmen totdat laew wort, doeter dan mee oft brisiliehout in, sulcx als ghi wilt.

Daerna neemt tartre, dat is droessem van wijn die gedroocht is, ende hangt aen die vaten, ende maect dat pertshaer nat, dan wrijuet met die voorscreuen wijnsteen gestooten, ende latet also eenen nacht, doeghet dan sieden met die voorscreuen verwe, tot dattet verwe genomen heeft sulck als v goet duncken sal.

103. Om harnas of ander instrumenten van oorloghe schoon te houden sonder roesten.

Neemt loot ende vijlet seer cleyne, doeghet in een vaetken met also veel olie van olijuen als genoech zijn sal dat loot te decken, latet also den tijt van negen dagen, dan smeert met sulcke olie dat harnas, sweerden, oft stocken van oorlogen, ende ghi sullet waer vinden.

104. Om terstont vier te maken.

Neemt een vnce van steen calaminaire, drie pont ongeblust calck, drie vncen swart peck, mengelet die met dat voors. calck, doeget al in eenen pot die alomme wel ghe(g)laest si, ende wel gestopt dat decsel, op datter

die lucht niet in comen en mach, ende set den pot also in een fornays van tarras oft anders, ende als dat tarras ghebacken zijn sal, dan trect den pot wt.

En*de* weet d*at* het deech, met dat welcke ghi uwen pot stoppen sult, moet ghemaect zijn met crijt, oft ezelsmes. Dat ghedaen als bouen, trect v calamine wt, da*n* legtse te weeke in olie van bakelaer, den tijt van .xv. daghen, ende als ghi vande*n* seluen steen ghebruycken wilt om vier te hebbe*n*, maecten nat met v speecsel, ende ghi sult sien dat hy vier maecken sal, sulcks dat ghi aen den seluen v keerse ontsteken moecht.

Als ghi dat selue vier wt doe*n* wilt, wringt den steen met die selue vochticheyt en*de* ghi sult sien dat hi blussen sal, maer wacht v wel die in[1] vochtighe plaetsen te houden, want men moete*n* in een drooghe[2] plaetse bewaren, ende dat is een seer schoon secreet.

105. Om een middel te vinden om een vrouwe kint te doen dragen, die gheen kint van haren man hebben en mach.

Neemt citroenen wel drooge, en*de* maecter meel af, het welcke ghy dan mengelen sult met dat sap van alsen, ende als 't al wel gemenghelt sal sijn, maecter pillen af. Ende dan, als die maenden[3] van die vrouwen cesseren sullen, maect dat die vrouwe een van die voorscreuen pillen neme, en*de* wintse in een weynich sandael, het welcke met eenen langen draet gebonden si. Die selue pille sal die vrouwe in haer natuere steken, als si slapen gaen sal, en*de* salse daerinne laten totter midd*e*macht, of meer, is 't datse mach, en*de* doe d*at* die tijt van drie nachten, maer datse veel doecke*n* gereet hebbe om haer te drooghe*n*, want si is seker datter groote corruptie wt comen sal.

1 *in*: in het hs. staat *van*.
2 *drooghe*: in de tekst staat *drooghee*.
3 *maenden*: maandstonden.

Dat ghedaen, laet die vrouwe rusten, en*de* abstinere haer drie dagen, en*de* in den tijt va*n* die selue rustinge, make haer selue*n* een bat va*n* welriecke*n*de cruyde*n*, en*de* nut voor haer sake. Ende na datse wt dat voors. bat gecome*n* zijn sal, datse da*n* hebbe va*n* de co*n*fectie die hier na volcht, en*de* doe die in ee*n* vers ey, en*de* suype d*at* in 't wedercome*n* va*n* dat bat; dat gedaen, drinck ee*n* gelas goets wijns, da*n* gae wel werm te bedde, en*de* hebbe goet geselschap va*n* haren ma*n*, voorwaer si sal beurucht worde*n*.

Die confectie die me*n* neme*n* moet met d*at* ey is citro*n* en*de* melisse, oft co*n*filie de greij*n*, oft moed*er*cruyt, also veel va*n* d' een als va*n* d' and*er*, wel gepulueriseert, doeter ee*n* weynich muscate toe, en*de* gebruyckt d*at* ey, dats die boue*n* gheseyde co*n*fectie.

106. Om te weten of die vrouwe ontfanghen mach oft niet.

Neemt wilde malue oft witte*n* homst, en*de* doeter de vrouwe drie daghen op pissen, alle daghe eens; is 't dat ghi siet dat die voorscreue*n* malue sterft, segt dat die vrouwe gheen kinderen hebben en mach, is 't dat se leuende blijft ende heel sonder vordorret te zijne, voorwaer die vrouwe mach kinderen hebben.

107. Om te weten hoeveel kinderen een vrouwe behoort te hebben, dat aen haer eerste kint siende.

Doet in der maniere*n* dier nauolcht. Als die eerste creature van die vrouwe voort gebracht, ter werelt gecome*n* zijn sal, alsoo gheringhe[1] als 't die vroevrouwe ontfangen hebbe*n* sal, besiet hoeveel knoopke*n*s ghi sien sult aen 't peesken dat hem aen den nauel hanght, by de*n* welcke*n* het gheuoecht en*de* gheuest was, en*de* also veel knoopkens als ghi aen de*n* darm siet, also veel kinderen sal die vrouwe hebbe*n* in die wercke*n* doe*n*de.

1 *gheringhe*: van zodra.

En*de* is 't dat ghi siet datter geen knopen en zijn, segt datser niet meer hebben en sal, en*de* dattet haer schult is, en*de* niet des mans.

En*de* weet dat telcke reyse d*at* die vrouwe baert, mindert ee*n* knopke*n* va*n*de*n* voors. darm.

108. Om te weten hoeveel sonen dat een vrouwe hebben mach.

Neemt merck op[1] dat eerste knapelijcke[2] kint dat die vrouwe bare*n* sal, en*de* also veel cleyn rinckskens oft hoopkens van haren, oft ooc die plaetse ende teykenen van die selue, als 't kint op 't hooft heeft, also veel knapelinge kindere*n* mach die voors. vrouwe hebbe*n*.

Recepten om een dinck van ghenoechte ende vrolijcheden te doene.

Hier bouen ghescreuen hebbende veel recepten van diuersche duechde*n*, die welcke zij(n) om v groot profijt te geuen, nv by maniere van tijtcortinge, verstandighe Leser, wil ic v sommighe cleyne, ghenoechelijcke dinghen scrijuen, van die welcke ghi moecht recreatije ende vroechde ontfanghen.

109. Om te maken dat een hont oft peert v duncken sal al groen zijn.

Neemt twee ponde*n* cappers, en*de* pulueriseertse dan distil(l)eertse in alembic, maer merckt d*at* het eerste water n*iet* en duech, maer distil(l)eret wed*er*, en*de* het sal goet zijn. Met sulcken water maect dat peert oft den hont nat, en*de* si sullen hem groe*n* duncke*n* zijn, diese aensien.

1 *Neemt merck op*: Let op, bekijk.
2 *knapelijcke*: mannelijk.

110. Om een keerse oft fackel van snee te maken, die ghi ontsteken moecht ende doen bernen.

Nee*m*t gesponne*n* cattoen, of lemmet va*n* cattoen va*n* veel drayen, van sulcke lengde alst v gelieft, en*de* maect d*at* selue le*m*met nat menichmael in gomme, wel heet ende ontdaen, ende als dat lemmet drooghe zijn sal, neemt sneeu en*de* doet d*at* daer ro*n*tom also vele als ghi v keerse groot make*n* wilt, ene alse gemaect is, laetse t'snachts ligghen in de lucht, ende t'sdaechs in een coude plecke, daer die sonne gheensins en coempt. Ende als ghi wilt, ontsteectse, ghi sult sie*n* datse berne*n* sal, dit moet gedae*n* zijn inden tijt van groote vorste*n*.

111. Om een keerse te maken die onder 't water bernt[1].

Neemt een half pont was, twee vncen solfers, ende also veel ongheblust calcks, een vnce terpentijn van Venegien, incorporeert alle dese dinghe*n* t' samen, en*de* maecter een keerse af, en*de* onsteectse, ghi sult sie*n* datse also wel binnen 't water bernen sal als daer buyten.

112. Om een keerse te maken die nemmermeer met blassen wt gaen en sal.

Neemt een keerse of een lemmet van hennep, ende leue*n*de solfer in poeder, ende wint dat selue lemmet seer wel in d*at* selue poeder, ende hebt een stucxken lywaets seer dunne, het welcke wint ontrent dat lemmet, dan decket al met was, ende maket in 't fatsoen van een keerse, ontsteectse, ghy sult sien datse om gheen blasen wtgaen en sal.

113. Om een keerse van ijs te maken die bernen sal.

Neemt een wassen keerse en*de* bindtse by dat lemmet in den tijt van groote coude met garen, in die plaetse daer dat water va*n* die sneeu druypt of daelt, oft

1 *bernt*: in de tekst staat *kernt*.

dat van die goten valt, oft in eenighe ander ghelijcke plaetsen, in sulcker voeghen dat die droppelen van die voorscreuen ghesmolten sneeu op die keerse vallen, en*de* sonderlinghe op dat lemmet, en*de* ghi sult sien datter ee*n* decksel va*n* ijs op die voors. keerse come*n* sal va*n* alsulcker grootte oft dicte als ghi wille*n* sult. Stelt die selue keerse in eenen candelaer op die tafel, ende ontsteectse by dat lemmet, want hoe datse gheuroren is, die hitte salse alleynskens ontdooyen ene alsoo bernen, waeraf, die daer zijn sullen, die sullen verwondert zijn.

114. Om eenen rinc lancx dat huys te doen dansen sonder datten yemant ghenake.

Doet eenen coperen rinck maken die hol si, doet in en seluen rinck sout nytre, leuende solfer, quicsiluer, also veel van d' een als van d' ander, stopt dat gat door 't welcke ghi dese dingen gedaen sult hebben, so wel datter niet wt en gae, leght den voors, rinck by dat vier in den heert, ghi sult sien, also gheringhe als den voorscreuen rinck die hitte geuoelen sal, terstont sal hy beghinnen te springen lancx der cameren, sonder dat hem yemant ghenake.

115. Om een ey sonder vier te connen braden.

Neemt ongheblust calck, en*de* graeft d*a*t ey daerinne, d*at* ghi braden wilt, en*de* ghi sult die experiencie sien.

116. Om vleesch dat gaer is, te maken schijnen dat noch raew is.

Neemt hasenbloet of verkens, siedet, drooget en*de* maecter poeder af, ende als dat vleesch gaer zijn sal, strooyter een deel van desen poedere*n* op, ende latet also ligghen, ende v sal duncken dattet raew is.

117. Om te maken dat een vleesch dat ghesoden is, schijnen sal vol wormen te zijne.

Neemt luytesnare*n*, en*de* snijtse wel cleyne, in fatsoen va*n* cleyne*n* wormke*n*s, en*de* als d*at* vleesch in de schotel zij*n* sal noch al heet, strooyter van die voors. gesneden snare*n* oppe, da*n* dect dat voors. vleesch met ee*n* ander schotel. Terstont als die snaren gestopt zijn, en*de* sulle*n* die hitte voelen, soo sullen si saecht worden, ende si sullen crimpen ende trecken, sulckx dat si leuende wormen schijnen sullen te zijne.

118. Om te maken dattet schijnen sal in een camer veel druyuen te zijne.

Neemt een gelas en*de* vollet m*et* olie als die wij(n)gaert bloeien sal, bindt d*at* voors. gelas of fiole aen de*n* wijngaert stock, en*de* nee*m*t een gebloeide druyue, en*de* steectse in dat gelas, stoppet wel toe sulcks datter niet in comen en mach, latet so tot dat een druyue is. Ghi sult va*n* dien voorscreue*n* olie neme*n*, en*de* sultse doen bernen met een lemmet in een camer daer ghee*n* ander licht en is, het sal v duncke*n* datse al vol druyuen is.

119. Om te maken dat yemant 't snachts niet rusten en mach.

Neemt pluymaluyn gheureuen, ende wrijfter zijn hemde oft die slapelakenen van sinen bedde mede, oft stroyet op sinen rugge, dat hijs niet en merke, 't en sal niet moghelijc zijn dat hi dien nacht ruste, 't en si dat hi dat hemde oft slapelakenen verandere.

120. Om te doen duncken dat in een camer een iacht van wi(l)de beesten si.

Neemt twee hasenhoofden, ende dat hooft van eenen hont, ende doetse in eene*n* gelooyden[1] pot, om in

1. *gelooyden*: gelode.

eenen ouen te drooghen, ende als si wel drooghe zijn sullen, maectse in poeder, d' welcke ghi menghelen sult met een weynich soffraen ende leuende solfers, ende daertoe doende weynich soffraen ende leuende solfers, ende daertoe doende also veel wasch als van noode zijn sal: doet die selue versaminghe bernen in een camer, daer gheen ander licht en is, ghi sult wonder sien.

121. Om hayr op eenen arm te doen comen, oft anders waer 't v belieuen sal.

Neemt byen ende doetse in een potscherf bernen, ende maectse in poeder, het welcke ghi menghelen sult met ghemeyn olie; die smeeringe moecht ghi doen waer ghi wilt, ende het hayr salder comen, maer wacht v dat elders te smeeren, want het hayr souder oock comen ende dese voorscreuen smeeringe moet menichmael ende dicwils ghedaen zijn.

Recept(en) van confituren.

Na dat ick ghescreuen heb in dit eerste receptaetken, goedertieren leser, diuersche dingen, van de welcke die sommighe wel orbaerlijck zijn, die andere ghenoechelijc, van die welcke dat beste deel van my gheexperimenteert gheweest hebben, die reste laet ick v versoecken, nv duncket my eerlijc, om v noch beter te voldoene ende te verhuegen, dat ic v hier na stelle ende proponere[1] eenighe andere receptен van confituren, het welke een goet ende eerlijck dinck is, voor die gene die huyshouden, alsoo wel voor haer seluen, als voor andere, want daer en is gheen dinck dat een flauwe maghe meer conforteret dan die confituren.

1. *proponere*: voorstel.

122. Om meloenen te confituren.

Neemt meloene*n*, in alsulcker menichte als ghi wilt, en*de* neemtse wat groe*n*achtich en*de* qualick[1.] rijpe, maer niet datse goet zijn, ende van die selue snijt also veel sneen als daer strepe*n* in die meloenen zijn, en*de* schelse seer wel m*et* een mes, dan legtse te weeke*n* in goeden wijnazijn den tijt van thien[2.] daghe*n*, dan verandertse van azijn, ende laetse noch ander thien dagen, maer ghi moetse alle daghe ee*n*s omroere*n*.

Da*n* neemtse wt, ende doetse in een groue seruette, die seer wel suyuerende ende drooghende, dan legtse eenen dach ende eenen nacht in de lucht.

Dat ghedaen zijnde, sult ghijse in honich te sieden setten, ende alle dage eens opsieden, tot thien dagen toe, maer en trectse wt den honich niet, ende en laetse alle daghe maer een seer weynich sieden, want het is ghenoech dat si een clyen walleken[3.] hebben. Daerna sult ghi dye voorscreuen sneen nemen, ende doetse in alsulcken vaetken als 't v belieuen sal, in welck vaetken ghi te samen doen sult alle die specerien die hier onder ghescreuen zijn.

Neemt poeder van groffelsnaghelen, genghebaer, noten muscaten, ende caneel, also vele van deen als van dandere, mengheltse al t' samen, ende na een laghe van die voorscreue*n* meloenen, strooyet daer bouen van dat voorscreuen poeder, ende dan weder een laghe meloenen, ende daernae weder van dat poeder, ende alsoo ten eynde toe, dan neemt fijnen witten honich ende ghietten op alle dat voorscreue*n* ende siet dan is die confiture ghemaect.

1. *qualick*: niet goed.
2. *thien*: in de tekst staat *thein*.
3. *clyen walleken*: korte kooktijd.

123. Om ghesuykerde oft volmaecte soete meloenen te doen comen.

Neemt fijn suyker, en*de* smeltet in claer water, maer datter niet meer water en si dan en behoeft, om dat voors. suyker te dissolueren. Neemt dan saet van meloenen ende snijtse een weynich aen de side daer ghi siet datse spruyten sal, legtse in 't voors. water tot het welcke ghi suyker doe*n* sult, en*de* een weynich roos oft damastwater, en*de* laet tvoors. saet so ruste*n* die tijt va*n* drie oft vier vren. Neemtse dan wt om te drooghen, ende ghi sult sien also gheringhe als si gedroocht sullen zijn, sullen si weder toesluyte*n*. Dan saeytse in eenen acker wel ghemest, ende ghi sult sien dat die meloenen die wt die voorscreuen sayen comen sulle*n*, sullen al suyckerachtich ende seer goet zijn.

Ende ist dat ghijse musckachtich maken wilt, doet in 't voorscreue*n* water een weynich muscus, ende fijn caneel, ende si sullen die smake hebben; des seluer gelijcke*n* moecht ghi experimenteren in saet van caworden.

124. Om schellen van araengien te confitueren, de welcke confiture geschiet alle iaer dore, maer dat beste in die maent van meye, dat die voorscreuen schellen dickste ende grootste zijn.

Neemt heele schellen van araengien, snijtse in vier oft ses stucken, en*de* laetse thien daghen in schoon water weeken, twee daghen min oft twee daghe*n* meer, daer en is gheen groot verlange*n*[1] aen, en*de* d*at* ghi die schelle sien sult, tegen den dach[2] gehouden, claer en*de* scijne*n*de te zijn, want daer by sult ghi weten oft die voors. schellen ghenoech geweest zijn. En*de* is 't dat ghi siet dat si niet redelijcke claer genoech en zijn, laetse noch weeke*n*, so la*n*ge dat ghi den dach daer doer siet.

1. *verlangen*: (mogelijkheid tot) verlengen.
2. *dach*: daglicht.

Dat gedaen, droochtse seer wel op een tafel, tussche*n* twee schoone seruetten of een ammelaken, dubbel gheuouwen. En*de* als ghi siet datse wel drooghe zijn, doese in eene*n* ketel oft pot ouer 't vier, met also veel honichs als die helft va*n* die schorssen bedecke*n* mach, meer oft min, na uwe beliefte.

Laet also ee*n* weynich sieden, die altijt roerende, va*n* vreese datse n*iet* en bernen, en*de* neemtse gheringhe van 't vier, dat den honich niet te seer gesoden en si, en*de* dat die schelle*n* d' een aen d' ander niet en cleue*n*.

Laetse also vier daghe*n* ligge*n*, en*de* dat ghijse alle daghe seer wel roert en*de* omkeert, want ghi weet datter n*iet* so veel honichs en is dattet alle die schelle*n* bedecke*n* mach. Sulcks[1], waert d*at* ghijse niet en roerdet, si en soude*n* alle ghee*n* confituere ontfanghen. Dan sult ghijse noch drije dagen laten sie*n*, eens daechs alleenlijke*n* tot den eersten walm, die altijt roerende als gheseyt is, neemt de voors. schellen van haren eersten honich, en*de* doetse in een ander vat met anderen honich in sulcker quantiteyt als 't v belieue*n* sal, en*de* laetse sieden die tijt van eene*n* credo.

Neemtse dan van 't vier en*de* doese also met haren honich in een ander vaetken, om die te beware*n*, in 't welcke vaetke*n* voor co*n*fiture sult ghi die beste specerien doe*n* die ghi vinden moecht, te wete*n*: ghe*n*geber, groffelsnagele*n*, caneel, note muscate al t' samen gepulueriseert, en*de* geme*n*gelt met (de) voors. co*n*fectie, en*de* v sake sal wel gae*n*.

Merct de*n* honich dier ouerblijue*n* sal, die sal goet zijn om ander schellen te confitueren ghelijck als boue*n*.

1. *Sulcks*: daarom.

125. Om groen noten te confitueren.

Neemt cleyne groene note*n* met die snoestere[1], steect in elcke vier of vijf cleyn gaetkens met een spelle[2] ende legtse in 't water te weeke den tijt van vijfthien daghen meer oft min, dan suyuerste oft scheltse een weynich, sietse in honich, ghelijck van die araengieschelle*n* geseyt is.

Mer ghi moet die groene note*n* vier mael meer siede*n* dan die araengie*n*, om die menichte van die selue, en*de* doe*n* die voors. specerie*n* daer toe, als ghijse in die potte*n* doe*n* sult om te bewaren, maer doeter minst nagelpoeder inne, wa*n*t d*at* bre*n*gt bitterh*eit*.

Merct d*at* die honich altijt goet is m*et* mate*n* ingedaen; als hi in 't siede*n* mindert, so moet me*n* daer and*er* toe doe*n*.

126. Om cawoerden te confiten.

Neemt de*n* hals va*n* die cawoerde, en*de* n*iet* den buyc, en*de* snijtte*n* lancx in schijue*n* na v beliefte, da*n* leet[3] die voors. stucke*n* in sie*n*de water[4], doet d*at* .ix. dagen 't smorge*n*s.

Maer eer ghijse maect neemt die schelle lichtelijcke*n* af, en*de* n*iet* te diepe, en*de* d*er* seluer gelijke*n*, d*at* ghi d*at* merch en*de* d*at* saet wtdoet datter in is. D*at* gedae*n*, sult gijse m*et* honich in eene*n* ketel siede*n*, n*iet* te vele maer matelijcke*n*, datse ee*n* weynich hartachtich zij*n*.

Da*n* droochtse op ee*n* tafel, als boue*n* va*n* de meloene*n* geseyt is, en*de* laetse stuc bi stuc droge*n*, en*de*

1. *snoestere*: bolsters.
2. *spelle*: speld.
3. *leet*: legt; de tekst heeft *heet*.
4. Na *water* staat in de tekst nog: *te weten in die siedende water te worpen*.

die omkeeren*de* den tijt van .ij. dagen; dan doese in alsulcke potten als ghi wilt, met alsulcke specerien als bouen.

127. Om muscaetperen te confijten.

Ghi moetse in honich sieden, eens alleenlijc, dan metten seluen honich, ende met sulcke specerien als bouen in potten doen om te bewaren. Ende merct dat alle die voors. confituren een weynich sterc van specerien zijn moeten om te beter te bewaren, ende om die mage te beter te confortieren.

128. Om kriecken te confijten.

Neemt krieken, so vele als v belieuen sal, ende legtse in de sonne eenen dach die heet is, dan neemt den steen wt ende legtse wederomme drie dagen in de sonne, dan sietse gelijc bouen van de araengien geseyt is, maer ghi moetse .xv. dagen in den honich laten, ende drie dagen die ouer 't vier doen, so lange tot dat si werm worden, op dat si niet en verschimmelen.

Daerna doese in die potten met haer specerien, ende stoptse seer wel toe.

Merct dat men alle die voors. confituren veel iaren bewaren mach, is 't dat ghi die alle iaer haren honich vermeerdert ende laetse een weynich sieden.

Die tweede Receptbusse, van dit tegenwoordich boecxken, in 't welcke getracteert is van diuersche soerten van ruecken, ende die makinghe van die selue.

129. Om roosen te bereyden in sulcker manieren, dat si in een coffer vol lywaets oft cleederen gheleyt, sullen een seer sonderlinghe ende gheno(e) chlijcke ruecke[1.] gheuen.

Neemt knoppen van roosen, also vele als ghi wilt, stroitse op een tafel, een lywaet onder en*de* bouen, laetse also tot datse drooghe zijn. En*de* siet dat die plaetse, daer ghijse legt, windich si en*de* goede lucht hebbe mer ghee*n* sonne. En*de* als ghi sie*n* sult dat si wel drooge zijn, neemt fijn gemuscelgiaet rooswater in dijne*n* mont, ende besp(r)oeiet op die voorscreuen roosen, so lange datsi een weynich nat zijn, ende dan dectse wederomme seer wel en*de* laetse droogen, noch eens wederomme de selue besp(r)oie*n*de m*et* dat voorscreue*n* water tot drie mael toe, ghelijck als geseyt is.

Hierna sult ghi neme*n* beniuyn, yrias, storax, calaminta, va*n* elcks een weynich, m*et* twee oft drie greyne*n* muscelgiaets, en*de* ee*n* half grey*n* cyuette, al t' same*n* in poeder gemaect en*de* gemenget m*et* rooswater. In een cleyn schotel sult ghij 't dunne storte*n* op die roosen, die ghi in ee*n* diepe schotel gedaen sult hebben, oft in een ander alsulcke*n* vat, ende also sult ghijse seer wel mengelen by veel daghen.

Terstont daerna doetse in saexkens van out lijnwaet ghemaect in manier van cussekens, ende naeyter die voors. roosen inne, ende leytse in dijn cofferen:ghi sult sien dat in min dan vier dagen, het ghene dat in die voorscreuen cofferen zijn sal, dat sal eenen volmaecten rueck ontfanghen hebben.

1. *ruecke*: de tekst heeft *ruecken*.

Item is 't dat ghi also veel costs niet doen en wilt, droocht die roosen als bouen, en*de* neemt een cleynen pot, in welcke*n* rooswaters genoech, en*de* op dat selue rooswater worpt poeder va*n* wortele*n* van vla*m*men, dat 's witte waterlelien, en*de* groffelsnagelen en*de* note muscaten met een weynich muscelgiaets. Latet al siede*n* met een cleyn vier, dan worpet wel dunne op die roosen, soo langhe datse daer vochtich en*de* nat af zijn, steectse in haer saxkens als bouen.

130. Om hantschoenen te perfumeren.

Neemt olie va*n* soete amandele*n*, doetse in een gelas met die poederen die hier na volghen, te weten: een weynich muscus, storax, calaminta, wortele*n* van waterlelien, al wel gepulueriseert. Ghi sult dit in d*at* gelas doe*n*, d*at* welcke ghi sult laten staen, en*de* confitere*n* in die sonne den tijt van acht dagen, sorge dragende alle dage die voorscreuen olie met dat poeder om te roeren met een stocxken.

Dan neemt rooswater gemuscelgiaet ende neemt v hantschoenen en*de* maectse seer nat met dat selue water op een telioore[1], laetse droogen, ende doet drie oft viermael in deser manieren. Ende die laetste mael datse gedroocht sullen zijn, smeertse met die voorscreuen olie, ghi sult sien wat ruecke datse aen nemen sullen.

Noch moecht ghi somwijlen met die selue olie v handen smeeren, si salse saechte ende van goeden ruecke maken.

1. *telioore*: eetbord.

131. Om noch beter dat perfum van v hantschoenen te onderhouden van binnen als ghijse aendoet. Fijne perfume.

Neemt drie once beniuyn, drie vnce*n* storax, calaminta, pulueriseret al t' same*n* seer cleyne, ee*n* vnce cole*n* va*n* ee*n* willege, gestopt[1.] en*de* in water geblust. Stootse met d*at* derdedeel va*n* houte aloes, en*de* een half vnce sauts, wrijft die voors. dingen wel cleyn te same*n*. Dan moet gijse mengele*n* en*de* t' same*n* incorporeren m*et* go*m*me van dragant, en*de* weeken met water van roosen, van dit deech sult ghi gebruycke*n* voor seer goede perfume.

132. Om seepe rosaet te maken om in bussen te doene.

Neempt seepe menichmael in rooswater gheweect, daerna neemt knoppen va*n* roosen van Prouencen wel cleyne gesneden. Ende alle dage set die voors. gesneden roosen met die seepe in de sonneschijn, en*de* d*at* sult ghi vier dagen doe*n*.

Daerna, als ghi die in bussen doe*n* wilt oft in cleyn vaetkens, neemt een vnce en*de* een half poed*er* va*n* groffelsnagelen, en*de* d*at* vierendeel yrias va*n* Florencen, wel gestoote*n* en*de* gewreuen m*et* een weynich beniuyn. Dan sult ghi dit al m*et* die seepe mengelen; weet d*at* tot elck pont seepen ghi moet[2.] hebbe*n* een pont en*de* een half roosen, en*de* als ghijse met die selue seepe doet, so willense versch ghesneden zijn, ende bywijlen daer rooswater in doen, en*de* dat mengelende, ende gheduerichlijck roerende.

1. *gestopt*: bet. onduidelijk.
2. *ghi moet*: de tekst heeft *moet ghi*.

133. Om seepe girofflat te maken.

Neemt een pont seepen, set die te weeken in rooswater drie dagen in de sonne; en*de* als ghi v seepe maken wilt, neemt een vnce en*de* een half groffelsnagelen wel gestooten, en*de* die helft van die selue nagele*n* sult ghi in v seepe doen, en*de* dat seer wel mengele*n*de. Met dander helft doet dat hierna volcht.

Neemt een cleyn potken met rooswater, en*de* doeghet ouer 't vier sieden, en*de* alst beginnen sal te sieden, doeter die reste van dat groffelsnagelpoeder inne, ende neemt den pot va*n* dat vier, en*de* decten seer wel tot dat die bobbelen ghecesseert zijn, en*de* dattet water law geworden si, dan roeret m*et* een houtke*n*, en*de* also roere*n*de, me*n*gelet m*et* v seepe.

En*de* is 't dat ghijer een luttel beniuyn toe doe*n* wilt, ghi moeget doen, ooc sult ghi v seepe in een busse doen, en*de* si sal goede ruecke aennemen*n*.

134. Deech van fijn ambre.

Neemt storax, calaminta twee vncen, ladanum vier vnce*n*, yrias va*n* Florence*n* een half vnce, beniuyn een half vnce, twee noten muscate*n* m*et* een weynich fijn muscelgiaets: alle die voors. dinge*n* moeten wel ghepulueriseert ende gheincorporeert zij*n* met go*m*me dragant, gheweect in rooswater. En*de* met dat voors. dragant, is 't d*at* ghi wilt, moecht ghi noch een luttel gomme arabic doe*n*, en*de* latet al t' same*n* eenen heelen nacht weeken tot dat wel geincorporeert is, dat een scijue was schijnt te sine. En*de* also maect men sijn deech, het welcke men deech van ambre noemt.

135. Voghelkens van Cypren.

Neemt drie vncen beniuyn, en*de* also veel storax, calaminta, een vnce soete cole*n*, een vnce myrhe, een half vnce lignum aloes, al wel ghestoote*n* en*de* gewreuen. Dan neemt dat vierdedeel go*m*me dragant, gheweect in fijn

rooswater eenen nacht lanc; incorporeert die voors. dinghen met die dragant, ende al wel gehandelt ende ghemengelt, ende maect daer voghelkens af ende si sullen wel rieckende zijn.

136. Fijne pomade.

Neemt soet versch berge*n*smeer, of va*n* herte*n* voor dat beste, da*n* neemt appele*n* van rouneau, en*de* wortele*n* va*n* flambes, d*at* zijn waterlelie*n*, of yrias van Florence*n* gedaen in herte*n*merch, doet daerin die appelen wel gestooten.

En*de* na dattet al wel gestoote*n* sal zijn, doeter een weynich poeder van groffelsnagelen ende van caneel toe, met dijn yrias wel ghebroken. Mengelet ende roert seer wel onder malcanderen, dan doet die voorscreue*n* versaminge in ee*n* seer dunne lijwaet, ende latet in 't versch water liggen; daerna ontdoeghet in welrieckende rooswater, en*de* wasschet negen mael in d*at* voors. water: siet, da*n* is uwe*n* pomade goet.

137. Welrieckende olie die de handen saecht maect ende vertrect oft spant dat vel.

Neemt olie van soete amandelen, doet daer in heel groffelsnagelen, ende laetse daerin ligghen in die sonne den tijt van acht dagen. Dan, daerna, smeert v handen met die voorscreuen olie, ende ghi sult hebben dat voorscreuen werck.

138. Seer fijn rieckende water.

Neemt een pont fijn rooswaters, ende een pont damastwaters ende bloemsel van cidronen. Mengelt dese wateren t' samen, ende doeter inne drije derdendeelen poeder van cypers, een half derdendeel muscelgiaets, ende also veel cyuette, een vnce beniuyn, al wel gepuluereseert ende t' samen gemengt, ende in dat voorscreuen water gedaen in

een gelas, het welcke ghi twee dagen in die sonne setten sult, ende houdent altijt wel ghesloten.

139. Seepe voor barbiers met weynich costs.

Neemt bloeme va*n* spaensche seepe, oft seepe damasquin, also veel als ghijs behoeft en*de* als ghi wilt, en*de* snijdet in cleyn stucxkens, en*de* legtse in rooswater te weeken. Dan neemt yrias van Florencen ghepoedert, ende nagelen wel ghestooten, en*de* incorporeret al wel te samen, ende maecter ballekens af, van alsulcke grootte als ghi wilt, dan hebt ghi goede seepe om dat hooft ende den baert mede te wasschen.

140. Welrieckene ende goede berookinghe.

Neemt go*m*me dragant ende legtse in rooswater tot datse wel geweect ende saechte is, dan pulueriseert dese dingen hier onderscreuen.

Neemt ladanum een vnce, storax, calaminta een vnce, beniuyn een vnce, ligna aloes een vierendeel vncen, colen van willege*n* oft van wij(n)gaert twee vncen ende een halue, stootet en*de* knedet met die voorscreuen gomme ende daeraf maect also vele cleyn ballekens oft rollekens also als 't v belieft, laetse in die lommere drooghen.

141. Deech om welrieckende paternosteren te maken.

Neemt een pont en*de* een half swarte aerde, wel[1] seer ghepulueriseert en*de* door eenen tempst[2] ghesift, vier vncen dragant, gheweect ende ontdaen in rooswater als boue*n*, so dat die voors. aerde, in eenen mortier ghedaen, mach met die voors. gomme bedect zijn; wrijuet al wel de*n* tijt va*n* een half vre, m*et* drie vnce*n* va*n* ruecken hieronder gescreue*n*.

1. *wel*: de tekst heeft *veel*.
2. *tempst*: teems.

Neemt een vnce storax, calaminta, een half vnce naghelpoeder, en*de* also veel ladanum, caneel en*de* sandael cytrin, poederet al t' same*n* seer cleyn, en*de* menget m*et* dat boue*n* gescreue*n* deech. Nemet wt de*n* mortier en*de* ha*n*delet wel metter ha*n*t die tijt van een half vre, dan maect v paternosteren.

142. Beroockinge in poeder.

Neemt beniuyn, storax, calaminta, ligna aloes, ladanum, geneuerbesien, also veel va*n* elcks alst v belieuen sal, stootse al 't samen, dan doetse al 't samen, also veel van d'een als van d'andere, dan worpt van dat voorscreuen perfume op dat vier, ende ghi sult sien oft dat wel riecken sal.

Die derde Receptbusse, van sommighe medicinale secreten, profijtelijck om dat menschelijck leuen te conserueren.

143. Aengesien dat in veel recepten ende medicinale remedien gebesicht wordt olie van roosen, oft andere van cruyden ghemaect, nut t' onser ghesontheyt, soo is 't redene dat ic v in dit tractaet leere hoe men die selue maken sal.

Neemt alsulcks meenichte van roosbladeren als v goet duncke*n* sal, en*de* die sult ghi doe*n* in eenen pot oft ketel, daertoe ghi ooc doen sult also veel soete olye van olijue, als daer toe behooren sal, te wete*n* tot dat ghy die claer olye sien sult, ende dat alle die roosen daer onder zij*n* sulle*n*, en*de* dat si twee vinger breet hooghe bouen dye roosen si, laetse met cleyn vier siede*n* tot dat het derde deel versoden si.

En*de* als 't gemindert zijn sal, nemet van 't vier, en*de* latet vercoude*n*, en*de* doen doorsipen en*de* seer wel metten handen wtwringen, op dat die substa*n*tie va*n* die roosen daerinne blijue, en*de* die roosen, die ghi wt gedouwet sult hebbe*n*, werpt wech, en*de* neemt ander verssche roosbladeren, ende doetse in een gelasen vat, soo dattet half vol roose si, dan doet op die roosen dijn wtgedropen olie, tot dattet gelasen vat vol si, en*de* stoppet seer wel.

Dan settet in die sonne, en*de* latet daer staen den tijt van vijfthien heel daghen ten minsten, oft meer, het sal te beter zijn, maer wachtet wel vanden reghen en*de* van den dau.

Ende zijt zeker, waer die voorscreuen olie van wilde roosen ghemaect, si soude te beter zijn.

Bij dese selue maniere moecht ghi olie van violette*n* maken, van camomille, van dille, van mente, wijnruyte ende andere, alsoo wel bloemen als cruyden, maer ghi behoort te verstae*n* dat die olie van die cruyden wil gemaect zijn in die maent van Meye, want als dan zijn die cruyden in haer meeste cracht ende duecht, ende waert dat sake dat ghi die maent van Meye ouer liet gaen, ten lancxsten en passeert half Junius niet, want die cruyden en zijn n*iet* meer goet als si beginnen te saeyen, ende dan verliesen si haer stercte ende lieflijcheyt.

144. Om water te maken van cruyden, bloemen, wortelen, van alle manieren.

Aenmerct voor een generale regel, als in 't distil(l)ere*n* van alle cruyden, bloeme*n*, en*de* wortelen, als radijsen, duyuenkeruel, mente, sauie, ysope en*de* sulcke andere: ghi en behoeft n*iet* te toeue*n* dit te doene tot half April ende dan perseuerere*n* tot half Junio. Maer, die 't doe*n* mach, het behoort in de maent van Meye ghedaen te sine, want dan is 't best om veel redenen wille.

Item willende distilleren die bloeme*n* als van roosen, origan, roosemareyn, brem, boonen, en*de* sulcke andere, ghi behoort te obserueren ende wel waer te nemen den tijt, in den welcken die selue bloeme*n* zijn in haren besten staet, ende grootste ende volmaecste schoonheyt. Dit segge ic om dat alle bloemen niet in eenen tijt en comen, maer si varieren na die sayson, waerom ghi moet haer gheleghentheyt volghen.

Item ist dat ghi watere*n* van wortelen, va*n* cruyden distilleren wilt, ghi moet den tijt vertoeuen d*at* si wt die saeyen zijn, en*de* dat die blaederen vallen. Dat gheschiet in 't beghinsel van October, tot dat laetste va*n* Februarius, wa*n*t dan is alle die macht van d*at* cruyt in die wortel. Want als si beginnen wt te spruyten, behoort ghi te weten dat die lieflijcheyt niet meer in die wortelen en is, maer si coemt in die bladeren, en*de* in den steel. Dat behoort gheset te zijne onder die secreten van die generale reghele.

Ist d*at* ghi da*n* distillere*n* wilt bloeme*n*, bladere*n* of wortele*n* van cruyde*n*, ghi moet de*n* tijt aenmercke*n* in den welcke*n* si in die meeste macht en*de* cracht zijn, en*de* v daer na regelere*n*, nemmermeer en moecht ghi faelgieren[1].

145. Om dat bloet te suueren, het welcke een nuttelijck dinck is tot dat meeste deel van alle die siecten, ooc voor die pocken ende alle melaetschelijcke schorftheden, die door gheenderhande smeeringhen vergaen en willen.

Neemt twee vncen bladeren van sene, oft senebladeren gesuuert, boomvaren, epitime, mirobalans, citrinen, sebeste*n*, calissihout, van elcks een half vnce, raponticon vijf dragme*n*, germa*n*dree oft chamedren, dieme*n*

1. *faelgieren*: falen.

heet yua arthretica .iij. dragme*n*, snijdet al met een scheere, en*de* doeget in hoppewater, en*de* van duyue*n*keruel oft fumus terre, va*n* elcks twee po*n*t, ende houdet daerinne de*n* tijt va*n* sesendertich vre*n* in ee*n* bedect vat.

Daerna doet daerin die bloeme*n* va*n* buglosse, bernage, basilicom, va*n* elcks drie dragmen, doeget al t' same*n* sieden de*n* tijt va*n* een viere*n*deel va*n*den vre, daernae zijpet doer eene*n* lijne*n* doeck, en*de* in dat doerdouwe*n* sult ghi daerin doe*n* sijrope va*n* hoppe en*de* van duyue*n*keruel, van elcks twee vnce*n*, oximel, ghemaect met squille*n* oft zeeayuyne*n*, een vnce ende een halue, sijrope van violette*n* een vnce en*de* een half scrupulus, soffe(r)aen, ambre, muscelgiaet vier greynen, alle dese dinghe*n* ghepulueriseert, doetse in die voors, substantie, en*de* laetse daerinne den tijt va*n* ses daghen in een coude plaetse.

En*de* da*n* sult ghi va*n* die compositie den ghene*n* die hem qualijke*n* gheuoelt alle morge*n* doen twee vnce*n* neme*n*, ghi sult een groot werck beuinde*n*.

146. Teghen alle fledercijn van wat maniere dattet si, oft schorfticheyt, van pocken oft anders.

Neemt va*n* die dickste riete*n* oft pijpe*n* van adick, dat 's wilt vlier, vande grootste en*de* stijfste, doeter d*at* merch wte datter in is, en*de* in die plaetse va*n* dat self(s) merch, doet een deel pierwoorme*n* die onder die aerde wassen, en*de* daertoe gemeyne olie, stopt die selue rieten wel toe aen d' een eynde en*de* aen d'andere, ende leghtse in eene*n* ouen te drooghe*n* den tijt va*n* een half vre, oft daer ontrent; neemt die olie dan daer wte, ende bewaert die ghelijc balsem als ghijse van noode hebt.

147. Seer goede remedie als ghi in eenige suspecte plaetse gaet daer die peste is.

Neemt fijne peerlen ghestooten, fijn corael, amber gris ende muscelgiaet, van elck vijf greynen, een half vnce gestampte groffelsnagele*n*, m*et* wortel va*n* clocks-

kenscruyt, maect een sacxke*n* va*n* cramozij*n*[1] sandael en*de* doeter die voors. dingen in ghepulueriseert, en*de* legtse op v maghe, dat sal v seer wel bewaren.

148. Om eenen rieckenden appel te maken, die teghen die peste dient.

Neemt een half vnce ladanu*m* fijn gesuuert, drije vnce*n*, storax, calaminte fijn, vijf dragme*n* myrre en*de* groffelsnagele*n*, een dragme, sap va*n* valeriane, fijn mucelgiaet en*de* amber gris, een carat, het welcke seer cleyne gewreuen zijn moet, en*de* door een stermijn gedaen.

En*de* doet die go*m*men in eene*n* heeten mortier, m*et* dat gewreuen is ooc heet, ende wrijuet wel t'samen tot dat wel geincorporeert is, dan worpter op 't sap van melisse oft confilie de greyn en*de* van buglosse, en*de* also maect uwe*n* appel, de*n* welcken in den tijt va*n* peste ghi in v hant draghen sult, ende en vreest niet.

149. Een sonderlinge remedie op die peste te leggen.

Neemt seer stercken wijnazijn, rooswater, soffraen, arsenie oft opreme*n*t, ende menget al 't same*n*, ende nettet gheduerlijc die plaetse daer 't seer is m*et* dese co*n*fectie m*et* een stucxken scharlake*n* in greyn geuerwet, dit heeft geprobeert gheweest met die gracie Gods.

150. Remedie om eenen siecken te helpen die totter doot toe wtgeteert is, ouermids dat hi te langhe abstinencie gedaen ende diete[2] gehouden heeft.

Neemt een deel versche eyeren, en*de* neemter dat wit wt, en*de* slaetse seer wel, en*de* maect die voors. persone nat va*n* d*at* selue wit, altijt wrijue*n*de metter

1. *cramozijn*: karmozijn rood.
2. *diete*: dieet, vermageringskuur.

ha*n*t tusschen twee viere*n*. En*de* dit wit sal in d*at* vleesch van die persone gaen hem stercte geue*n*de, in sulcker maniere*n* dattet hem weder gesont sal maken. Ende nadat ghi hem seer wel hebt doen wrijuen, doet hem te bedde draghen, ende ghi sult sien dat om der substantien wille van dat wit vanden eye, hy sal wederomme beghinnen appetijt te hebben.

151. Opcoesteringhe oft restaurant[1] voor die voors. siecte.

Neemt d*at* water va*n* een goede hinne, gedistilleert in eene*n* alembic, en*de* doeter suyker inne en*de* geuet de*n* siecke*n*.

Item neemt ee*n* hinne en*de* doetse siede*n* in seer goeden witte*n* wijn, en*de* laetse so lange siede*n* d*at* si heel va*n* een gaet. Als si va*n* een is, perste wte, en*de* also geperst laetse wederomme ee*n* weynich in de*n* wijn siede*n*, dan ghieter sop vande voors. hinne wt, en*de* neemt eenen doyer vanden eye, ende breectse in 't voors. sop, by d*at* vier, dan laeter den siecken af neme*n*, hi sal genesen.

152. Om te maecken dat een, die in dat artijckel[2] des doots is ende zijn sprake verloren heeft, soo langhen tijt spreeken mach als 't noot zijn soude, om zijn saecken te ordineren.

Neemt een barbiers becke*n* of eene*n* aker[3], daermede warmt der siecke*n* d*at* opperste va*n* dat hooft, so lange dat[4] die hersenen die hitte geuoele*n*, dat 's te weten den tijt va*n* eene*n* credo. Gelooft d*at* die hersenen, als si die hitte geuoele*n* sulle*n*, terstont sal die tonge haer ee*n* weynich ontbinden, en*de* die crancke sal beginne*n*

1. *restaurant*: restauratie, genezing, herstelling.
2. *artijckel*: uur (Lat. *articulum mortis*).
3. *aker*: emmer.
4. *dat*: de tekst heeft *det*.

te spreke*n*. En*de* een weynich daerna, soude hi sterue*n*, so sal hi sterue*n*.

153. Een costelijck water teghen rootheyt ende pijne der ooghen ende snof oft verstoptheyt.

Merct dat die eerste weke va*n* meye moet ghi plucken die cruyde*n* die hierna volge*n*: gouwe, yserherdt, rute, venckel, stamptse seer wel elcks bysonder, da*n* neemt drie vncen van dat sap van elcks, en*de* mengeltse t' same*n*. Dan neemt een weynich van knoppen van roosen, en*de* drie vncen suyker candijs en*de* vier vncen fijne tutie, ende also vele draeke*n*bloet: pulueriseret alle dese dingen t' samen, en*de* doetse m*et* die voors. sappen, en*de* do(e)tse distillere*n* in een gelasen clocke. Ende het water dat daer wt gh(e)comen zijn sal, laet daer 't in ghedistilleert zijn sal, twee oft drie dagen, dan moecht ghij 't besighen als ghijs van doene hebt.

154. Om een seer costelijcke olie te maken, die welcke doet toegaen ende sluyten alle wonden groot ende cleyne.

Neemt cruyt dat me*n* heet perforata, oft S. Janscruyt, een hantvol, en*de* twee pont gemeyne olie, en*de* een po*n*t bergensmeer ghestooten en*de* ontdaen, en*de* vier vncen Veneetse termentijn, een dragme soffraens. En*de* alle dese voorscreuen dinghen cleyn ghesneden, sultse in een groot gelas doen, die welcke ghi seer wel met was toestoppen sult, ende anders dan settet ontre*n*t twee voeten diep in mest, in een plaetse daer die sonne des morge*n*s ende des auonts meest schijnt, ende laet dat selue gelas binnen dat mest, den tijt van een heel iaer.

Dan in 't eynde van dat iaer, trect v gelas wt, ende ghi sult daerinne vinden een olie, ghelijck een balsem, van de welcke als ghi ghebruyken wilt, maect dattet die persoone ghebruyke so heet als hy mach, ende ghi sult sien dat die wonde, daer ghi die voorscreuen olie op leggen sult, 't si groot oft cleyne, sal ghenesen binnen min dan .xxiiij. vren.

155. Een wonderlijke medecijne de welke dat fleercijn ende leemten[1] geneest ter seluer tijt als 't genut is.

Neemt hermodattes, turbit, van elcks een dragme ende een half, witte*n* gengebaer, mastic, groffelsnagelen, galangaen, van elcks een scrupule, anijs, venckel, milium folis, van elcks twee scrupulen ende een half, seraphin ee*n* half dragme, diagre twee scrupulen, fijn suycker dat ghewichte bouen gheseyt, ende maecter poeder af, ende merct datter dat suyker in gedaen moet zijn, als men dat voorscreuen poeder ghebruyct, na die qualiteyt ende macht oft ghetempertheyt van die ghene die 't neemt, oft een dragme ende een half oft twee oft tot drijen toe. Ende het wort in den morgenstont genomen met sop van een kiecken oft in witten wijn, oft met water, ende men moeter niet na slapen, maer een weynich daerna moet men voetsel nemen, na die ordinancie van ander medecijnen.

156. Teghen den steen.

Neemt dat bloet van eenen hase, ende in 't vel vande*n* seluen hase suldy dat bloet wederom doen ende wel omwinden ende setten dat dan in eenen ouen te drooghen, dan maeckter poeder af, ende van dat poeder van dat bloet ende vel 't samen ghestooten, gheeft den siecken daeraf te drincken alle morghen, met dat sop van een kiecken, ende ghi sult groote bate sien.

157. Om dat graueel te doen scheyden.

Neemt die keutelkens van muysen gepulueriseert, gheeft daeraf 't smorghens te drincken den siecken met sop van een kiecken, ende hy sal genesen.

1. *leemten*: lamheid.

158. Om te weten oft v kint wormen heeft.

Inden eersten, is 't dat ghi wilt, lect zijn voorhooft met v to*n*ghe, en*de* is 't dat ghi vint dat 't voorhooft sout is, het is een teeken dattet wormen heeft.

Noch een ander. Leght uwen mont op den sinen, ende geuoelt ghi dattet stinckt datter wt compt, het is oock een teecken dat wormen heeft.

Dat derde teeken is dat hem die oogen meer schijnen, dan si pleghen, is 't dat ghi sulcke teekenen vint, doeter die remedie*n* toe so hierna volghen.

159. Tegens die wormen die de kinderen toecomen.

Neemt zinzanic, termentine, witte dittame, seuersaet, koolsaet, also veele van d' eene als van d' a*n*dere, maeckter poeder af, en*de* gheuet die cleyne kinderen een dragme met soeten wijn oft honich van roosen, ende die wat grootachtich zijn, ee*n* dragme ende een half, ghi sult dat goet beuinden.

160. Tegen die squinancie, dat 's quade kele.

Neemt witten droogen hontsdreck, die leuende calck gelijckt, pulueriseret, worpet in de kele des siecken met een pijpe van een penne ende blaset hem diep in de kele, so verre als ghi muecht, en*de* terstont sal hy genesen.

161. Om terstont te genesen opgewreuen vel dat aen 't ghemechte coemt, so wel den mans als den vrouwen van eeniger grooter hitten[1].

Neemt een vnce ro(u)w aluyns, spae*n*schsgruens een dragme, doetet al in eenen verglaesden pot met smissewatere, ende latet sieden op 't vier twee vren, dan suyue-

1. *hitten*: de tekst heeft *hieten*.

ret 't voorscreuen water tot uwen gebruycke, ende nettet den weedom daermede met wat cattoens, terstont sal 't genesen zijn.

162. Tegens des vierden daechs cortse.

Neemt geconfijten ghengebaer, foelgie, note muscaten, groffelsnagele*n*, ro*n*de peper, also veel van d' eene als va*n* d'andere, en*de* al ghepulueriseert, doeget in een cleyn potke*n* met een half gelas maleueseye, en*de* latet sieden m*et* een deel va*n* die voorscreue*n* specie*n*; da*n* neemt wierooc soo 't groe*n*[1] va*n*de*n* boom compt, is 't moghelijc, te wete*n* manlic wieroock.

En*d*e als v die corts aencoe(m)t, ghi sult gaen liggen, en*de* neemt en tichel en*de* sult die wel heeten, en*de* sult dat voors. wieroock daerop leggen, en*de* stoppent, of smoorent met die maleueseye, also heet alse zijn sal, laet v die voors. tichel leggen, recht op dat been vande*n* rugge, ende doet v seer wel winden, ende decke*n* so vele dat ghi sweeten moecht, slaept in deser manieren, is 't dat ghi moecht, en*de* doet also drie reysen: die cortse sal vergaen.

163. Om terstont ende ter seluer tijt die hooftswere te doen vergaen.

Neemt noten van ma(r)geleyne, ende doeghet in een saucierken, dan trect uwe*n* wint opwaerts m*et* uwen nuese, dattet water in de*n* nuese come, ende die hooftssweer sal terstont vergaen.

164. Om te doen sluyten ende ghenesen wonden of woluen in die beenen.

Neemt een vnce termentijns, en*de* neemt eenen doyer vanden eye, ende menghet t' samen met een weynich

1. *groen*: vers.

nieuw was en*de* een weynich souts, maecter een salue af, dat doet die wonde terstont toegaen.

165. Teghen schorfte hoofden.

Neemt een pont olie va*n* olijue, verke*n*svet, een po*n*t en*de* een half, honich, ses vnce*n*, termentijn, amandele*n*, steene*n* van persicken, va*n* elcks een pont, solfer, rockaluyn, van elcks drie vnce*n*, maect daer een salue af, en*de* ghebruyctse op die plaetse daer die scorftheyt is.

166. Om die roode steenpuysten oft ander gebreken die op dat aensicht comen, te ghenesen.

Neemt bergensmeer ende solfer, ende stootse beyde te samen seer wel in een maniere van een salue, ende smeert v daermede, het sal v genesen.

167. Anders.

Neemt water gemaect van bladeren van perselaer[1] en*de* van bladere*n* van willege*n*, also veel van d' eene als van d'andere, maect die steenpuyste*n* nat met d*at* selue water, en*de* ghi sult ghenesen, maer die watere*n* moeten ghedistilleert zijn.

168. Om dat bloet van een wonde te stelpen.

Neemt wijngaertbladere*n* ende berntse ende maect daer poeder af, het welke ghi op die wonde leggen sult: v saecke sal wel gaen.

169. Tegen die tantswere ende geswollen tantvleesch.

Neemt bertram, wortel va*n* coloquintide, dat is wilde cawoerde, saet van asparges, ende al in poeder ghe-

1. *perselaer*: perzikboom.

stooten. Dan suldijse menghen met goeden wijnazijn, ende eer ghi dat gebruyct, waschet uwe tanden ende uwen mont met lauwen azijn, die met sauie ghesoden gheweest heeft, dese remedie is perfect.

170. Teghen versenghinghe[1] oft verschouwinghe[2] van heten water.

Neemt den doyer van een versch ey, ende olie van oliue met een weynich souts ende meel, ende slaetse al seer wel te same*n*, ende daeraf een plaester op lywaet ghemaect, ghi sullet op de*n* weedom legghen, ghi sult dat soo beuinden.

171. Teghen verberninghe van vier.

Neemt die tweede schorsse van vlier, ende doetse in niew was sieden ende in olie van olyue, tot dattet derdendeel gemindert is, dan doetse zijgen ende smeerter v mede, ghi sult ghenesen of den weedom sal vergaen.

172. Teghen den hoest ende cortheyt van aseme.

Neemt drooghe vijghen ende ysope wel gestooten, doetse m*et* rouwen honich sieden, en*de* drinct d*at* nuchteren, het sal beteren.

173. Tegen die treckinge, crimpinge, dunheit van buyken[3].

Neemt een schaepshooft, ende doeghet met anijs sieden, dan neemt dat sop ende doeter een half commeken dille toe, ende maect van al een clisterie, d*at* is goet teghen veel weedommen van die dermen.

1. *versenghinge*: verschroeiing, verbranding.
2. *verschouwinge*: syn. van *versenghinghe*.
3. *dunheit van buyken*: loslijvigheid.

174. Om die spenen te ghenesen.

Neemt graeuwe erweten en*de* maecter meel af, ende kneet dat met rouwe*n* honich, ende daermede smeert die spene*n*, tweemaels daechs, ghi sulter af verlost zij*n*.
Item peterolie sal dat selue doen.
Item olie van spikenarde sal 't selue doen.

175. Teghen clieren die om den hals comen.

Neemt suegen, het welck zijn cleyn grauwe beestkens die men onder die steenen vint, ende doetse in olie van roosen steruen. Dan doetse daer wte, ende doetse in een ijseren coffer dat wel verroest is, ende mengeltse daerinne m*et* eenen verroesten nagel, en*de* menget so langhe tot dattet worde in een maniere van een salue, waermede ghi seer wel wrijuen sult die plaetse daer die cliere*n* zijn tot dat ghijse root siet worden, doet dat alle morghen, ghi sult ghenesen.

176. Om goet gesichte te maken, also wel den ionghen als den ouden.

Neemt sap va*n* eufrase, dat 's ooghe*n*troostcruyt, het welcke die sommighe noemen carthaphilago, ende latet eenen heelen nacht purgeren, ghietet dan af, ende doeghet in een gelas, in dat welcke ghi doen sult een weynich tutie bereyt, en*de* fijne suyckere ende met die selue compositie maect v ooghen nat, des auonts ende des morge*n*s ende des middaechs, den tijt van .xv. dagen oft daer ontrent, dat ghesichte sal v weder worden, als oft ghi ionck waert.

177. Om lickteeckenen van wonden te doen vergaen oft die vander natueren ghecomen zijn.

Neemt hayr ende dreck van eenen man die ghesont is, droochse ende maecter poeder af, dat welcke ghi sult distil(l)eren, ende met sulck water wascht die

lickteekenen menighe reyse, te weten een weynich tijts geduerene, het sal al vergaen.

178. Om dat verrot tantvleesch te genesen.

Neemt sap van wijngaertbladeren, ende weeket in honich, en*de* daermede sult ghi de tonge en*de* ta*n*tvleesch smeeren ghi sullet ghenesen, al waert 't die cancker.

179. Om een ghebreck te ghenesen dat in die nuese coemt van eenige quade humoren.

Neemt wij*n*ruyte ende perstse, dan doetse in gemeyn olie sieden oft in boter in een ayuynschelle, en*de* als't gesoden sal hebben, doeghet op die nuese menichmael, ende ghi sult sien dattet sal ghenesen.

180. Een smeeringe om 't sproet ende saphirkens van den nuese te verdrijuen.

Neemt vnguentum[1] van althea, olie van roosen, rooswater, versche boter, van elcks een weynich, na uwe discretie, me*n*ghet al t' same*n* en*de* va*n* die smeeringe sult ghi alle auonden ghebruyke*n*: ghi sult genesen.

181. Teghen die doofheyt ende weedom der ooren.

Neemt roosebladeren, sauie, me*n*te, lauwerbladeren, van elcks een hantvol, ende doeget al sieden in goeden wijn, so langhe dattet derdendeel ghemindert si, en*de* hout den pot wel ghedeckt. En*de* des auo*n*ts als ghi slapen gaet, legt v oore vpten roock die wt den pot comen sal, den tijt van een vre. Dan sult ghi een weynich van die ghesoden cruyden nemen, ende sultse in v oore doen, aldus sult ghi wel werm gaen slapen, ende laet v wel decken, ghi sult ghenesen.

1. *vnguentum*: Lat. zalf.

182. Om een pijl, ijser oft eenen doren sonder eenich ijseren instrument wt te trecken.

Neemt vergroende koolen ene herwassen, die wel saecht zij*n*, maecter sap af, het welcke ghi in niew was doen sult, legt die salue op die plaetse daer dat ijser in ghebleuen is, en*de* ghi sult sien dattet wt come*n* sal. Der seluer ghelijck doet dat vet van eenen hase.

183. Om een wonderlijck water te maken, dat sal doen vergaen eenen crop die tegen naturen coemt, also wel den mannen als den vrouwen.

Neemt olie va*n* bakelaer een half po*n*t, oliba*n*, mastic, gomme van arabie*n*, clare*n* termentijn, va*n* elcks drie vncen, menghet al t', samen in eenen mortier, en*de* dan doeget distillere*n* in een clocke, en*de* in d*at* water datter wtcomen sal doet daer asschen inne en(de) menget seer wel. Ende dan distilleret noch eens, bewaret d*at* leste water ghelijck een balsem, en*de* daermede sult ghi de*n* crop meenichmael des daechs nat make*n*. Ghi sult sie*n* dat hy alleynskens vergaen sal doer die cracht en*de* macht van dit water.

184. Om die gesontheyt van eenen persone alle dat iaer doere te bewaren.

Neemt drie tac(x)kens ruyte, ende also veel betonien, stamptse wel, en*de* mengtse beyde 't samen met drie maten goeden wijn, en*de* drinct daer nuchtere*n* af, also langhe als die meyemaent gheduren sal. En*de* ghi zijt seker dat ten seluen iare gheen siecte comen en sal op dien persone[1.] drincke*n*de va*n* die substa*n*tie*n*, en*de* daerom en v*er*wo*n*dert v n*iet* datter groote cracht in de cruyde*n* is.

1. *persone*: de tekst heeft *porsone*.

185. Recepten om aes te maken om beesten te vanghen, leuende van roof oft rouwe voet.

Neemt een hantvol cruyts ghenaemt vijfblat, also veel azafetida, also veel lardeerssels[1] als in ghebraet ghedie*n*t heeft, een vperke*n*[2] ga*n*sevet, vier oft vijf drooghe haringe*n*, een vpperke*n* honichs, vijf oft ses dozijnen corenbiters, een viere*n*deel va*n* een verrotte keese, en*de* neemt al die voors. mengselen en*de* stamptse in eenen mortier, en*de* doetse in eene*n* nieuwe*n* eerden pot. En*de* dect den voors. pot seer wel, en*de* setten in d'eerde om te rotten den tijt van .xv. dagen oft in eene*n* mesput.

Ende in 't eynde vande*n* selue*n* tijt neemt die voors. mengelinge weder, en*de* sta*m*ptse of wrijftse als te vore*n*, en*de* proeuet op alsu(l)cke beesten als ghi wilt, leuende van roof of rouwe voet, want si en sullen[3] niet faelgieren te come*n*.

186. Maniere om dat voors. aes te gebruyken.

Neemt een oft twee craweyen va*n* schape*n*, en*de* braetse op den rooster, en*de* smeertse m*et* dat voors. vet, en*de* legt die voors. craweye*n* in die plaetse daer ghi weet d*at* die voors. beeste*n* ghewoonelijc zijn te comen, in 't gaende ende comende, ende stelt v stricken daer ghijse vanghen wilt. Ende na die maniere van die beesten die ghi vanghen wilt, maect uwe engienen[4] daer nut toe, want si en sullen niet laeten daer te comen.

1. *lardeersels*: vet.
2. *vperken*: een halve pint.
3. *sullen*: in de tekst staat *sal*.
4. *engienen*: strikken, vallen.

187. Om die calanders te doen steruen ende coren van bederuen te bewaren, den tijt van thien iaren oft meer.

Neemt twee busselen adick oft wilden vlier, ende also veel wilde mente, ende also veel notebladeren ende tacxkens, ende van die serpentine die in 't coren wast, het welcke anders esula ghenaemt is, ende dan neemt vier oft vijf ayuynen, ende clieftse in vieren, ende legt aen elcken hoeck van dat coren eenen ayuyn, ende dat ander în dat middel.

Dan neemt die voorscreuen cruyden, ende mengheltse met dat coren, ende doet dat coren neghen daghen lanck duerende verschuppen oft omroeren, alle daghe eens. Ende als die negen daghen ten eynde zijn sullen, soo suldi sien dat alle die calanderen steruen sullen.

188. Noch een ander maniere.

Neemt sacken daer weet in geweest is, ende schudt die op die solders daer men 't coren legghen sal, ende die calanders sullen steruen.

189. Om schueren ende solders die van die calanders stincken, te suyueren.

Neemt adick, wilde mente, wijnruyte, ende captse ende doetse in eenen grooten ketel vol waters, ende doet daer een stuck leuende calcx toe ende doeghet al t' samen sieden tot dat ghijs een tonne vol hebt, ende besp(r)oeyt die voorscreuen solders ende schuere twee oft drie daghen daermede.

190. Om ratten, muysen, fluwijnen, weselkens ende catten te doen steruen.

Neemt. vier vncen wortelen van wilde soffraen, vier vncen van swarte ellebori, ende maectse tot poeder, ende als ghijse besighen wilt, doet dan een deel van dat voorscreuen poeder in melck met eyeren ende meel gheweect.

Ende maect daer ballekens af, ende bact die voorscreuen ballekens in vet oft olie, ende legtse dan op die plaetse daer die voors. ratte*n* ende beesten come*n*, ende sonder twijfel, is 't dat si daer af eten, si sullen steruen.

191. Om die voorscreuen ratten te vanghen.

Neemt wortel van millefolium, dats garwe, een weynich met ghecruyt suykerbroot, gepelde amandelen ende cherui oft witte morke*n*s, gefrijt[1] noten, ende een weynich meels als 't va*n*der muele*n* coempt, ene van al samen maect poeder ende gebruycket als ghi wilt[2], en*de* sonder faulte si sulle*n* geuanghe*n* zijn.

192. Om die walluysen te dooden.

Neemt twee oft drie ossengallen, ende weectse met leuende calck ende wijnazijn, ende maect dat selue laew en*de* strijckter die mueren en*de* coetsen[3] mede daer die walluysen zijn, en*de* sond*er* twijfel, si sullen steruen.

193. Om die vlooien te doen steruen.

Neemt adick, wilde mente, en*de* wijnruyte, en*de* doetse sieden met eenen steen ongheblust calck, ende sp(r)oeyet die camer daermede, twee oft drie reysen met dat voorscreue*n* sop, en*de* sonder twijfel, si sulle*n* steruen.

194. Om die vlooien te vanghen.

Neemt een half vnce vossensmeer, een half vnce termentijn, en*de* menghelet ende incorporeret seer wel 't samen met een luttel vermelioens gepulueriseert, waeraf

1. *gefrijt*: geroosterd.
2. *wilt*: in de tekst staat *weet*.
3. coetsen: slaapkoetsen, bedden.

ghi een salue maken sult, en*de* smeeren daer vossesteerten mede, en*de* leggen die vossesteerten ond*er* die tafel oft bedde, en*de* si sullen daer al in loopen.

In*de* om die te doen wtcomen moet men die voors. vossesteerten suuerlic in 't water steken ende dan droeghtse[1.] in de sonne, dan smeert die voorscreue*n* steerte*n* wederomme, ende die weder legghen als gheseyt is.

195. Om die coorde van die vossen ende roouende beesten, leuende van roof, te verwinnen.

Neemt een ha*n*tvol cattecruyt, ende brem ghebloeit, mest van eene*n* wolf oft vos, m*et* een weynich smeers en*de* roets, doet dit m*et* die coorden sieden, en*de* trect die coorden wt dat siende water, en*de* laetse droogen, en*de* als ghijse stellen wilt, soo wrijft die coorden met die voors. smeringe. De wolf, die gheyte, d*at* everswijn[2.] is hooghe vier vingere*n* boue*n* die knie, d*at* herte, hinde, reecalf tot aen den sadel. Dye micke*n*[3.] ende eene*n* stock aen 't eynde ende d*at* engien, ende setten die twee micken ter side vanden scherpen stock.

196. Om welrieckende poeder te maken.

Neemt een half vnce groffelsnagelen, vier vncen yrias va*n* Florence*n*, ee*n* half vnce margeleyne, storax, calaminta, en*de* beniuyn, va*n* elcks ee*n* half vnce, twee dragme*n* wilde*n* galigae*n*, en*de* twee va*n* lauender, thien greyne*n* muscelgiaet, ses greyne*n* ciuette, twee dragme*n* va*n* cedre citrin, twee dragme*n* ladanum, me*n*gelet al dese dinghen te samen ende maecter poeder af.

1. *droeghtse*: droogt ze; in de teks*t* staat *draeghtse*.
2. *everswijn*: in de tekst staat *ewerswijn*.
3. *micken*: strikken.

197. Ander welrieckende poeder.

Eerst moet ghi geneuerbesien hebbe*n* een half pont (ende) vijf vncen, roy[1] rossen, twee pont (ende) vijf vnce*n*, beniuyn een vierendeel, groffelsnagelen een half viere*n*deel, yrias een half pont ende vijf vnce*n*, maergeleyne een half pont (ende) vijf vncen, coriander een vierendeel, souchet, dat's wilde*n* galegaen, een half pont (ende) vijf vncen. Dies meer of min make*n* wil, die moeter toe doe*n* oft af doen die bouen verclaerde dinghen, om dat voorscreuen poéder te maken ende altijt ghewegen.

Ander secreten toe gheuoecht, bouen die voors. gheprinte. Ende inden eersten.

198. Om te weten wanneer een vrouwe kint ontfanghen heeft.

Na d*at* vrouwe gheselschap vanden man gehadt heeft, is 't dat si tersto*n*t daerna coude heeft ende pijne in den rugge, dan heeft si ontfanghen.

Dat tweede teecken is: is 't dattet aensicht van die vrouwe verandert in ander verwe dan 't ghewoonlijck is.

Dat derde: is 't dat die vrouwe begeert eenighe spijse, te weten die niet ghewoonlijck en zijn om eten, als cole*n*, oude schoenen, eerde, oft ander dierghelijcke.

1. *roy*: rode.

199. Om te weten oft die vrouwe begordt[1.] is met eenen sone oft dochter.

Als een vrouwe van eenen sone beurucht is, dan is haer aensicht root, haren buyck ront, seer verheuen aen die rechte side, en*de* is seer licht, wel gemoet ende vrolijck, ende haer rechte borst is grooter ende harder dan die ander, haer melck is wel getempert en*de* dicke, van die welcke is 't dat ghij er een droppel af op eene*n* spieghel doet, het en soude noch herwaerts noch derwaerts loopen; als si voorts[2.] gaen wilt, si set altijt den rechten voet eerst voort.

200. Teghen die pijne der borsten.

Stoot ende wrijft weechbreebladeren ende bindet op der vrouwentepel.

201. Anders.

Neemt verckens[3.] smeer, ende is 't dat seer out is, weecket int water om versch te maken, neemt dan ayuynen in die assen gebraden, ende stampt v smeer met die voorscreuen ayuynen, ende daerna maecter een plaester af op die borst.

202. Om een voester oueruloedicheyt van melcke te doen hebben.

Neemt ionck bier en*de* venckel met zijn saet, doeghet al t' samen sieden, en*de* doet dat een voester drincken, ende oock vanden seluen venckel eten, ende si sal oueruloedicheyt van melck hebben.

1. *begordt*: bevrucht.
2. *voorts*: weg.
3. *verckens*: in de tekst staat *vercke*^{us}.

203. Een ander maniere.

Neemt pouleye ende menget met wijn, ende daeraf gheeft een voester alle daghe te drincken.

204. Anders.

Neemt munte, en*de* gheeft die des morgens die voester t'eten, dat doet oueruloedicheyt van melck hebben, het is een dinck geexperimenteert.

205. Om die moeyer van een vrouwe niew gheleghen, te doen hebben.

Neemt poeder van ghette, ammeren, latet de vrouwe in wijn drincken.

206. Een ander maniere.

Neemt saet van weechbreebladeren, ende doet die crancke dat dicwils drincken en*de* si sal genesen.

207. Anders.

Neemt een caffoor[1.] met vier, ende doet plumen van hoenderen, oft een stuck van eenen ouden schoen, op dat selue vier, binnen eenen ghegaetten setel, ende doet die paciente naect op den seluen setel sitten, ende si sal terstont genesen zijn.

208. Anders ende het beste van allen, want ic 't selue gheproeft hebbe.

Neemt een gelas vol waters, ende wermet op die heete asschen, dan gheuet wel heet te drincken der voorscreuen vrouwe, ende een weynich daerna, si zijnde in den

1. *caffoor*: komfoor, vuurpan.

voorscreuen setel, dat men haer een vere wel diepe in die kele steke, ende in 't overgeuen sal si die voorscreuen materie wtworpen.

209. Voor een vrouwe die haer bloemen[1] niet hebben en mach.

Neemt violetten, cruyt en*de* bladeren, ende doetse ses vren sien met een weynich myrrhe, ende doeget al in eenen pot seer vast toeghesloten ende ghedect, so datter den roock niet wt en mach, ende daerna set den pot in eenen gegaetten setel, in den welcken die paciente sitte, ene hoe den roock heeter zijn sal die wt den voors. pot coemt, hoe beter. Dese medicine is ooc goet voor diegene die de bloeme*n* noyt en hadde*n*.

210. Anders.

Neemt alsen en*de* wijnruyte, met .xij. greyne*n* pepers, en*de* siedet in wijn, en*de* dan g(e)uet die pacie*n*te te drincke*n* tsauons en*de* tsmorgens, en*de* si sal haer sake crijghen.

211. Tegens groote oueruloet van die voorscreuen dinghen.

Neemt die schorsse van geneuer ende dat saet, ende stamptse met wijnazijn, ende geuet haer tot allen tijden te drincken.

212. Anders.

Neemt een groene vorsch[2], maecter poeder af, en*de* latet haer in een sacksken ouer haer draghen, ende si sal ghenesen. Is 't dat ghi dit proeuen wilt, bindt van dat voorscreuen poeder aen den hals van een hinne, en*de*

1. *bloemen*: maandstonden.
2. *vorsch*: kikvors.

drie daghen daerna snijt dat hooft van die voorscreuen hinne, ghi sult sien datter gheen van haer bloet wtcomen en sal.

213. Om die matrice te suyueren.

Neemt wortel van violetten, met die bladeren, ende sietse in water met gherste, rogge ende hauere.

214. Anders.

Neemt petercelye, ende doetse in wijn sieden, ende gheuet die vrouwe te drincken.

215. Voor vrouwen die in arbeyt zijn.

Neemt wortel va*n* verbene, dat's ijserherdt, en*de* legtse op die vrouwe die in arbeyde is, haer weedom ende pijne sal mindere*n*, en*de* ghi sultse wt groote fantasien brenghe*n*, en*de* ghi sult haer goede ruste gheue*n* en*de* ooc is si goet tot d*at* kint, is 't dat ghy't hem ae*n* de*n* hals bindt oft aen die handen, ende doet in goede ruste slapen dieghene die niet slapen en moghen. Ende is 't dat ghij 't bindt aen die haren van een peert met bijuoet, in 't gaen en salt niet moede of verarbeyt worden.

216. Om dat kint terstont te verlossen.

Neemt de wortel va*n* bilsencruyt en*de* bindt die op die slincke dye va*n* ee*n* vrouwe die in arbeyt is, en*de* so haest als si verlost is va*n* de*n* kinde, so doet die voors. wortel af, opdat die vrouwe niet te seer beroert en worde.

217. Een ander, dwelck geprobeert is.

Neemt lauwerbladeren, knautse[1.] ende dan legtse op den nauel van die vrouwe, ende terstont sal si d*at* kint baren sonder groote weedom, het is een sonderlinghe medicine.

218. Voor een vrouwe die langhe in arbeyde van kinde is.

Neemt myrrhe ende stamptse met wijn ende geuet dier voorscreuen vrouwe te drincken.

219. Om goede mellicrat oft hidromel te maecken voor een vrouwe die in arbeyde gaet.

Neemt een pinte seer claren honich, ende drie pinten laew waters, ende mengtse te samen, ende doet die paciente daeraf drincken, oft eenen anderen siecken, want d*at* is goet tot alle cortsen en*de* heete siecte*n*.

220. Om kinderen te hebben.

Neemt guy van eycke dats boomlijm, het welck ee*n* cruyt is d*at* altijt groen is, wassende op die eycke en*de* groeyt va*n* den dreck va*n* eene*n* vogel; geeft va*n* dit guy te drincken met wijn der vrouwe als haer bloemen haer vergae*n*, en*de* si sal ontfanghe*n*, is 't dat si mans gheselschap heeft, het is een secreet van Pline[2.].

221. Om die vrouwe te vertroosten als 't kint doot in haren lichaem is.

Neemt gen(e)uerbladeren en(de) honich ende sietse in water ende geuet die vrouwe te drincken.

1. *knautse*: kauw ze.
2. *Pline*: Plinius.

222. Om een vrouwe te bedwinghen die te oncuysch is.

Neemt betonie, duyue*n*keruel, ende wijnazijn, ende la(e)tter die vrouwe af drincke*n* tsauonts en*de* tsmorge*n*s.

223. Om een vrouwe die haer te seer suyuert.

Is 't dat ghi siet dat haer die vrouwe te seer ydelt van haer bloeme*n* bouen ses dagen, neemt drie wortelen van weechbree ende doetse sieden in ryuierwater oft va*n* fonteyne, ende gheuet die vrouwe te drincke*n*, ende si sal terstont genesen.

Oft neemt rooswater en*de* gheuet der voors. vrouwe te drincke*n* tsauonts en*de* tsmorgens en*de* si sal genesen.

224. Om cleyne borsten in haren staet te doen blijuen ende van grootheyt die (te) brengen in cleynheyt.

Neemt persinghe van haese, ende menghet met also veel ghemeyn honichs, ende maect daer een pla(e)ster af, die welcke ghi op die borsten leggen sult ende daer ontrent veruerst die plaester als si drooghe is.

225. Anders.

Doet die borsten van ionghe dochters wryuen, dat's[1] als si in den staet zijn dat men begheert dat si bliuen, van cyros alomme en*de* bouen, ende si sullen in dien staet blijuen.

226. Anders ende sonderlinghe voor een ionghe dochter.

Neemt dat merch van schaepsuoeten, also vele als't u belieft, ende doetet smelten met cleyn vier, met dat derdedeel also veel maechdewas in rooswater ghewas-

1. *dat's*: in de tekst staat *dan*.

schen tot dattet wel wit wert. Dan neemt sap va*n* beete, wijnazijn, wit ende claer, also veel van d'een als van d' ander, ende wascht die voorscreuen borste*n* van 't selue sap ende azijn t' samen ghemenght, dan smeert die borsten met d*at* merch ende maechdewas t' samen ghesmolten, dan bestroyet die borsten met poeder van wierooch wel dunne, na dat si gesmeert zijn sullen, ende men moetet menighe daghen vseren ende continueren.

227. Om borsten te genesen die root ende seer hert zijn.

Neemt sap van groote consolida drye oft vier vingeren, ende breect drie doeren[1.] va*n* eyeren wel versch, ende alsoo groot terwebloeme als een ey, en*de* in d*at* menghende slaettet wel ende lange, dan weecter ee*n* lijne*n* doecxken in, ende legget op die borst, dat dickwils veruersschende, ende dat sal te hoope doe*n* trecken is 't datse te hoope trecken sal. Ende na datse gheapostumeert[2.] is, moet mense suyuere*n* met ee*n* schoon lijnen laken, ende leggender dat gheweecte lijnen doecxken op, en*de* d*at* sal 't genesen ende ghi en dorst nyet sorghen voor dien cancker.

228. Om borstsweer te ghenesen, als een vrouwe nyeuwelijcken gheleghen is.

Weect een lijnen doecxken in olye van roosen, en*de* wijnazijn, t' samen ghemengt, dan legghet op die borsten, ende als dat doecxke*n* drooghe zijn sal moet men 't wederomme nat maken, ende weeken ende doen als bouen.

1. *doeren*: dooiers.
2. *geapostumeert*: verzworen.

229. Om die rootheyt van dat aensicht wech te doen.

Neemt kersouwe met bloemen van boonen, ende vier gheytkensvoeten, distilleert water af en*de* daermede wast v aensicht tsauonts als ghi slapen wilt ende sonderlinghe in den somer.

230. Om dat aensicht ende ander plaetse die van de sonne ghebernt zijn.

Neemt van een cruyt ghenaemt argentijne, het welcke ghy in 't fonteynewater weecke*n* sult vier ende twintich vren, en*de* wascht daermede die plaetsen van der sonne ghebrant, ende houdt alle die nacht een doecxken daerop gheweect in 't selue water.

231. Om dat aensicht versch te houden, dat te suyueren ende bewaren van rompelen.

Neemt twee cidronen oft limoenen, ende scheltse en*de* dan snijtse in vierendeelen, ende doetse door een lywaet wel schoone in een siluere*n* vadt, het welck ghy op dat vier setten sult nae datter alle dat sap in zijn sal, ende doeter een note groot fijn suyker inne, het welcke ghi in 't voorscreue*n* sap sult late*n* smelten.

Dan neemt dat witte va*n* twee verssche eyeren die ghi seer cloppen sult tot dat si water schijnen te sine, dan sult ghijse in 't sap van die limoene*n* doe*n*, ende die seer wel om roerende tot alle dat op het vier is nyet te heet zijnde, worde gelijck een salue.

Dan neemt daeraf des auonts also groot als een boone, waermede ghy die handen wryuen sult, wel ghesuyuert om dat aensicht, den hals, ende ander plaetsen mede te wryuen die ghy suyueren wilt.

232. Om te maken dat het hayr nyet wt en valle van vochticheyt van hersenen.

Neemt lijnsaet ende bernet ende maecter poeder af, het welck ghi met honich incorporeren sult, ende smeert ende wrijft dat hooft daermede, ende laetet alsoo twee oft drie daghe*n*, dan wasschet in water in dat welcke die schelle van 't lijnsaet ghesoden sal zijn, ende maeckter looghe af.

233. Teghen climminghe van die mannelickheyt.

Neemt een half vnce gomme, armoniac een vnce ende een half, oximel (een) scrupele[1], twee vnce*n* rogghesemelen, menget al t' same*n* en*de* maecter een plaester af.

234. Voor cullen die gheswollen zijn.

Neemt camemillebloemen, bladeren van versche wijnruyte, lijnsaet ende anijssaet, van elcks een hantvol, rogghesemelen twee vncen, t' samen ghestooten met een vnce witte seepe, dan doeget sieden met een weynich waters ende olye van roosen tot dattet worde in forme van een salue.

235. Teghen die cancker aen 't ghemacht.

Neemt sarcocolla, myrrhe, aloes, bedellium, van elcks een vnce, ende maecter poeder af om op het selue gebreck te strooyen.

236. Voor dat ghemacht dat gheswollen is.

Neemt bladeren van maluen ende van violetten, van elcks een hantvol, ende sietse in fonteynwater.

1. *scrupele*: in de tekst staat *simpele*.

237. Een wtnemende recept om die coude pisse binnen vierentwintich vren te genesen, geprobeert ende gheexperimenteert.

Neemt van die vier couwe[1.] saeyen ghesuyuert, van elcks twee dragmen, latouwesaet, saet van pouceleyne, saet van vloocruyt, psylliu*m*saet oft keernen van queeappelen, saet van weechbladeren, saet va*n* peterselie van macedonie, bremsaet, kriecke*n* va*n* ouer zee, van elcks twee dragmen ende een half, saet van iusquiames twee scrupele*n*, weechbreewater een vnce ende een half, water va*n* caworden ende van concommeren, van elcks ses vncen.

Stootet al te samen met die voorscreuen wateren, dan douwet doer eenen schoone*n* stermijn, en*de* worpt dat drooghe wech. Ende drinct van dat selue doordouwsel des auonts als ghy slapen gaen wilt drie vingherbreet in een gelas ende dattet een weynich law si, ende te middernacht twee vingherbreet, ende des morghens tot uwen opstane ander(mael) drye vinghere*n*breet. En*de* ghi sult ghenesen zijn binne*n* de*n* tijt als boue*n* geseyt is, indien v gebreck van la*n*ghe tijt nyet gewortelt en si.

238. Om die pocken te ghenesen sonder sweeten ende is een dinck gheprobeert.

Eerst moet men een iulep neme*n* sulcks als hierna volcht.

Neemt sirope van fumeterre, van thime, ende van epitemo, ende van bizances, van elcks een vnce, water van fumeterre, ende van endiuie, van elcks vier vncen, ende menget al te samen, om die helft 't smorgens te nemen ende die reste 't sauonts.

1. *couwe*: koude, verkoelende.

239. Een medecine na die iulep te nemen.

Neemt diafinicon, confectie amech, van elcks twee dragmen, electuarie va*n* Indien die groote, tafelke*n*s van succo rosarum, ende diacatiami, van elcks een dragme ende een half, weyket al met drie vnce*n* waters van fumeterre, ende maecter een dranck af die ghy nemen sult drie vren voor den on(t)bijt.

240. Salue voor den siecken.

Neemt wieroock ende mastick in poeder, van elcks een vnce, vermillioen, leuende solfer, ghemalen loot alle ghepulueriseert, van elcks een vnce, quicksiluer twee vncen ende een half, berghesmeer een pont, peeterolye ende van spijck, van elcks een vnce, incorporeret[1.] al wel te samen, ende maect daer een salue af.

241. Om luxurie te vermijden.

Neemt 't herte van een tortelduyue ende draecht d*at* ouer v, ghi en sult gheenen lust hebben tot luxurie.

242. Om een persoone magher te macken die te vet is.

Neemt cleyne vrienoten ende maectse tot poeder ende ghebruyct die tsauons ende tsmorghens.

243. Teghen die plueresie[2.] hoedanich datse si.

Neemt van dat voorscreuen poeder van cleyne vrienoetkins ende drincket 't smorghens met twee vingherbreet diep witte wijn.

1. *incorporeret*: in de tekst staat *incorporerert*.
2. *plueresie*: pleuris.

244. Om die swaermoedicheyt te verdrijuen.

Neemt sirope van endyuye ghemaect, sirope van bizancijs, sirope van scolopendre, fumeterre, van elcks drie vncen, ende alle dit selue ghemenght te samen maect een iulep, het welcke men nemen moet ten drie reysen, 't smorghens sonder wt dat bedde te gaen wel werm. Da*n* tsauons den lesten dach nemen twee scrupulen van jere, ende drie pillen.

245. Voor die weedom der ooren.

Neemt boonen ende stamptse wel seere ende mengtse met vrouwensoch[1], dan doetet in v crancke ooren ende ghi sult ghenesen zijn.

246. Om die ghesontheyt ende goede r(e)ucke der tanden te conserueren.

Neemt wijn ende doeten sieden met die wortel van tima, ende dan waschter uwen mont tweemael des maents mede.

247. Teghen gheclouen lippen.

Neemt arabijsche gomme, alsoo vele als ghi wilt ende weectse in rooswater.

248. Om sterck ende licht te sine.

Men moet dickwils ghebruycken dat cruyt van cypres.

1. *vrouwensoch*: moedermelk.

249. Om die winden quijt te worden.

Recepie[1.] baccis lauri, dats bakelaer, ende swelliget also groot als een boone.

250. Teghen het bijten van eenen dullen hont.

Neemt van v eyghen water en*de* waschter die wonde mede, ende dan nemt dat hayr vanden seluen hont ende legghet ende bindet seer wel op die voorscreue*n* wonde.

251. Om verwe te maecken om ijser oft stael te grauen.

Men moet schildersvernis op d*at* ijser oft stael legghen, ende datter dicke ghenoch opgeleyt si, ende latent in de sonne of bi hem seluen drooghe*n* tot dattet wel drooghe is. Dan trect oft scrijft daerop wat ghi wilt nae uwer belieften, maer dat het ijser oft stael wel gheraeckt si met die punt van dat ghene daer ghi mede ghescreuen hebt. Dan alst ghegrauen is, so moet ghi spaenschgroen ende eygalle nemen, en*de* sout, ende weykense in clare wijnazijn.

Dan neemt van die materie met een vere ende doetse op dat ghegrauen, ende houwet tege*n* 't vier, en*de* en ist dattet die eerste reyse niet ghenoech ghegrauen en is, so doeghet daer so menichmael op dattet ghenoech is.

252. Om een water te maecken om op ijser of stael te vergulden.

Een vnce witte wijnsteen, een vnce aluyn van ijs, een vnce salegemme, een half vnce aluyn va*n* pluyme, twee groote spaenschgroen, twee groote groen coperroot, een groote grof sout, een pinte van dat alder sterckst loopende water dat men crijghen mach, het si van een fon-

1. *Recepie*: Lat. *Recipe*, neemt.

teyne, oft van een ryuiere, en*de* doe*n* dit al te samen sieden tot op die helft.

Ende als ghijt stelt om te sieden, so doeghet in eenen nieuwen pot daer nooyt niet in en was, en*de* dien decken met vijf of ses bladere*n* papiers dubbel, met een tichel oft stee*n* op dat voorscreuen papier, op dattet gheenderhande wint en vatte.

253. Om verwe van witte steenen te maken.

Eerst die mastick met dat swartsel van een lampe om die swart te maken en*de* te v*er*soeten, ouermids dat het te suer zijn soude, doeter wat lijsaetolie inne.

Noch ander mastick gemaeckt met dat voorscreue*n* swartsel van een lampe, ende dan isser termentijn inne met die voorscreuen lijsaetolie.

Noch een ander maniere van mastick, genaemt geuerwde mastick, met dat voorscreuen swartsel van een lampe ende terme*n*tijn. Ende te dien eynde dattet ee*n* weynich meer gepolijstert si dan 't wel zijn mochte, moet men een weynich van die voorschreuen olie nemen ende doender dat minste in dat moghelijc is om doene.

Meer ander mastick alsoo vele als 't moghelijck is verwe te maken. Men moet olie va*n* terwe make*n* op een plaet van siluer met dat voorschreuen swartsel van een lampe, ende da*n* sult ghi schoone verwe maken, schoonder dan alle die andere.

254. Om costelijck water te maken, ende is goet teghen die lazarije.

Neemt vylinghe van ijser, van copere, van tenne, van loot, van catoene, van gout, ende vylinghe van siluere, elcks euen vele: al dese vylinghen leght eenen dach ende eenen nacht in een werm kintsvrijne dat maghet is. Dan eenen dach ende eenen nacht in wermen witten wijn. Dan legghet eenen dach ende eenen nacht in venckelsap. Dan legghet eenen dach ende eenen nacht in 't witte van eenen eye. Dan legghet eenen dach ende eenen nacht in

vrouwenmelck die een knechtken suyghet. Da*n* legghet eenen dach ende eenen nacht in rooden wijn. Dan legghet in 't witte van seuen eyeren.

Daernae menghet alle dese dingen daer die voorschreuen vylinghen in gheleghen hebbe*n* al te samen, ende doetse in 't vat daer ghi water in maect, en*de* solueret met cleynen viere, ende dat daer wt coemt suldy in een silueren vat verwaren.

Dit water gheneest ende maect ghesont lazarische luyden. Dat doet te niet naturelijcke lazarie, ende het wasschet af alle quaetheyt. 'T maect iuecht ende maect schoon claer ooghen. Dwelck gheproeft is. Maer ic swighe die cracht van desen watere, want die zijn crachten bekennen worden houeerdich.

255. Om een seer costelijck water te maken.

Neemt eenen pot gheyte*n*melcks, doet daer een vnce suycker candijt inne, daucus ghestooten, zeem, bloemen van vliere, roosbladere*n* ende terwe*n*broot ghebroct[1]. Da*n* distilleert daer water wte. Dit water is bouen maten goet confortatijf[2] en*de* dient zeer wel den ghene*n* die wtdrooghe*n*. Het sterct die memorie, het suet[3] die borst. Ende het brenghet alle siecheden te passe[4], van wat natueren die zijn.

256. Teghens fenijn[5] dat eenen mensche becropen heeft.

Neemt groot weechbreedenwater. Dien een spinne oft eenighen anderen worm ghesteken oft becrope*n* heeft, die wassche den steec m*et* weechbreede*n*water tweewerf des

1. *gebroct*: in brokken, verkruimeld.
2. *confortatijf*: versterkend middel.
3. *suet*: verzoet, verzacht.
4. *brenghet ... te passe*: geneest.
5. *fenijn*: vergiftigd dier, ongedierte.

daechs, ende legghe daer doecken op die in 't selue water ghenettet[1] zijn, so heylet sonder eenich hinder.

Lilium conuallium, meybloemen, perebloeme*n*watere: dit water is goet als een spinne oft fenijnde beeste ymanden ontsuyuert heeft, doecke*n* daerinne ghenettet en*de* daerop gheleyt.

257. Teghens een fenijnden diers bete.

Neemt betoniewater, 't is goet tegen fenijnde diers beten, alle daghe tweewerf, 't smorgens en*de* 't sauonts ghedroncken, telcken anderhalf vnce, ende doecken daerin genettet ende op den beet geleyt.
Valeriaenwortelwatere, tusschen beyde onser lieuer vrouwendagen ghedistilleert. Dit water is goet teghen quade, fenijnde diers beten, als men dat water in den put van der herten oft der maghenmont strijct.
Herba paralisis, hemelssluetele, die bladeren ende die bloemen met alle zijnder substantien, ghecapt ende ghebrandt[2] in 't beghinsel van den lenten. Dit water heylt alle fenijnde diers beten, 't smorghens ende 't sauonts daermede ghewasschen ende met doecken daerop gheleyt die in 't selue water ghenettet zijn.
Serpillum, onser vrouwen bedstroowater. Metten water 't smorghens ende 't sauonts des fenijnde diers beten gewasschen ende doecken daerinne genettet, ende daerop gheleyt, dat helpt ouer seere.
Groue sauiewater is goet wat een mensche ghebeten heeft, dat fenijn draecht, 't smorghens ende 't snoenens daermede ghewasschen, ende doecken daerin ghenettet daerop gheleyt, dat trect 't fenijn wte.

1. *ghenettet*: natgemaakt.
2. *ghebrandt*: gedistilleerd.

258. Teghen eenen worm die in eenen mensche gecropen is.

Neemt basilicon, gariofilata, cruyt[1.] basilicon, den steel ende die bladeren onder een gecapt ende ghedistilleert per balneum marie[2.]. Dit water is goet gedroncken, twee oft drie vncen. Als eenen worm in des menschen lijf gecrope*n* oft gewassen is, so moet hi van den mensche gaen sonder schade.

Cardo benedictus, bornwortelwater. Het lach een man op eenen tijt onder enen boom ende sliep. Desen man liep in zijn kele een slanghe anderhalf elle lanck. Dien gaf men vijf oft ses druppelen van desen watere in. Doen liep die slanghe wt ende si st(i)erf. Maer ic rade dat men des waters drincke twee oft drie morghenstonden nuchteren telcken vijf oft ses drachma. Ende oft[3.] si haer vertrocke[4.], so sal hi vasten twee daghen; ende geeft men hem dan onderhalf vnce oft twee vncen van desen watere, so gh(e)neest hi.

Hier eyndt dat Batement va*n* Recepten, waerin dat zijn veel schoone secrete*n* en*de* conste*n*, seer nut ende profijtelijck voor die ghesontheyt[5.] der menschen.

1. *cruyt*: in de tekst staat *cruys*.
2. *balneum marie*: Fr. *bain marie*.
3. *oft*: indien.
4. *haer vertrocke*: zich verwijderde, uit (het lichaam) ging.
5. *ghesontheyt*: in de tekst staat *ghesoontheyt*.

Glossarium van ingredienten

Nota.

Zoals de titel aangeeft werden alleen ingrediënten in het hiernavolgende glossarium opgenomen. Van deze ingrediënten werd bovendien een keuze gemaakt van termen waarvan de opneming om de ene of de andere reden verantwoord leek. Volledigheid werd dus niet nagestreefd.

A

adamsappelen: groene citroenen, ‘die welcke die Italianen - heeten’. Syn. van *limoenen*. Zie aldaar. 34.
adick: wilde vlier (*Sambucus ebulus L.*) 146, 187, 193
aerde (swarte -): aardpik, asfalt, ook wel Jodenlijm of Jodenpik geheten omdat het o.m. in de Dode Zee werd gevonden. 141
aloen: aluin. Zie ook *aluyn*. 76, 77
aloes: een van de aloësoorten, vooral *Aloe ferox Mill*. 131, 135, 235
alsen: alsem (*Artemisia absinthium L.*) 210
althea: heemst (*Althaea officinalis L.*) 180
aluyn: aluin. Men onderscheidde, naar de verschijningsvorm, verscheidene soorten: Kristal- of rotsaluin, pluimaluin, ijsaluin, enz.
- *van pluyme* of *de plume* 92, 252; - *van ijs* 252;
- *de fente*, een syn. van o.m. *cliefaluyn* (zie aldaar) 48;
- *succarin* 72
amber gris: amber, afscheidingsprodukt uit de darm van de potvis. 147, 148

ambre: zie hierboven. 57, 145
amech (confectie -): betekenis onduidelijk 239
ameldonc: Fr. *amidon*, Lat. *amylum* (tritici), zetmeel 6
ammeren: as 205
argentijne: kruidnaam, mij alleen uit het Italiaans bekend: *argentina ouero serpenta* (*Ophioglossum vulgatum*) 230
armoniac(k): gomhars bereid uit de stengels van *Dorema ammoniacum Don*. en andere Umbelliferen. 46, 233
arsenic: arseensulfide, rood of natuurlijk a. (*rubeum*) en geel of wit a. (*album*). Synoniem van *oprement* 149
azafetida: onwelriekend gomhars, het gestolde sap van bebepaalde *Ferula*-plantsoorten. 185
azuer van akers: azuurblauwe verfstof die o.m. langs de middellandse-zeehaven Akra werd ingevoerd. 39

B

baccis lauri: lees *baccae lauri*, laurierbessen. Syn. *bakelaer*. 249
bakelaer: zie hierboven. 104, 183, 249
basilicom: bazielkruid, basilicum (*Ocimum basillicum* L.) 145, 258
bedellium: bdellium, een harsachtig gom, gelijkend op nirre, afkomstig van struiken uit het geslacht *Commiphora*. 235
benium: volgens de kontekst syn. van *meesterwortel*. Zie hieronder. 97
beniuyn: benzoë, welriekene asa (*Styrax benzoin Duyand*) 49, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 142, 196, 197
berberis: Lat. zuurbes (*Berberis vulgaris L.*). 86

bergensmeer: vet van een barg, een beer of mannelijk zwijn. 136, 154, 166
berghesmeer: zie hierboven. 240
berna(e)gi: bernagie (Borrago officinalis L.). 3, 145
bertram: bertram, tandwortel (*Anthemis pyrethrum* L.) Syn. van *pierretre*. 4, 5, 169.
betonie(n): betonie, koortskruid (*Bettonica officinalis* L.). 184, 222.
betoniewater: aftreksel van *betonie(n)*. 257.
bijuoet: gemene bijvoet, alsem (*Artemisia vulgaris L.*) 215
bilsencruyt: bilzekruid, slaapkruid (*Hyoscyamus niger* L.). 216.
bizances: uit de kontekst blijkt dit de (Latijnse of Italiaanse?) naam van een plant te zijn. 238.
bizancijs: zie hierboven. 244.
boli armeny: rode aarde, een aardsoort die men in Armenië vindt en die vroeger als stypticum gebruikt werd. 57.
boomlijn: maretak, Fr. *guy* (zie aldaar). 220.
boomvaren: eikvaren, gemene naaktvaren, boomvaren (Poly*podium vulgare* L.). 145.
bornwortelwater: aftreksel van bornwortel, volgens de kontekst een syn. van *cardo benedictus*. Zie aldaar. 258.
bremsaet: zaad van brem (*Cytisus scoparius*), 237.
brisiliehout: fernambukhout, bresiliehout (*Caesalpinia echinata* Lam.). 48, 102.
buglos(s)e: ossetong (*Anchusa officinalis L.*). 3, 145, 148.

C

calaminaire: kalamijnsteen, galmei, zinkspaat. Syn. van *chailmaigne*. 104.
calamine: zie hierboven. 38, 104.
calaminta: soort munt, misschien rondbladige munt (*Mentha rotundifolia* L.). Syn. van *nepte* en *catte(n)cruyt*. 129, 130, 131, 134, 135, 140, 141, 142, 196.
calaminte: zie hierboven. 148.
calanders: korenworm (Mnl. Wdb.). Syn. van *corenbiters*. 187, 188, 189.
calissihout: zoethout (*Clycyrrhiza glabra* L.). 145.
calument: zie *calaminta*. 4.
camarone (melck-): Italiaanse alchemistenterm, syn. van *toto magico maggior*. 27.
camemillebloemen: bloemen van echte kamille (*Matricaria chamomilla L.*) of Roomse kamille (*Anthemis nobilis* L.). 234.
camille: zie hierboven. 55.
camomille: zie *camemillebloemen*. 143.
carthaphilago: Lat. Hier gebruikt als syn. van *oogentroostcruyt* en *eufrase* (zie hierboven). 176.
cappers: vrucht van de kapperboom. 109.
cardo benedictus: Lat. gezegende distel, benediktenkruid (*Cnicus benedictus* L.). Syn. van *bornwortel*. 258.
catte(n)cruyt: zie *calaminta*. 4, 195.
cawoerde(n): pompoen (*Cucurbita pepo* L.). Syn. van *coloquintide*. 126, 169.
caworden: zie hierboven. 123, 237.
cedre citrin: welke stof hiermee bedoeld wordt, is mij niet bekend. 196.
chalmaigne: zie *calaminaire*. 38.

chamedren: zie *germandree*. Ook syn. van *yua arthretica*. 145.
cherui: suikerwortel, suikerpeen (*Sium sisarum L.*). Syn. van *morkens (witte-)*. 191.
cicer: erwt (*Cicer arietinum L.*). 58.
cicuta: 'dats wilde fenijnighe petercelie'. Zie *petercelie* 99.
cidronen: citroenen. 138, 231.
citrinen: zie hierboven. 145.
ciuette: civetolie, cf. Fr. *civette*. Zie ook *Cyuette*. 196.
cliefaluyn: klipaluin of rotsaluin, aluin in kristalvorm. Syn. van *rockaluyn*. 48.
clockskenscruyt: een van de planten van de familie der Campanulaceeën, misschien grasklokje (*Campanula rotundifolia* L., of ruig klokje (*C. trachelium L.*). 147.
coloquintide: zie *cawoerde(n)*. 169.
commijn: komijn (*Cuminum cyminum* L.). 4, 24.
confilie de greyn: melisse (*Melissa officinalis* L.). 105, 148.
consolida (groote-): smeerwortel (*Consolida major* L.). 227.
coperroot: koperrood, vitriool; soms ook de naam voor roodbruin ijzeroxyde. 7, 78, 79, 80, 85a, 252.
coque van leuanten: naam van en bepaalde stof; mij niet van elders bekend. 100.
corenbiters: korenworm. Zie ook *calanders*. 185.
craweyen: afval van geslacht dier, dierlijke ingewanden. 186.
cypers: wile galigaan (*Cyperus longus* L.). 138, 248.
cyros: bet. onduidelijk; cf. Fr. *cire*, was? 225.
cyuette: zie *ciuette*. 57, 129, 138.

D

damastwater: aftreksel van damastrozen, tweekleurige rozen (rood en wit). 123, 138.
daucus: Lat. distel. Men onderscheidde twee soorten, de *daucus creticus*, kandische belwortel (*Athamanta cretensis* L.) en de wilde peen, *daucus asinus* (*Dauca carota silvestris L.*). 255.
diacatiami: wellicht corrupt; mij niet van elders bekend. 239.
diafinicon: corrupt voor *diaciminum*? 239.
diagre: naam van een substantie (of plant?). Mij niet van elders bekend. Corrupt overgeleverd? 155.
dille: dille (*Anethum graveolens* L.). 143, 173.
dittame: diptam, essen- of citroenkruid (*Dictamnus albus* L.). 159.
draekenbloet: drakenbloed, de naam van het hars van *Daemonorops draco (Willd.) Blume*. 153.
dragant: sap van verscheidene plantensoorten van het geslacht *Astragalus*, dat stolt bij aanraking met lucht. 131, 134, 135, 140, 141.
duyuenkeruel: duivekervel, aardrook (*Fumaria officinalis L.*). Syn. *fumus terre*. 144, 145, 222.

E

eerthauwen: peulen van erwten (*Pisum sativum* L.). 6.
egdisse: hagedis. 66.
egelentier: hondsroos (*Rosa canina L.*). 86.
electuarie van Indien (die groote -): likkepot, mij niet van elders bekend. 239.
ellebore (witte -): witte nieswortel (*Veratrum album L.*). Syn. *nieswortel*. 98.
ellebori (swarte -): kerstroos, zwart nieskruid (*Helleborus niger L.*). 190.

endiuie: andijvie of cichorei (*Chicorium endivia L.*). 238.
endyuye: zie hierboven. 244.
epitime: *epithyme*, klein warkruid, tijmschorfte (*Cuscuta epithymum Murr.*). 145.
epitemo: zie hierboven. 238.
esula: zie *serpentine*. 187.
eufrase: ogentroost (*Euphrasia officinalis* L.). Syn. *ooghentroostcruyt*. 176.
eygalle: lees eykgalle?: galnoot of galappel op bladeren van eikebomen, veroorzaakt door steken van de galwesp. 251.
eyloof: klimop, veil (*Hedera helix* L.). Syn. *vaele*. 50.

F

flambes: waterplant, in de tekst ook 'waterlelie' genoemd (*Ranunculus flammula L.*). Syn. *waterlelien*. Zie ook *vlammen*. 136.
foelgie: foelie, het vlies rond de muskaatnoot. 5, 162.
foellie: zie hierboven. 3.
fumeterre: Syn. *duyuekeruel* (zie aldaar). 238, 239, 244.
fumus terre: zie hierboven. 145.

G

galangaen: de specerij galigaen of galanga, de welriekende wortelstok van *Alpinia officinarum Hance*. 155.
galegaen: zie hierboven. 197.
galigaen: zie *galangaen*. 196.
galnoten: uitwassen op eikebladeren. Galappelen, veroorzaakt door de steek van de galwesp. 7.
gariofilata: nagelkruid (*Geum urbanum L.*). 258.

garwe: gerwe, duizendblad (*Achillea millefolium* L.). Syn. *millefolium*. 191.
gecalcineert: wellicht is bedoeld *gecalcineert water*: oplossing van gebrande kalk. 48.
gemuscelgiaet: adj. met muskusreuk. 129, 130.
geneuer: jeneverstruik (*Juniperus communis* L.). 211.
geneuerbesien: zie hierboven. 4, 142, 197.
geneuerbladeren: bladeren van *geneuer*. 41, 221.
geng(h)ebaer: gember (*Zingiber officinale Roscoe*). 122, 155.
germandree: echte gamander, edel manderkruid (*Teucrium chamaedrys* L.). Syn. *chamedren* en *yua arthretica*. 145.
ghengeb(a)er: zie *geng(h)ebaer*. 124, 162.
ghette: git, een zwarte stof. 205.
girofflat (seepe -): zeep met groffelsnagelsgeur. 133.
goutbloemen: goudsbloem (*Calendula officinalis* L.). 101.
gouwe: stinkende gouwe (*Chelidonium majus L.*). 153.
greyn: aangenaam riekend, driekantig zaad, paradijskoren, cardamon (*Amonum meleguetta* L.). 35, 149.
guy: Fr. *gui*, maretak; syn. *boomlijm*. 220.

H

hemelssluetele: hemelsleutel (*Sedum telephium* L.) Syn. *herba paralisis*. 257.
herba paralisis: zie hierboven. 257.
hermodattes: herfsttijloos (*Colchicum autumnale* L.). 155.
herwassen: plant of vruchten, het woord is mij niet van elders bekend. 182.
hidromel: honigwater. Syn. *mellicrat*. 219.
hirs: puimgierst (*Panicum millaceum* L.). Een syn. van *panijs*. 98.
homst: heemst (*Althaea officinalis* L.). 106.

I/J

janscruyt (S. -): hertshooi. Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum* L.). 154.
ijserherdt: ijzerhard (*Verbena officinalis L.*). Syn. *verbene*. 215.
jere: dikwijls *jera pigra* genoemd, is een electuarium dat voor hoofdpijn en voor ziektes van ogen en oren gebruikt werd. 244.
iulep: een verkoelende drank (Mnl. Wdb.). 238, 239, 244.
iusquiames: bilzekruid (*Hyoscyamus albus* L.). 237.

K

kersouwe: madeliefje (*Bellis perennis* L.). 229.
koolsaet: koolzaad (*Brassica napus* L.). 159.
kriecken van ouer zee: jodenkers, lampionplant (*Physalis alkekengi* L.). 237.
kweken: kweek, graswortel (*Triticum repens* L.). 6.

L

ladanum: Lat., ook *lapdanum, laudanum*, klierenhars van Cistus-soorten als *Cistus villosus* L. en andere. 140, 141, 142, 148, 196.
latoene: messing, geel koper. 254.
latouwesaet: zaad van tuinsla, latuw (*Lactuca sativa* L.). 237.
lauender: vreemde lavendel (*Lavandula stoechas* L.). 196.
lauwerbladeren: bladeren van de laurierboom (*Laurus nobilis* L.). 181, 217.
lemmet: wiek, lampepit. 12, 92, 110, 112.
liese: buiksmeer van varken. 69.

lijsaetsmout: olie van vlas- of lijnzaad (*Linum usitatissimum* L.). 26.
ligna aloes: welriekend hout van verscheidene plantensoorten, vooral van thymelaeceën, Burseraceën en Rosaceeën. Het heeft met aloë niets gemeen. 140, 142.
lilium conuallium: Lat. lelietje-van-dalen (*Convallaria maīalis* L.). 256.
limoenen: kleine, grone citroen. 34, 44, 70, 71, 231.
linardo: vlasleeuwenbek (*Antirrhinum linaria* L.), in de middeleeuwen ook *wilt vlas* of *paddevlas* genoemd. 65.
litaerge: loodglit, loodglans, loodmonoxyde (*Lithargirum*). Syn. *siluerschuym*. 52, 62.
lume bifeze: volgens de tekst is dit de Italiaanse benaming voor *cliefaluyn* of *aluyn de fente*. Zie aldaar. 48.
lysaetsmout: zie *lijsaetsmout*. 96.

M

maleueseye: malvezij, een soort zoete wijn. 162.
malue(n): groot kaasjeskruid, maluw (*Malva silvestris* L.). 106, 236.
margeleyne: echte marjolein (*Origanum majorana* L.). 163, 196.
mastic(k): gestold sap of hars van *Pistacia lentiscus* L. 5, 94, 155, 183, 240, 253.
matere: echte kamille, moederkruid (*Matricaria chamomilla* L.). Syn. *sprinckele*. 64.
meesterwortel: volgens de kontekst een syn. van *benium*. Zie aldaar. Mij niet van elders bekend. Syn. *benium*. 97.
melge: Italiaans woord; naam van een zaad. Syn. *sorgo*. 24.

melisse: melissa (*Melissa officinalis* L.). 105, 148.
mellicrat: Syn. *hidromel* (zie aldaar). 219.
mente: a) een van de vele soorten van het geslacht *Mentha*. 143, 144, 181, 187, 189, 193, 204.
b) dubbele -: in de tekst wordt het omschreven als ‘cattecruyt dwelc op de bergen wast’. Zie *catte(n)cruyt*. 4.
milium folis: duizendblad, garwe (*Achillea millefolium* L.). Syn. *garwe*. 155.
millefolium: zie hierboven. 191.
mirobalans: een van de vijf soorten *Myrabolani*. 145.
moedercruyt: zie *matere*. 105.
moreyt(verwe): moerbei(kleur). 48.
morkens (witte -): Syn. *cherui* (zie aldaar). 191.
muscaetperen: soort peren met muskaatsmaak. 127.
muscadel: muskaatwijn. 29.
muscelgia(e)t(e)s: muskus, afscheidingsprodukt uit de gegeslachtsklieren van het mannelijk muskushert of van de muskusrat. 1, 3, 57, 129, 134, 138, 145, 147, 148, 196.
musckachtich: gelijkend op, met *muscus*. 123.
muscus: zie *muscelgiae(e)t(e)s*. 123, 130.

N

nepte: kattekruid (*Nepeta cataria* L.). Syn. *calument* en *cattecruyt*. 4.
nerpreen: In de tekst wordt dit woord - mij van elders niet bekend - een synoniem van *breembesien* genoemd (*Rubus caesius L.*). 82.
nieswortel: zie *ellebore (witten -)*. 98.
nytre (sout -): salpeter. Zie ook *salnyter*. 114.

O

oliban: grote wierookkorrels (*oleum libani*). 183.
ooghentroostcruyt: zie *eufrase* (zie aldaar). 176.
oprement: naast het rode operment (realgar, sandrachas) of arseensulfide, onderscheidde men ook geel o., d.i. auripigmentum, geel arseensulfide. 39, 149.
opriment: zie hierboven. 20, 27.
origan: een van de plantensoorten van het geslacht *Origanum*. 144.
onser vrouwen bedstroowater: water van Lievevrouwenbedstro (*Asperula odoroata* L.). Syn. *serpillum*. 257.
oximel: een drank bestaande uit honig, azijn en water. 145, 233.

P

panijs: pluimgierst (Panicum milliaceum L.). 24.
peerdickwortelen (suer -): wortels van ridderzuring, paardig (*Rumex obtusifolius* L.), of een andere soort zuring. 68.
peeterolye: letterlijk steenolie, petroleum, aardolie. 240.
perforata: zie *Janscruyt* (S.). 154.
petercelie (fenijnighe -): gevlekte scheerling (*Conium maculatum L.*). Syn. *cicuta*. 99.
peterselie van macedonie: grote eppe, peterselie van Macedonië of van Alexandrië (*Smyrrnium olusatrum* L.). 237.
pierretre: Lat. *piretrum*, bertram, moederkruid, tandwortel (*Anthemis pyerethrum* L.). Syn. *bertram*. 4.

pijment roial: Fr. *piment royal*, of *des mavois*, gagel (*Myrica Gale L.*). 91.
pimpernelle: kleine pimpernel, kleine steenbreek (*Pimpipinella saxifraga L.*). 91.
pluymaluyn: aluin die bij het uitkristallizeren als een netwerk van zeer witte draadjes vormt, die er als een pluim uitzien. 119.
pouleye: polei (*Mentha pulegium* L.). 203.
pourceleyne: tuinpostelein (*Portulaca oleracea* L.). 237.
psylliumsaet: zaad van vlooienkruid. Zie *vloocruyt*. 237.
puspurine: Italiaanse naam van een rode kleurstof; wellicht corrupt voor *purpurine*, kraprood? 42.

Q

queeappelen: kweeappels of -peren (*Pyrus cydonia* L.). 237.

R

raponticon: stompe rabarber, rapontikwortel (*Rheum rhaponticum* L.). 145.
rockaluyn: kristalaluin, met kristallen die er als rotsachtige formaties uitzien. 25, 61, 165.
roosemareyn: rosmarijn (*Rosmarinus officinalis L.*). 144.
roosen van Prouencen: Franse roos, Provincieroos, rode roos (*Rosa gallica L.*). 132.
rootsaluyn: syn. van *rockaluyn*. 39, 57.
rosaet: a) seepe -: zeep met rozenolie. 132.
b) - suker: suiker met rozenolie. 3.
rosemar(e)yn: zie *roosemareyn*. 1, 3, 60.
rosette: rooskleurige verfstof. 48.
rouneau (appelen van -): een soort appelen; de naam is mij niet van elders bekend. 136.

ru(y)te: wijnruit (*Ruta graveolens* L.). 153, 184.

S

sal armoniac: Lat. salmiak, ammoniumchloride. 38.
salegemme: steenzout. 252.
salnyter: zie *nytre (sout -)*. 25.
sandael: Lat. *sandalum rufum* (*Pierocarpus santalinus L.*). Zie ook *sendael*. 57, 105, 141, 147.
saponaria: Lat. zeepkruid (*Saponaria officinalis* L.). Syn. *volderscruyt*. 35.
sarcocolla: gom van de *Astragalus sarcocolla Dymcock* (*Sarcocolla fucata L.*). 235.
sauie: bonte salie (*Salvia horminum* L.). 144, 169, 181.
sauiepoeder: pulver van *sauie*. 1.
sauiewater: aftreksel van *sauie*. 257.
scharleye: scharlei, algoede (*Salvia sclarea L.* 30.
scolopendre: tongvaren, hertstong (*Scolopendrium officinarum Willd.*). 244.
sebesten: zwarte bosbes, sebesten (*Sebestenae myae* L.). 145.
seepe damasquin: soort zeep; met geur van damaskrozen (?) 139.
seepe (spaensche -): soort zeep. 32, 139.
sendael: zie *sandael*. 17.
sene(bladeren): bladeren van senna (*Cassia angustifolia Vahl*). 145.
seraphin: plantnaam, een van de soorten van het geslacht *Ferula*. 155.
serpentine: adderwortel (*Polygonum bistorta L.*). Syn. *esula*. 187.
serpillum: zie *onser vrouwen bedstroowater*. 257.
seuersaet: echt wormkruid (*Artemisia cina Berg.*). 159.

siluerschuym: Zie *litaerge*. 52, 62.
sorgo: Italiaans woord, plantnaam? Syn. *melge*. 24.
souchet: volgens de kontekt: ‘dat's wilden galegaen’. 197.
spaens(ch)groen: kopergroen, ook *aerugo* geheten: bedoeld is ofwel het natuurlijk gevormd kopercarbonaat of het *verdegris* dat afgekrabd werd van koperen platen die in een zuur worden gelegd (kopersubacetaat). 39, 251, 252.
spaenschgruen: zie hierboven. 161.
spijck: zie hieronder. 240.
spikenarde: echte spijk, spikenard (*Valeriana celtica* L.). 174.
sprinckele: in de tekst een syn. van *mater* genoemd (zie aldaar). 64.
squillen: zeeajuin (*Urginea maritima (L.) Bak*.). Syn. *zeeayuynen*. 145.
steenaluyn: aluin in compacte, steen- of rotsvorm. Zie ook *rockaluyn*. 32.
stickeldoren: struikgewas met stekels, gebruikt voor hagen, haagdoorn, meidoorn (*crataegus oxycantha* L.). 86.
storax: storax, hars van de boom *Styrax officinalis L.* 129, 130, 131, 134, 135, 140, 141, 142, 148, 196.
succo rosarum: suiker met smaak van rozenolie. 239.
suegen: pissebed, zeug (Mnl. *soge*). 175.
syrope rosaet: stroop met rozenolie. 3.

T

tarras: mengsel van kalamijnsteen, kalk en pik. 104.
tarteren: wijnsteen, bezinksel in wijnvaten. 62.
tartre: zie hierboven. 16, 102.

termenti(j)n(e): terpentijn. 154, 159, 164, 165, 183, 194, 253.
terpentijn: zie hierboven. 111.
Terrace: soort rode kleurstof. Het woord is mij niet van elders bekend. 85(c).
terra sigillata: Lat. gezegelde aarde. Op het eiland Lemnos werd een soort klei door priesters uitgegraven, van een zegel voorzien en aldus in de handel gebracht. Syn. *boli armeny*. 67.
thime: bergtijm, bergmunt (*Thymus calamintha Scop.*). 238.
tima: zie hierboven. 246.
toto magico maggior: Italiaanse alchemistenterm voor een bepaalde door hen gebruikte stof. Syn. *camerone*. 27.
turbit: een verdovende stof uit de wortel van *Ipomoea turpethum*. R. Br. 155.
tutie: Lat. *tuthia*, niet, oogniet:aarden pijpen die boven de ovens van de metaalgieters werden gehangen om de damp van het metaal erop te laten neerslaan. 153, 176.

U / V

vaele: Syn. van *eyloof* (zie aldaar). 50.
valeriaenwortelwatere: aftreksel van de wortels van *valeriane*. Zie hieronder. 257.
valeriane: valeriaan (*Valeriana officinalis* L.). 148.
veel: zie *vaele*. 19.
venckel(sap): (sap van) venkel (*Foeniculum vulgare Mill.*) 153, 155, 202, 254.
verbene: verbena, ijzerhard (*Verbena officinalis* L.). Syn. *yserherdt*. 215.
vermel(l)ioen: vermiljoen. 194, 240.
vert de gris: Zie *spaens(ch) groen*. 72.

vijfblat: vijfblad, kruipende ganzerik, zilverschoon, Lat. *quinquefolium* (*Potentilla reptans L.*). 185.
vijschboonen: wikke, voederwikke (*Vicia sativa L.*). Syn. *vitzen*. 51.
violaetsuker: suiker vermengd met viooltjesolie. 3.
vitzen: zie *vijschboonen*. 51.
vlammen: Zie *flambes*. 32, 129.
vloocruyt: gemeen vlooienkruid (*Inula pulicaria L.*). Zie ook *psylliumsaet*. 237.
volderscruyt: zie *saponaria*. 35.
vrienoetkens: een soort noten, mij niet van elders bekend. 243.
vrienoten: zie hierboven. 242.

W

waterlelien: Zie *flambes*. Syn. *vlammen*. 32, 129, 130.
weechbladeren: wellicht corrupt voor *weechbreebladeren*. 237.
weechbree: grote weegbree (*Plantago major L.*) of smalle weegbree (P. *lanceolata* L.). 223.
weechbreebladeren: bladeren van *weechbree*. 200, 206.
weechbreewater: aftreksel van *weechbree*. 237, 256.
wijnruyte: zie *ru(y)te*. 143, 179, 189, 193, 210, 234.
wit van spaengien: loodwit, broodcarbonaat. 26.

Y

yrias (van Florencen): ook *yreos* geheten: florentijnse lis (*Iris florentina L.*). 129, 132, 134, 136, 139, 196, 197.
yserherdt: zie *verbena*. 153.
yua arthretica: zie *germandree*. 145.

Z

zeeayuynen: zie *squillen*. 145.
zinzanic: mij niet van elders bekend; misschien corrupt voor *zingiber*; dan gember (*Zingiber officinale Rose*). 159.